

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ

101 ÉVFOLYAM
ALAPÍTÁSI
ÉVE
1861

3

1995

KERESZTÉNY MAGVETŐ

101. évfolyam • 1995 • 3.szám
Kolozsvár

TARTALOM

Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Nyilatkozata	179
Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa 612/1995. EKT. sz. körlevele	180

TANULMÁNYOK

André Gounelle:	Hitlerrel vagy ellene? Hirsch és Tillich vitája 1934-ben	181
Kedei Mózes (közlő):	Vallomás magunkról magunknak	202
Benda Kálmán:	Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában	207
Kiss Alpár:	A baróti unitárius egyházközség története	218
Dr. Molnár István:	Adalékok a székelykeresztúri egyházkör ekléziáinak ismertetéséhez (7.rész)	222
Dr. Gaal György:	Unitárius épületek és építkezések az egykori kolozsvári Magyar utcában (2.rész)	226
Kolcsár Sándorné:	Lelkészfeleségek teendője az egyházközség életében	237

SZÓSZÉK-ÚRASZTALA

Török Áron:	Őrizkedjetek - vigyázatok	239
Kovács István:	Mi célra vagyunk? . . . . . Az igaz hit győzelme: áldás	242 245
Simén Domokos:	Továbbélni vagy túlélni? . . . . . Nyilatkozzál meg	247 249
Pálfi Dénes:	A lélek magvetése	250
Eszmék, Gondolatok		253
Egyházi élet - Hírek		254
Könyvszemle		262

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkesztőbizottság elnöke és felelős szerkesztő: dr.Erdő János; tagjai: dr.Szabó Árpád,
dr.Rezi Elek, Kovács István, Szabó Dezső, Szász Ferenc, András György és Mikó Lőrinc.
Szerkesztőség: Kolozsvár, December 21 út 9.sz. Tel: 064/19.32.26
Fax: 064/195927.Postacím: 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr.9.

E számunk szerzői:

André Gounelle a Montpellier-i Protestáns Teológiai Intézet tanára; Benda Kálmán történész a Ráday Gyűjtemény igazgatója; Kiss Alpár baróti unitárius lelkész; dr. Molnár István tanár-kutató, Székelykeresztúr; dr. Gaal György tanár, Kolozsvár; Kolcsár Sándorné ny. tanítónő, Marosvásárhely; Török Áron sepsiszentgyörgyi unitárius lelkész; Kovács István unitárius teológiai tanár, Kolozsvár; Simén Domokos csíkszeredai unitárius lelkész és Pálfi Dénes sinfalvi unitárius lelkész.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania
Cl • Cluj - Napoca • 1995/3

CONTENTS

Declaration of the Consistory of the Unitarian Church	179
Circular Letter of the Consistory of the Unitarian Church	180

STUDIES

André Gounelle:	With Hitler or against Him? The Controversy of Hirsch and Tillich in 1934	181
Mózes Kedei:	Confession about Ourselves and for Ourselves	202
Kálmán Benda:	Unitarians in South-Baranya under Turkish Occupation	207
Dr. István Molnár:	Data Concerning the History of the Keresztur District Parishes (7th Part)	222
Dr. György Gaal:	Unitarian Buildings and Constructions in the Former Magyar Street, Kolozsvár (2nd Part)	226
Sándorné Kolcsár:	The Tasks of the Ministers' Spouses	237

SERMONS

Áron Török:	Let You Beware, Let You Take - Care of Yourself	239
István Kovács:	For What Aim Are We Now?	242
	The Victory of the True Faith Is Blessing	245
Domokos Simén:	Survive or to Live Farther	247
	Let You Manifest Yourself	249
Dénes Pálfi:	The Sowing of the Soul	250
Ideas, Thoughts		253
Church Life - News		254
Book Reviews		262

The President and Responsible Editor: Dr. János Erdő; Members of the Editorial Board: Dr.
Árpád Szabó, Dr. Elek Rezi, István Kovács, Dezső Szabó, Ferenc Szász,
György András and Lőrinc Mikó.
Editorial Office: B-dul 21 Decembrie nr.9, 3400 Cluj-Napoca, Romania
Tel: 064/19.32.36. Fax: 064/19.59.27.

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ KÉPVISELŐ TANÁCSÁNAK NYILATKOZATA

Az Unitárius Egyház évszázadokon át egyik fontos feladatának tartotta hívei anyanyelvi oktatásának biztosítását minden szinten.

Egyházunk megdöbbenéssel vette tudomásul az 1995. június 28-án a Parlament által megszavazott Oktatási Törvényt, amelynek tartalma egyrészt ellentétben áll az Alkotmánnyal, másrészt figyelmen kívül hagyja a Románia által vállalt nemzetközi kötelezettségeket, mélyen sértve a kisebbségek egyenjogúságáról hirdetett elveket.

A törvény alkalmazása gyakorlatilag a romániai magyarság gyors asszimilációjához vezetne. A törvény továbbá figyelmen kívül hagyja az Alkotmány 11. szakaszát, amely a nemzetközi és a belföldi jog viszonyát szabályozza:

- "(1). A román állam kötelezi magát, hogy pontosan és jóhiszeműen teljesíti az azon szerződésekből fakadó kötelezettségeit, melynek részese.
(2). A Parlamentben a törvény szerint ratifikált szerződések hozzátartoznak a belföldi joghoz."

valamint a 20. szakaszban foglaltakat:

"(1). Az állampolgári jogokra és szabadságjogokra vonatkozó alkotmányos rendelkezések az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával ama paktumokkal és a többi szerződéssel összhangban értelmezendők és alkalmazandók, amelyeknek Románia részese.

(2). Amennyiben eltérések állnak fenn az alapvető emberi jogokra vonatkozó olyan paktumok és szerződések, amelyeknek Románia részese és a belföldi törvények között, a nemzetközi szabályoknak van elsőbbségük."

A törvény megalkotásakor nem tartották be az Európa Tanács 176-os Véleményezését, melyet Románia felvételekor, 1993-ban elfogadott és amelynek 8. pontja az alábbiakat tartalmazza:

"8. A közgyűlés felkéri a román kormányt, hogy szolgáltassa vissza az egyházi tulajdonokat és biztosítsa egyházi iskolák alapítását és működtetését, különös tekintettel a kisebbségekhez tartozó gyermekek anyanyelvi oktatására."

Külön szót emelünk e törvénynek a történelmi múltú felekezeti oktatás elleni intézkedései miatt, melyek lehetlenné teszik annak visszaállítását és megfelelő keretekben történő folytatását.

Az Oktatási Törvény több szakasza, de különösen a XII. fejezet szöges ellentétben áll a Románia által elfogadott más, nemzetközi okmányokban vállalt kötelezettségeivel, valamint Románia Alkotmányával.

Az Unitárius Egyház elvárja az Oktatási Törvény újratárgyalását és annak olyan megfogalmazását, mely biztosítja minden nemzetiségi állampolgár jogainak egyenlő gyakorlását és a korlátozás nélküli anyanyelvű oktatást minden szinten.

Kolozsvár, 1995. július 24.

Dr. Erdő János
püspök

Jenei Dezső
főgondnok

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ KÉPVISELŐ TANÁCSA KÖRLEVÉL

Szám 612/1995 EKT

A romániai kisebbség és egyházi oktatásunk nagy erőpróba előtt áll.

A jogfosztó kisebbségellenes tanügyi törvény, mely ellentétes mind az alkotmánnyal, mind a Románia által aláírt és ratifikált nemzetközi dokumentumokkal, nem csupán tiltakozásra, hanem következetes ellenállásra és jogi küzdelemre kényszeríti egyházainkat és romániai magyarságunkat. Tanulóink érdeke és jövője azt kívánja, hogy a tanév legelején határozott módon kifejezésre juttassuk egyházunk állásfoglalását a nemzeti kisebbségi oktatás és anyanyelv védelme ügyében.

Éppen ezért, a hazai testvéregyházakkal és a magyar demokrata érdekvéköpveleti szervezetekkel karöltve, f. év szeptember 17-én, vasárnap **TEMPLOM-ÉS ISKOLA-NAPI ISTENTISZTELET** tartására hívjuk fel egyházközségeinket és lelkész fiait. Felkérjük a gyülekezetek tagjait, hogy minél nagyobb számban vegyenek részt ezen a tanévnyitó istentiszteleten, amelyet rövid alkalmi műsor is kiegészíthet. Lelkész fiait hívják meg erre az istentiszteletre a helybeli tanzemélyzetet és a magyar tanulókat.

Kérjük lelkész fiait, hogy anyanyelvű és egyházi oktatásunk ügyének fontosságát megértve, a "Templom- és Iskola-Napi Istentiszteletet" szervezzék meg előzetes szószéki kihirdetéssel és írásbeli meghívóval is.

A Templom- és Iskola-Napi Istentiszteletről és ünnepélyről rövid jelentést kérünk közvetlenül az E. K. Tanácshoz.

Isten áldását kérjük anyanyelvünk és iskoláink védelméért és fejlesztéséért folyó közös küzdelmünkre, népünkre és gyülekezeteinkre.

Kolozsvár, 1995. szeptember 4.

Atyafiságos üdvözlettel

Dr. Erdő János
püspök

Andrási György
előadótanácsos

TANULMÁNYOK

ANDRÉ GOUNELLE

HITLERREL VAGY ELLENE? HIRSCH ÉS TILLICH VITÁJA 1934-BEN*

1934-ben heves vita robbant ki a náciellenes P. Tillich és barátja, E. Hirsch, Hitler híve között. Életpályájuk bemutatása után jelen írásunk vitájuk két fontos témáját elemzi: Istenország és a hatalom kérdéseit.

Hogyan lehet valaki náciává? Hatvan évvel Hitler hatalomra jutása után sem tudjuk megérteni, hogyan csatlakozhattak ügyéhez olyan emberek, akik távol állottak minden szörnyűségestől s nem voltak híjával sem a kultúrának, sem az értelmességnek, sem az erkölcsi érzékenységnek.

Egy nyugtalanítóan aktuális, izgalmas "értelmiségi" titok rejtőzik e kérdésben, főleg abban az esetben, ha mi magunk hozunk politikai döntéseket. Vajon fel vagyunk-e vértézve hasonló tévelygés ellen?

A két német lutheránus teológus, Hirsch és Tillich vitája¹, melynek folyamán radikálisan ellentétes döntésre jutottak, ha nem is ad választ erre a kérdésre, hozzásegíthet annak jobb megértéséhez. Ugyanakkor megvilágíthatja azokat a támpontokat, amelyek az alapvető kérdésfeltevéshez szükségesek, és azt a módot, mely által az elméleti állásfoglalás gyakorlati valósággá válik.

1. Párhuzamosságok és ellentétességek; életútjuk és szellemi formáltatásuk.

Paul Tillich 1886-ban, Emanuel Hirsch 1888-ban született, tehát ugyanahhoz a nemzedékhez tartoznak. 1914-ig életútjuk is hasonlóan alakult. Mindketten lutheránus lelkipásztorok gyermekei, nagyon kegyesek, politikailag és teológiailag konzervatívak, de ugyanakkor nyitottak az új keresésére és mindennemű értelmiségi párbeszéd folytatására. Mindkettőjük gondolkodására a német idealista filozófia volt hatással, Hirschet inkább Fichte, Tillichet Schelling befolyásolta döntően. Apáik neheztelése ellenére mindketten liberális teológiai fakultásokon folytatták tanulmányaikat, ahol megismerkedtek a bibliai szövegkritikával és az egyházi dogmák felülvizsgálatától sem riadtak vissza. Ugyanannak a diákszövetségnek, a Wingolf Baráti Társaságnak voltak tagjai, ahol 1907-ben vagy 1908-ban személyesen is megismerkedtek. Barátságot kö-

* Megjelent a *Revue Histoire et de Philosophie Religieuses* Strasbourg c. folyóirat 1994. október-decemberi számában. (74 évf. 411-429. l.) Fordította Szász Ferenc brassói lelkész.

töttek, együtt dolgoztak, meghitt kapcsolat alakult ki közöttük. Hirsch majdnem feleségül vette Tillich nővérét, aki azonban baráti társaságuk egy másik tagját (szintén lelképásztor) választotta. Mindketten gyakorlati lelkeszi munkát is végeztek, miközben felsőbb tanulmányaik folytatására készültek. Érdeklődési körük, amelyben sok teológus nemzedéktársuk osztozott, szintén azonos-ságot mutat: hogyan lehetne úgy aktualizálni a hagyományos vallási értékeket, hogy azok továbbra is kultúra- és társadalomformáló tényezők maradjanak? A hagyományt nem akarták sem elvetni, sem folytatni, csupán aktualizálni. Közzelebbről: Isten és az emberi történelem kapcsolata, a kereszténynek a kultúrával, társadalommal és politikával szembeni állásfoglalása érdekelte őket. Sok mindenben hasonlítottak egymásra. Intellektuális és lelki szempontból egyetű ikreknek is tekinthetjük őket.²

A háború. 1914-1918

Az 1914-es háború hadüzenete választja el egymástól útjaikat és képezi eltávolodásuk kiindulópontját.

Első reaklásuk azonos. Nemzeti lelkesedésüktől vezérelve önkéntesen bevonulnak tábori lelkésznek. Hirschet azonban gyenge egészségi állapotára való tekintettel leszerelik, míg Tillich a francia hadszínterre kerül, ahol négy évet tölt. A háborús tapasztalat annyira megviselte, hogy gyökeresen szakít nacionalista elveivel és a protestáns német polgárság értékrendszerével. Elveszti a hadseregbe és a politikai vezetőkbe vetett bizalmát. Nagyon keményen ítéli el az Egyház és az Állam által kötött kompromisszumot.

Időközben Hirsch, a háterszágban lapulók rossz lelkiismeretétől vezérelve³, cikkeiben a pacifizmus ellen emel szót és megpróbálja igazolni teológailag a németiség szent jogát ehhez a háborúhoz. Célja eléréséhez feleleveníti Luther a kereszténynek az állam és nemzet iránti kötelezettségeire vonatkozó tanításait.

A weimari köztársaság

A kettőjük közti szakadék tovább mélyül a weimari köztársaság létrejöttével.⁴ Tillich kedvezően fogadja megalakulását.⁵ Bírálja ugyan a társadalmi élet területén megmutatkozó gyengéit és konzervativizmusát, de úgy vélekedik, hogy megalakulása Németország számára a megmaradás esélyét és a lehetséges fejlődés útját jelenti.⁷ Számára a törékeny és reális fenyegetettségű, de a mindig újra és jobbra vezető reményt jelenti.⁸

Ezzel az állásponttal ellentétben Hirsch szigorú ítéletet mond fölötte: "nyomorúságosnak" minősíti, "nemzeti szégyennek tartja".⁹ Véleménye szerint egy igazságtalan döntés, a Versailles-i szerződés terméke, amelyet csak a gyávaság fogadtatott el népével. Következménye a német identitás szétmállása, a káosz. Csak rombolni fog, építeni nem. Nem töltheti be azt a szerepet, amelyet a lutheránus teológia az államtól elvár. A keresztények nem láthatnak benne mást, csak a törvényes tekintély bitorlóját. Tillich, aki a háború és az elhibázott 1918-as novemberi forradalom alatt ráébred a proletáriátus társadalmi helyzetének fontosságára, baloldali körökkel kerül kapcsolatba és aktívan részt vesz a vallásos alapon álló szocialista csoportok munkájában. 1929-ben a Demok-

ratikus Szocialista Párthoz csatlakozik.¹⁰ Szoros kapcsolatot tart fenn a frankfurti iskola heterodox marxistáival.¹¹

Ezzel ellentétben Hirsch a jobboldali körök felé orientálódik, a Német Nemzeti Párttal rokonszenvezik. Hosszas megfontolás után 1932-ben úgy dönt, hogy Hitlerre szavaz, mint a klasszikus jobboldal jelöltjére. 1933-ban a "német keresztényeket" támogatja, akik hajlamosak a nációkkal való egyezkedésre. Ugyanakkor, bárcsak rövid ideig, tagja egyik csoportjuknak.¹² A Reich lelkipásztorának, a pronáci Ludwig Müllernek a tanácsadója és szembeszáll a "hitvalló egyház"-mozgalommal. Úgy ítéli meg, hogy ez a náciellenes mozgalom nem vesz figyelembe egy fontos történelmi lehetőséget, és a két birodalom közti klasszikus különbségtételt egy olyan egyoldalú állásfoglalással helyettesíti be, amely az egyház és társadalom végzetes marginalizációjának kockázatát hordozza.¹³ Hirsch, fenntartásai és kritikai hozzáállása ellenére, amelyeket egy pillanatig sem rejtett véka alá¹⁴, a náci mozgalmat globális mi-voltában pozitíven értékelte. Elhatárolta magát a túlzásoktól, de felmentette és kimagyarázta ezeket, arra hivatkozva, hogy a szorongató szükséghelyzet gyors és kényszerű megoldást kíván. Individualizmusa hosszú ideig visszatartotta attól, hogy belépjen a pártba; csak 1937-ben szánta rá magát.¹⁵

A szakítás. 1934

A felfogásbeli különbségek ellenére Tillich és Hirsch viszonya 1934-ig szoros maradt. Levélváltásukban, a személyes életüket érintő kérdések mellett, teológiai, bölcseleti és politikai témák is felbukkannak. Hirsch levelei nagyobb számban maradtak ránk, mint a Tillichéi.¹⁶ Hirsch többször is kifejezésre juttatta a Tillich állásfoglalásával kapcsolatos kritikai észrevételeit, sőt, megkísérelte azt is, hogy a maga oldalára állítsa. Nyomást gyakorolt rá, hogy vegyen részt abban, amit ő "német újjászületésnek" nevezett, s amelyben Tillichnek - megítélése szerint - jó fogadtatásra számító közreműködésre nyílna lehetősége.¹⁷ Talán személyes kapcsolatuk hordozza annak a különös ténynek a magyarázatát, hogy Tillich sohasem idézi munkáiban Hirschet, annak ellenére, hogy mivel sohasem cáfolja azokat, azt a benyomást kelti, hogy elfogadja őket.

1933 novemberében Tillich, a náci kormány kegyvesztettjeként, a száműzetést választja és az Egyesült Államokban telepszik meg. 1934 januárjában Hitlernek kancellárrá való kinevezése után Hirsch megjelentet egy munkát¹⁹, amelyben üdvözli a német "ébredést", s azt bölcseletileg és teológiailag alátámasztva, azt kéri az egyháztól, hogy teljes mértékben támogassa azt és vegyen részt benne.

Tillich nyílt levélben replikázik, amely Németországban jelenik meg s egyáltalán nem kíméli Hirschet. Plagizálással vádolja (eltérítette a náciizmus javára a vallásos szocializmus azon fogalmait, amelyek fölött addig pálcát tört). Felrója Hirschnek, hogy isteníti Hitlert és rendszerét. Jó adag túlzást és igazságtalanságot tartalmaz ez az állásfoglalás, de a körülmények egyáltalán nem kedveznek a békülékenységnek, az árnyalati megkülönböztetéseknek és mértéktartásnak. Sértve érezve magát, Hirsch egy könyv megjelentetésével válaszol, azonban "*A keresztény szabadság és politikai elkötelezettség*" c. művére Tillich alig reflektál. Ez a "jegyzékcsere" maga után vonja vagy véglegessé teszi

a szakítást, amely a korábbi megpróbáltatások ellenére sem következett be mindezidáig.

Hirsch továbbra is fontos egyetemi tisztségeket tölt be és haláláig hűségesen kiszolgálja a nácizmust.²⁰ Azon teológusok és lelképásztorok többségétől eltérően, akik Hitler mellett álltak 1930 és 1935 között, Hirsch sohasem tagadja meg őt nyilvánosan és nem gyakorol látványos bűnbánatot. 1945-ben, hogy a politikai állásfoglalásért járó hivatalos számonkérést elkerülje, egészségügyi okokra hivatkozva lemond a göttingeni egyetem professzori tisztségéről.²¹

Jelentős életműve ellenére hamar "csend lesz" körülötte és rövidesen elfelejtik.²²

Kétszer fog még Tillichel találkozni s egyszer telefonon is "szóba állnak". Hogy ez a "sovány" személyes kapcsolat még megmaradt, illetve kiújult köztük, az már semmilyen teológiai vagy politikai jelentőséggel sem bír.

Kételyek, döbbenetek

Még akkor is, ha a végső számvetéskor álláspontjuk végletesen elvált egymástól, 1930 és 1933 között nézőpontjuk nagyon összetett, gyakran bizonytalan, néha azonos. Még keresgéltek: érzékelték a helyzet és magatartásuk kettősségét. A nácizmus és szocializmus közelieknek látszottak. Tanácstalanok voltak. Ugyanazon közös ellenfél ellen küzdöttek: a polgári társadalom és szellemi felépítménye ellen.²³ (Ezalatt egy olyan társadalmat kell értenünk, amelyben a bölcsélet és a technokratikus értékek mérvadóak.) Tillich látta azokat a veszélyeket, amelyek a szocializmust fenyegették, a totalitarizmus felé való sodródást, amely a "dogmatikus marxizmusban" jelentkezett.²⁴ Másrészt, 1932 végétől, a nácizmus ellen táplált ellenségessége és kritikai állásfoglalása ellenére azon töprengett, hogy a "szocialista" vajon nem fog-e a "nacionalista" fölé kerekedni²⁶, ami a mozgalomnak egy teljesen új irányt szabhatott volna. Mi több, Primo de Rivera spanyolországi rendszerére és a korai olasz fasizmusra hivatkozva, Tillich a diktatúrában "tipikus átmeneti formát" látott a királyság mítikus világa és a demokrácia ésszerűsége között.²⁷ Az átmenet két irányú lehet: a diktatúra vagy az új felé való előrehaladást, vagy az archaikus formák felé való visszafejlődést jelentheti. Ambiguitása nyilvánvaló, nem szükségszerűen és nem teljességében negatív.²⁸

Másrészt Hirsch is tudatában volt annak, hogy a nácizmus melletti elkötelezettsége jelentős kockázattal jár.²⁹ Sokat vívódott döntése előtt. Az állásfoglalásban egy olyan veszélyes fogadást látott, amely ez esetben nagyon könnyen rosszul végződhet. Kételyeik ellenére már most jelentkezik egy meghatározó különbség állásfoglalásukban. Hirsch nagyfokú bizalmatlanságot táplál a nációkkal szemben, de teljesen megbízik Hitlerben.³⁰ Tillich 1933 előtt nem tartja teljesen reménytelennek a náci ügyet, de egyáltalán nem bízik Hitlerben: az első pillanattól "ördögi" személyiségnek tartja.³¹

Hirsch és Tillich között egy időben áll fenn egy bizonyos véleményazonosság³², és lényeges különbözőség. Két, egymáshoz szorosan kapcsolódó kérdéskör jogosít fel arra, hogy ezeket az azonosságokat és különbözőségeket vizsgálat tárgyává tegyük: előbb a két birodalom (ország), majd a hatalom és az erő tana.

2. Istenországa és a két birodalom

A két birodalom tana Hirsch szerint

Hirsch teológiai-politikai felfogása Luthernek a két birodalomról szóló tanításán alapszik³³, amelyet a maga sajátos módján újít fel és értelmez (ezt a tanítást nem minden lutheránus fogja fel hasonló módon, s a belőle leszűrt következtetések is eltérnek egymástól³⁴).

E tan szerint nagyon határozottan meg kell különböztetni és el kell különíteni egymástól a földi birodalmat, királyságot, országot, amelyet a törvény, és az evangélium szellemi birodalmát, királyságát, országát, amelyet a kegyelem ural. Mindkettő Istentől függ; ennek ellenére más-más perspektívákat és finalitást hordoznak.

Az első, a világ és a törvény országa a teremtéstől függ.³⁵ A közösségi létre vonatkozik. A születés által leszünk tagjai: emberi mivoltunk által tartozunk hozzá. Kormányzói a természeti vagy társadalmi törvények. A bűn és az emberi gonoszság miatt ezeket a törvényeket erőszakkal kell tiszteletben tartani. Isten a politikai hatóságokra bízta fenntartásukat; ezeknek kényszer által kell fenntartaniuk azt a rendet, amely nélkül az élet lehetlenné válik.

A második, az evangélium és a kegyelem országa az üdvösségből és a megváltásból következik. Az egyéni tudatra vonatkozik. A hit által közelíthető meg; csak a hívők részesei. Kormányzó ereje az Isten és felebarát iránti szeretet. A megszentelődést, az emberi lény belső átalakulását tűzi ki céljául. Nem veszi igénybe a kényszert, hanem a prédikáció és a szentségek által felébreszti és megerősíti a szabadakaratot. Itt Isten nem veszi igénybe az államot és a jogot, az egyházra és a kegyelemre tekint. A keresztyén egy időben tartozik e két országhoz, ennek ellenére nem szabad egybemosnia őket. Belső életében, a magánszférához tartozó kapcsolataiban egyedül a szeretet vezérli: önmagáról is lemond, felebarátjéért önmagáról is elfeledkezik, úgy, ahogy azt tőle az evangélium kéri. Külső, nyilvános életében, szakmai, mi több, családi kapcsolataiban azonban Isten akaratából következően be kell tartania a világi törvényeket, alá kell vetnie magát a család, az iskola, a hadsereg, a kormány stb. intézményeinek. Ezekben a "teremtés parancsolatait" kell látnia, amelyeket Isten az emberi létezés fenntartására rendelt a bűnből következően megromlott rossz létfeltételek közepette. Ha magánéletében gyakorolja is a bűnbocsánatot, ezt nem emelheti az állami törvény érvényességére, mint ahogy nem erőszakolhat a nem-hívőkre olyan magatartásformákat, amelyek a hitből és jellemzőiből következnek. A keresztyén tanár nem engedheti meg magának, hogy a tanulók osztályozásában az evangéliumi szeretet vezérelje, mint ahogy a keresztyén bíró sem eszerint ítéli el a bűnözőket. Mint keresztyén szereti, sajnálja őket, szívében együtt érez, együtt szenved velük, de mint nevelő vagy bíró, szigorúan alkalmazza a törvényt.

Hirsch felfogásában az evangéliumnak nem szabad beleavatkoznia társadalmi vagy politikai kérdésekbe, amelyek más, az óvétől eltérő logika szerint működnek. A hit, amely a megtérést és az egyéni megszentelődést jelenti, a láthatatlan egyház titkos, rejtett közösségét hozza létre és nem egy társadalmi szervezetet. Hirsch - Kierkegaard hatására - felrója a középkori katolicizmus-

nak és a XVI-ik századi anabaptizmusnak, hogy itt, a földi életben akarták megvalósítani Istenországát, bár ez magával Istenországa lényegével ellenkezik; Istenországa meghitt, személyes, szubjektív valóság, ezért földi megvalósításának kísérlete idealisztikus és utópisztikus magatartásra vezet, gyakran katasztrófális végeredményre.

A világi hatalom, akár tudomásul vesszük ezt, akár nem, rendelkezik azzal az isteni jóváhagyással, amely nemcsak egy jobb világ, egy ideális társadalom megvalósításával bízta meg, hanem azzal is, hogy biztosítsa polgárainak a megfelelő anyagi javakat és megvédje őket mindattól, ami létükben fenyegeti és megsemmisítheti őket. Azok közül a dolgok közül, amelyeket az államnak védenie kell, Hirsch a kultúrára és nemzeti identitásra való felvigyázást lényegesnek tartja; ezek tesznek azzá, amik vagyunk, és pusztulni hagyva őket, nem teszünk mást, csak beleegyezőnk saját megsemmisítésünkbe. Ebből következik, hogy a kormánynak megvan az a joga és kötelessége, hogy megtiltsa az idegeneknek fontos tisztségek betöltését (lásd nevelés), meggátolva azt, hogy a külső hatások meggyengítsék a nemzeti tudatot vagy elcsángósítsák a népet a vegyesházasságok által. Nem azért van ez, mert az idegenek megvetésre méltóak vagy alacsonyabbrendűek lennének, nem: ők csupán mások. A teremtés rendjében vannak olyan etnikai határok, amelyeket tiszteletben kell tartani.³⁸ Megfelelően kell kezelni a bevándoroltakat, de olyan státust kell megállapítani számukra, amely körülhatárolja helyüket és szerepüket. Az állam felelősségéhez tartozik a vérség, a kulturális gyökerek fölötti őrkdés, úgy ahogy az állam köteles állampolgárai ruházkodási, táplálkozási, lakhatási és munkavállalási lehetőségeiről, egyszóval honosságukról is gondoskodni. Hirsch e véleménynyilvánítása által csatlakozik a náciizmus bizonyos tételeihez.

Istenországa Tillich szerint

Emanuel Hirschel ellentétben az első világháború előestéjén Paul Tillich eltávolodik a két ország tanától.³⁹ Úgy teszi ezt, hogy közben az "utópisztikus idealizmushoz" sem csatlakozik, amely Istenországa törvényszerűségeit az állam, a világ törvényeiből vezette le.⁴⁰ Akár ontológiájában, politikai és teológiai felfogásában is, Tillich egy időben különböztet meg és egyesít. Számára az örökkévaló és az időleges, a kegyelem és a törvény, az evangélium és a társadalom, az egyház és az állam olyan pólusok, amelyeket nem szabad se egybemosni, se elkülöníteni. Köztük egy aktív és dinamikus kölcsönhatás áll fenn. Az isteni mindig időleges valóságokban mutatkozik meg, enélkül csak egy üres és hiábavaló fogalom lenne, erő és hatékonyság nélkül. Ugyanakkor ez az időleges valóság nem azonosítható az istenivel, mivel Isten ez esetben elveszteni transzcendens jellegét és romboló bálványá válna.⁴¹

Az időbeni valóságokra, mint család, állam, nemzet egy időben kell "igent" és "nemet" mondanunk: "igent", mert bennük vagy általuk Isten nyilatkozik meg, és "nemet", mert nem végső valóságok, Isten mindig rajtuk kívülálló marad.⁴²

Ezek az időbeni létezők ördögivé válhatnak, amikor az "igent" nem követi a "nemet", amikor a jóváhagyás vagy elfogadás mellőz mindennemű fenn-

tartást és bírálatot.⁴³ Egy bizonyos társadalom, államforma, politikai rendszer sem igényelheti soha a maga számára, hogy ő Istenországát testesíti meg vagy vele azonos.⁴⁴ Ebben az értelmezésben a két országról szóló tan érvényes. Ugyanakkor abba a tévedésbe eshetik, hogy szem elől téveszti: a keresztény ember számára az evangélium egy időben jelenti a fennálló rend bírálatának elvét és a változtatásra ösztökélő erőt.⁴⁵ Tillich e tekintetben sokkal közelebb érzi magát a reformátusokhoz, mint a lutheránusokhoz.⁴⁶ A náciizmus ellen írt 1932-es téziseiben Tillich így vélekedik: "A lutheránusokból hiányzik az akarat, hogy a valóságot Istenországa hasonlatosságára formálják"⁴⁷, bár ő magától értetődőnek tartja azt, hogy ez a "vállalkozás" sohasem fejeződik be, mindig újrakezdendő.⁴⁸

Tillich számára a politikum terén Istenországa⁴⁹ kettős prófétai szerepet tölt be: egyrészt inspirálja azt a kritikát, amely felfedi a tökéletlenségeket és hibákat, tisztánlátást és erőt ad a rossz néven nevezéséhez; másrészt teremtő lendületet gerjeszt a más felé való irányulásban és megerősít a létező átalakításában. Istenországa "munkába veszi" az adottat (a rombolás és építés kovásza), de sohase ölt formát egyetlen adottságban sem. Megőrizve a jelen eszkatológikus nyitottságát, visszautasítva a létező valóság mindennemű statikus, konzervatív vagy szakramentális értelmezését, megtölti a túlvilágiba, a másságba vagy a jövőbelibe való menekülést.

Hirsch a két ország közt egy paradoxális diszkontinuitást feltételez, amely alatt két különböző logika egymásmellettségét vagy egymásfölöttségét kell értenünk; ezek ugyanabban a valóságban működnek, de interferencia nélkül és különböző szinteken, annak ellenére, hogy vannak érintkezési pontjaik. A két ország tanát ekként értelmezve Hirsch a politikai autoritást kizárja az evangélium hatásköréből, elismeri ez előbbi autonóm logikáját. Ezért nem vonja kétségbe ezt az autoritást, - Tillich véleménye szerint - martalékul veti az azt uraló rossz "ördögeinek".⁵⁰ Hirsch felfogása látszólag szekularizálja az államot, végső következtetésében abszolutizálja azt (önmagára bízva, függetlenné teszi), miközben abszolutizálja azokat a teokratikus fogalmakat is, amelyek az államnak isteni jogot biztosítanak (megengedi, hogy behatoljon a végső valóság területére).

Tillich szintén paradoxonról beszél, de teljesen más értelemben.⁵¹ Szerinte a paradoxon nem arra szolgál, hogy elhatároljon egymástól két különböző területet vagy szintet. Ezek között Tillich inkább egy dialektikus természetű kapcsolatot feltételez.⁵² Anélkül, hogy "befagyasztaná" a dolgokat, mint azt Hirsch teszi, az országok dualitásában mozgást, dinamizmust lát.⁵³ A keresztény ember számára ezért Istenországa egy időben adottság és igény. Kettős természete által Istenországa mozgosítja és irányítja a földi valóságot, pozitív vagy negatív módon, aszerint, hogy ez befogadja vagy visszautasítja Őt.⁵⁴

Az árja törvény

Kettőjük véleménykülönbsége az 1933. április 7-iki árja törvény kapcsán nyer gyakorlati fontosságot. Ez a törvény még nem tartalmazott a zsidók számára bebörtönzésükre vagy kiirtásukra vonatkozó cikkelyeket (ezek később jelennek meg), de eltiltja őket bizonyos tevékenységek gyakorlásától. Hirsch

úgy látta, hogy a kormánynak joga és kötelessége olyan rendeleteket hozni, amelyek az általuk fenyegetett német nemzeti identitást védelmébe veszik. A zsidók nem rosszabbak, mint a németek, de egy teljesen más kultúrához tartoznak; szerinte meg kell menteni az általuk már megfertőzött etnikumot. Annál sürgősebbnek látta ezt, mert teljes összeférhetelenséget állapított meg a judaizmus történelmi identitása (a kereszténység tagadásán alapszik) és a német identitás között (a kereszténység alakította ki).⁵⁵

Jónak találta tehát ezt az időleges törvényt, amely a teremtés rendjének fenntartására irányul,⁵⁶ a zsidók számára az idegen rezidens státusát állapítva meg. Ugyanakkor Hirsch kijelentette, hogy a szellemi szintjén tökéletesen osztja Pál apostol nézetét, mely szerint "nincs többé se zsidó, se görög", hogy teljes közösséget vállal a zsidó fajú keresztényekkel, s hogy úgy véli, Krisztus előtt nincs semmiféle különbség zsidó és keresztény között. Tiltakozott, ha megakadályozták, hogy együtt éljenek úrvacsorával, de jóváhagyta, hogy eltiltották őket a nyilvános tisztségviseléstől; többek közt a lelkipásztori tisztség betöltésétől is.⁵⁷

Tillich állásfoglalása a zsidókkal kapcsolatosan teljesen más.⁵⁸ Vallja, hogy az "emberiség egységének" alapja Isten transzcendenciája⁵⁹ (és ezt szembeállítja a "népiség mítoszával").⁶⁰ Isten "Úr"-volta és feltétlen hatalma előtt az emberi lények, bárkik legyenek, hasonlóságai és különbözőségei mellett vagy ezek ellenére, azonos szinten helyezkednek el, s ez tagad és cáfol mindennemű felsőbbrendűséget (a férfinak a nő, a szülőnek a gyermek, a nemesnek a polgár, a zseninek a közember fölött való állását). A zsidó profetizmus - a földi valóság szakralizációja ellen tiltakozva - jól juttatta kifejezésre ezt, s ebben judaizmus, protestantizmus és szocializmus egyetértének.⁶¹ Ebből következően a keresztény embernek figyelmeztetnie kell a nemzetet, amely megveti és megalázza a másság képviselőit, és kétségbe kell vonnia a társadalmat, amely intézményesíti a faji megkülönböztetést: ezt téve önmagát kergeti romlásba.⁶² A szellemi testvériség nem tévesztendő össze a földi egyenlőséggel, de erre hív, megköveteli azt, mozgósít annak érdekében. Akkor is, ha magasan az időleges fölött áll, Istenországának ki kell váltania és irányítania kell az időbeniben a keresztény cselekedetet.

3. Erő és hatalom

A hatalom fogyatékosága

A klasszikus német lutheranizmus felfogásában Isten a politikai hatalmat a fejedelmre ruházta át. Ő hordozza tehát azt a jogos politikai autoritást, amelynek hosszú ideje elfogadott jogszerűségét senki sem vonhatja kétségbe.⁶³

A császár lemondása és a monarchia eltörlése 1918-ban egy új és bonyolult kérdést vetett fel. A hagyományos uralkodó eltűnt. Restaurálását elképzelni is nehéz, s ezt Hirsch sajnálkozva veszi tudomásul, mert a monarchiát nagyon közelinek érezte Németországhoz.⁶⁴ Ilyen körülmények között melyik lehetne az az autoritás, amely felé tájékozódni lehetne? A weimari köztársaságot Hirsch nemcsak létrejöttének körülményei miatt nem tudja elfogadni,

de annak demokratikus jellege is megakadályozza ebben. A demokratikus rendszer - véleménye szerint - ellentmond az igazi állam természetének. Hogyan lehetne tekintélye a kormányzatnak állampolgárai előtt, hogyan bírhatná rá őket a törvények betartására, ha a polgárok szavazatától függ, ha akaratuk szerint kénytelen gondolkodni, ha tőlük nyeri mandátumát? Mi több, a demokrácia képtelen védekezni a bomlasztására törő gazdasági erőtevényezők ellen is. Ahelyett, hogy védelmezze és egyesítse polgárait, egy ilyen állam megosztja és martalékul dobja őket a kapitalizmus mechanizmusainak.⁶⁵

A háború másnapján - Hirsch szerint - Németország olyan rendhagyó helyzetbe került, amelyet a legális hatalom hiánya és az igazi tekintély válsága határoz meg. Németország veresége az előző uralom struktúráinak összeomlásához vezetett, a káosz jutott uralomra.

Tillich egyáltalán nem fogadta el azt az apokaliptikus helyzetelemzést, amelyet Hirsch és néhány társa a weimari köztársaság kapcsán a magáénak vallott, bár elismerte annak gyengeségeit és hibáit. A hagyományos hatalom összeroskadt anélkül, hogy egy új lépett volna a helyébe. A hatalmi úr valóban nyugtalanító.

Ez a helyzetfelismerés mindkettőjüket arra készíti, hogy Isten akaratát keressék nemcsak az intézményekben, a hatalmi berendezkedésben, hanem az isteni erőt kinyilvánító eseményekben is.⁶⁷

A "kegyelmi idő" és a német "pillanat"

Ebben az összefüggésrendszerben Tillich egy új fogalmat teremt, amely alapvető szerepet játszik teológiai és politikai gondolkodásában, a "kairos" fogalmát.⁶⁸ A "kairos" fogalmát az Újszövetségből kölcsönzi, ahol görögül kedvező időt, alkalmat jelent. Tillich felfogásában a "kairos" akkor jelenik meg, amikor Isten szenttelke az emberiségre hatva valami újat fakaszt fel, amikor Istenországa idealitása és az emberi megvalósítás közel kerül egymáshoz. Aközött, amit Isten akar és amit mi teszünk, mindig fennáll egy bizonyos távolság és különbözőség, de bizonyos pillanatokban Istenországa olyan hatást fejt ki ránk, hogy ez, érvényesülése esetén, egy magasabb - anyagi és szellemi - fejlődési fokra vezet. Tillich úgy vélekedik, hogy 1918 után a szocializmus egy ilyen kegyelmi időnek a jele; később azt vallja, hogy ez a kegyelmi pillanat többé-kevésbé célt tévesztett és elvetélt.⁶⁹

A háború befejeztével Hirsch tudomásul veszi az állam gyengeségét és hibáit. Azt tervezi, hogy visszavonul és az egyéni szférában, a "második országban" keres menedéket.⁷⁰ Hitler előretörésével azonban visszanyeri reményét és az 1933-as esztendőt úgy üdvözli, mint a "német esély pillanatát", a "történelmi pillanatot", a "történelem Urának pillanatát". A nemzet dezintegrációjában és a fennálló hatalmi űrben, a néplélek mélységében (Volk⁷¹) íme, végbemegy a nemzeti érzés nem remélt megújulása, amely egy olyan Vezérben ölt testet, aki magát Isten küldöttjének vallja (ismeretes, hogy Hitler a "gondviselés eszközének" jelentette ki önmagát)!⁷² A nép-nemzet és a Vezér közt egy olyan misztikus kapcsolat jön létre⁷³, amely a fejedelemmel fennálló kapcsolat analógiája.⁷⁴

Az evilági ország struktúráinak összeomlásakor Isten, a történelem Ura, egy új legitimitást hoz létre, amely visszaállítja ezeket. Isten úgy jelenik meg, mint aki a történelmi eseményt új életre kelti, feltámasztja. A hatalom hiányában erejét a nemzet (Volk) bensőjéből nyilvánítja ki, onnan, ahol székhelye van és ahol "rejtett szuverenitását"⁷⁵ gyakorolja.

Hirsch a demokratáknak a nemzetről alkotott technokrata felfogásukat rója fel. A nemzet nem határozható meg a szavazás útján kinyilvánított matematikai többség által, a lelkület, a szellemiség határozza meg, amely az ezt kifejező személyben inkarnálódik (jelen esetben Hitlerben).

A "kairos" fogalma és a történelmi pillanat közt kétségtelenül fennáll bizonyos hasonlóság - innen ered Tillichnek az a vádja, hogy Hirsch "plagizált" és "félreértelmezett". Mindazáltal lényeges és alapvető különbségek választják el a fogalmakat.

Hirsch számára a "német pillanat" a régi értékek új formában való restaurációját vagy újjászületését jelenti, amelyeket (vér, talaj, kultúra) a technokrata demokratizmus megtagadott. Erről az álláspontonról mondja Tillich, hogy Hirsch a kezdeti hatalommal kapcsolatosan romantikus felfogást vall.⁷⁶ Ez az időlegesen kétségbevonott és elhomályosult hatalom tér erőteljesen vissza a "német pillanatban". Ezzel szemben a "kairos" az új értékekből fakad; nem egy elvesztett valóság felé való visszatérést jelent, hanem a még nem tapasztalt felé való előrehaladást, még akkor is, ha egyes elemei szorosan tapadnak ahhoz, amik vagyunk (megfelelnek lényegi lényünknek).⁷⁷ Tillich olyan eszkatologikus álláspontra helyezkedik, amely nemcsak az eredendő hatalmat veszi figyelembe, az ősiséget és a gyökereket, hanem a cél vonzerejét, az eljövendő világot és a finalitást is, nem tévesztve egy pillanattig sem szem elől, hogy a beteljesült cél a kezdetből táplálkozik ugyan, de ugyanakkor meg is haladja, transzcendálja azt.

A történelmi pillanat fogalma arra készíti Hirschet, hogy szakralizálja azt az eseményt, amelyet vele azonosít. A "kairos" fogalma, eszkatologikus távlatosságában megtiltja, hogy egy eseményt - bármilyen is legyen az - szentnek tekintsünk.⁷⁹ Akkor beszélhetünk "kegyelmi időről (kairos-ról)", amikor elmondhatjuk, mint Jézus tette Márk evangéliuma szerint, hogy "egészen közel van már az Isten országa".⁸⁰ Közeledni egy időben jelent ittlétet és hiányt; ez az ige egyaránt hordozza a jelenlétet és távolságot, az adottságot és az igényt, az immanenciát és transzcendenciát.⁸¹ Az eseményben Istenországát nyilatkozik meg, de az esemény nem tévesztendő össze Istenországával.

A határ

A Tillich és Hirsch közötti különbség világosan megmutatkozik abban, ahogy a határok jelentőségét és jelképiségét értelmezik. Hirsch számára a határok azokat a végességeket és különbségeket jelentik, amelyeket nem szabad átlépni.⁸² A végességet nem kell negatívnak vagy elidegenítőnek felfogni, ellenkezőleg: a végesség feltételezi, hordozza az életet, formával és tartalommal ruházva fel azt.⁸³ A végesség hiánya katasztrófális lenne, mert ő biztosítja minden nép számára a "nomos"-t, személyiségének alapját, és határozza meg a "logos"-t, vagyis értékeit és értelmezési képességét.⁸⁴ Az a törté-

nelmi pillanat, amely a német esélyt jelenti, azáltal jellemezhető, hogy elkülöníti, partikularizálja a nemzetet és visszaállítja azokat a különbözőségeket, amelyeket egy romboló univerzalizmus megpróbált eltörölni. Következésképpen Hirsch elutasító álláspontra helyezkedik a nemzetközi politikai intézményekkel szemben, mint az Egyesült Nemzetek Szövetsége és elveti az ökumenikus egyházi szervezeteket is, amelyekből 1947-ben az Egyházak Ökumenikus Tanácsa létrejött.⁸⁶ Számára kétségtelenül létezik az egyetemes keresztény testvériség, amely átlép a határokon, de ez a szellemi szférájában áll fenn.

Az időlegesben a keresztényeknek tiszteletben kell tartaniuk, beleértve az egyházi kereteket is,⁸⁷ azokat a határokat, amelyek biztosítják a világ rendjét és lehetővé teszik az életet. Hirsch szinte lehetetlennek tartja a nemzetiség megváltoztatását; szerinte a személyiség egy ilyen mutációja csak egy hosszadalmas és "borzalmas" folyamat során mehet végbe, s ennek "árnya" több nemzedék életére is rávetül.⁸⁸ Elmondhatjuk tehát, hogy Hirschnek a határokról vallott statikus felfogását az eredendő hatalomról vallott nézetei határozzák meg.

Vele ellentétben Tillich a határban a találkozás és csere, a dialógus lehetőségét látja.⁸⁹ A határ egymástól különböző régiókat és kultúrákat kapcsol egybe, nyitottá teszi őket egymás iránt. A határok arra biztatnak, hogy túllépünk "provincializmusunkon", transzcendáljuk partikularitásainkat s anélkül, hogy lemondanánk ezekről, besoroljuk őket egy tágabb perspektívába.⁹⁰ A "kairos" egy olyan egyetemes dimenziót hordoz, amely az egész emberiséget érinti.⁹¹ Ezért Tillich kedvezően ítéli meg a nemzetközi szervezeteket, amelyek egybekötik a nemzeteket anélkül, hogy elnyomnák őket. Lelkes résztvevője az 1937-es oxfordi ökumenikus konferenciának.⁹³ Kivándorlásában - ha nem is közvetlenül bekövetkezte után - egy szerencsés eseményt vélt felfedezni. 1941-ben amerikai állampolgárként honosította magát⁹⁴, anélkül, hogy úgy érezte volna, hogy megtagadta kultúráját vagy felcserélte volna személyiségét. A határról vallott felfogása dinamikus; nézete szerint benne az az eszkatologikus erő nyilvánul meg, amely megengedi átlépését és az előrehaladást.

Következtetés

Hirsch és Tillich vitája meglepő következtetésekre vezet. Mindketten arra törekcsenek, hogy egy időben egyeztessék és megkülönböztessék egymástól a két országot. Hirsch, aki nagyobb figyelmet szentel a különbözőségeknek, végül szakralizálni fog egy evilági valóságot; eközben Tillich, akit az a törekvése, hogy összekösse Istent és a világot, látszólag jobban kiszolgáltatta ennek a veszélynek, mindvégig ellentmond neki. Hirsch, aki jobban ragaszkodik az egyéni lelkiismeret és értékítélet jogához, egy egyén ellenes és populista mozgalom sodrásába kerül, míg Tillich, aki mindvégig a közösségre tekint, jobban megőrzi kritikai állásfoglalását a kollektív lelkesedéssel és annak csábításaival szemben. Az erkölcsire nagyobb hangsúlyt fektető Hirsch (néha Tillich szemére veti az erkölcsi rigorizmus hiányát) a történelem egyik legpusztítóbb mozgalmanak híve lesz.

Hirsch nem vegyiszta reakciós. Bár gyakran keményen bírálja a felvilágosodást, többé-kevésbé elfogadja örökségét. Nem tud elképzelni se egy olyan múltbafordulást, amely nincs tekintettel a technikai gondolkodás vívmányaira. A "romantikus forradalmár" jelző, amelyet Tillich "A szocialista döntés" c. munkájában használ vele kapcsolatban, tökéletesen ráillik. Nem egy régi államforma restaurációját kívánja, hanem egy új rend bevezetését. Jól tudja, hogy a világ strukturái kifejlődnek és elmúlnak. Mindazáltal Istenben látja az új struktúrák forrását és kikristályosítóját. Isten ereje az, amely biztosan elindíthat egy mozgalmat, de e mozgalom finalitása a helyébe lépő intézményekben áll. Ez a mozgalom többet épít mint rombol, és ebből a szempontból a kezdeti, eredeti hatalomról kell beszélnünk.

Tillich sem nevezhető vegyiszta forradalmárnak. A múlt fele fordul és képzeletében sem fordul meg az a gondolat, hogy a múlt örökségével való számvetés nélkül az ember és a társadalom újramodellálható. Nem azt javasolja, hogy minden létezőt eltörölve, a nullpontról kell újratekinteni mindent.⁹⁵ Mindazáltal számára Isten ereje elsősorban eszkatologikus természetű, olyan dinamizmust hoz létre, amely minden létező rendet megmozgat és valami más felé vezet. Nem alapoz meg semmit, vagy nem egyedül önmaga, csupán generál egy mozgást. Megakadályoz abban, hogy pillanatnyilag is szakralizáljuk a létező valóságot. Isten mássága minden önmagát végsőnek és abszolútnak állító indetítást megkérdőjelez és válságba sodor. Isten közelsége eredményezi azt, hogy ez mégse vezet a múltba való meneküléshez, hanem a konkrét létezővel szembeni állásfoglalást eredményez.

Hirsch számára a kritika csak átmeneti lehet, és az elfogadáshoz kell vezetnie, amelyben eltűnik vagy transzcendálódik. Tillich szerint nincs elfogadás kritika nélkül, mert a kritika fejezi ki végsőségességét.

Magától értetődik, hogy teológiai felfogása nem elegendő annak megértéséhez, hogy miért csatlakozott Hirsch a náciizmushoz. Ez elsősorban a tisztánlátás hiányára, arra a zavaros értékítéletre tartozik, amely megdöbbentő az értelmiségi fejlettség és lelkiismeretesség ilyen fokán. Ezért a bevezetésben feltett kérdés továbbra is fennáll: hogyan tudott ennyire eltévelyedni Hirsch és ilyen illúziókat táplálni Hitlerrel szemben?

Számunkra nem marad más magyarázat, csak az, hogy teológiai felfogása hozzájárult politikai tévedéseikhez, míg Tillich esetében ennek az ellenkezője történt.

JEGYZETEK

¹ Les principaux textes de ce débat viennent de paraître en traduction française dans P. Tillich *Écrits contre les nazis* (1932-1935). Cerf. Labor et Fides, Presses de l'Université de Laval, 1994. Signalons l'étude de A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate. A Study in the Political Ramifications of Theology*. The Edwin Mellen Press, 1989. Le présent article doit beaucoup aux études et discussions des séminaires d'été organisés en 1990 et 1992 à l'Université Laval de Québec par le Pr Jean Richard (à qui j'exprime ici ma très grande gratitude et à qui cet article doit beaucoup) dans le cadre du projet de recherche "Paul Tillich".

² Cf. W. and M. Pauck, *Paul Tillich*. vol. I. *Life*, Harper and Row. 1972. p. 30.

³ Cf. R. P. Ericksen, *Theologians under Hitler*, Yale University Press, 1985. p. 127.; B. Reymond, *Une Église à croix gammée? L'Âge d'homme*, 1980. p. 74-75.; A. J. Reimer. *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 18.

⁴ Hirsch date leur "rupture politique" de 1918. "Lettre d'E. Hirsch au Dr. Stapel" in *Ecrits contre les nazis*, p. 294.

⁵ Voir J. Richard "Introduction au Tillich socialiste" in P. Tillich, *Christianisme et socialisme. Écrits socialistes allemands (1919-1931)*. p. XV. Cerf. Labor et Fides, Presses de l'Université de Laval, 1992.

⁶ Tillich note par exemple: que ce qui a été créé après la guerre ressemble beaucoup à ce qui avait été détruit ("La situation spirituelle du temps présent", 1930 date conjecturale, in *Christianisme et socialisme*, p. 333); que l'Etat démocratique "a largement hérité de l'Etat absolu" une notion fautive de l'Etat ("L'homme et l'Etat", 1931, in *Christianisme et socialisme*, p. 469); que la République de Weimar a rendu impossible l'exercice du pouvoir (*Aux confins*, 1936, Planète, 1971, p. 53). Cf. également cette appréciation sur Troeltsch: "il ne peut s'empêcher de voir que l'attitude démocratique débouche sur un certain vide formel" (Ernst Troeltsch, "1924, in *Christianisme et socialisme*, p. 221).

⁷ Cf. *The Protestant Era*, p. 56.

⁸ Tillich qualifie les années d'après-guerre de "chaos créateur" ("Autobiographical Reflections", 1952 in C. W. Kegley et R. W. Bretall (ed.), *The Theology of Paul Tillich*, Macmillan, 1964, p. 13), alors que Hirsch parle d'un "chaos désintégréateur" (cf. R. P. Ericksen, *Theologians under Hitler*, p. 158) qu'il décrit volontiers en termes apocalyptiques. Dans "La situation spirituelle du temps présent" (1930?) Tillich compare "la maison spirituelle" d'après guerre à "une chaumière... un abri de fortune" (in *Christianisme et socialisme*, p. 326).

⁹ "Lettre d'E. Hirsch au Dr. Stapel", in *Ecrits contre les nazis*, p. 264, 270.

¹⁰ W. and M. Pauck, *Paul Tillich*, vol. I. *Life*, p. 124. Cf. J. Richard, "Introduction au Tillich socialiste", in P. Tillich, *Christianisme et socialisme*, p. XVII à XXII.

¹¹ Il fit des séminaires en commun avec Horkheimer, dirigea la thèse d'Adorno et contribua à la reconnaissance universitaire de l'*Institut de recherches sociales*.

¹² A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 83, 219 note.

¹³ *Ibid.*, p. 59, 81-82.

¹⁴ F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, The Edwin Mellen Press, 1990, p. 297.

¹⁵ *Ibid.*, p. 317.

¹⁶ Voir la liste dans A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 34.

¹⁷ *Ibid.*, p. 106, 304: "Lettre d'E. Hirsch au Dr. Stapel" in *Ecrits contre les nazis*, p. 276. Cf. B. Reymond, *Une Église à croix gammée?*, p. 72-73. Allusion

probable dans la "lettre ouverte" de Tillich à Hirsch, in *Écrits contre les nazis*, p. 253.

¹⁸ Il publie cependant quelques comptes rendus des ouvrages de son ami.

¹⁹ *Die gegenwärtige geistige Lage im Spiegel philosophischer und theologischer Besinnung. Akademische Vorlesungen zum Verändnis des deutschen Jahre 1933.* Vanndebroek und Ruprecht, 1934. Ce livre publie une série de conférences données en 1933.

²⁰ La manière dont Hirsch a exercé ses fonctions de Doyen sous le régime nazi est loin d'être irréprochable, et a donné lieu en quelques occasions à des graves soupçons. Voir R. P. Ericksen, *Theologians under Hitler*, p. 167-175 ; F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 305; A. J. Reimer - *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 92-93.

²¹ Voir R. P. Ericksen, *Theologians under Hitler*, p. 123.

²² Hirsch a écrit des ouvrages importants sur Luther, Osiander, Kierkegaard, Fichte.

²³ "La situation spirituelle du temps présent" (1930?), in *Christianisme et socialisme*, p. 331. Cf. *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 112; Tillich reconnaît cette relative proximité dans "Our Disintegrating Word" (1941), in *Main Works - Hauptwerke*, v. 2, p. 160. Voir aussi A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 108-109, 248-249. J. Richard, au séminaire de Québec en 1992, a remarquablement mis en valeur la proximité des critiques que Tillich et Hirsch adressent à la société bourgeoise.

²⁴ *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 135-137; Lettre du 20 janvier 1934. in W. et M. Pauck, *Paul Tillich. His Life and Thought*, vol. I, p. 149; "Lettre ouverte à E. Hirsch" (1934) in *Écrits contre le nazis*, p. 232.

²⁵ "Christianisme, socialisme et nationalisme" (1924), in *Christianisme et socialisme*, p. 231; *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 20, 25. Cf. J. Richard, "Introduction au Tillich socialiste", in P. Tillich, *Christianisme et socialisme*, p. XVI.

²⁶ *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 59 (note 35), 67 (note 42). Le parti nazi avait une aile socialisante, dont les représentants les plus connus sont les frères Strasser. Otto rompit avec Hitler en 1930, et s'exila en 1933 ; Gregor fut exécuté en 1934 (voir A. Bullock, *Adolf Hitler*, Marabout, 1962, v. 1. p. 146-148, 228-231, 290, 296; P. Moreau, "Socialisme national contre hitlérisme. Le cas Otto Strasser", dans L. Dupeux, *La révolution conservatrice dans l'Allemagne de Weimar*, Kime. 1992). Le programme du parti, formulé en 1920. déclaré "inaltérable" en 1926. mais jamais appliqué, attaque violemment le capitalisme et prévoit des mesures de type socialiste (nationalisations d'industries, expropriation des gros propriétaires terriens, suppression des revenus autres que ceux du travail). Des "socialistes religieux", tels G. Wünsch (cité dans *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 24. note 6). appartenant à l' "Alliance pour le socialisme religieux" (à un autre groupe que celui de Tillich) ont longtemps espéré en l'aile gauche

du parti nazi: voir F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 173. De nombreux nazis "de gauche" auraient quitté le parti en 1934, déçus de l'orientation qu'il prenait (voir H. Burgelin, "Qui était nazi?", *Les années trente*, Points-histoire, 1990, p. 18). A mon sens, il n'y a pas d'ambiguïté de l'attitude de Tillich, comme l'affirme Feige (ibid., p. 419), mais d'ambiguïté du nazisme lui-même, une ambiguïté qui se dissipa vite.

²⁷ Les chefs de gouvernement de la République de Weimar ont fait plusieurs fois appel à l'article 48 de la Constitution qui leur permettait d'exercer de manière exceptionnelle des pouvoirs quasi-dictatoriaux. De même Carl Schmitt, un juriste et philosophe du droit contemporain de Tillich, écrit: "la dictature n'est pas... l'opposition décisive à la démocratie" (citation que je dois à L. Pelletier qui l'a donnée dans une communication au séminaire de Québec en 1990).

²⁸ "L'homme et l'Etat" (1931), in *Christianisme et socialisme*, p. 476. *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 81.

²⁹ F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany: Five Theopolitical Positions*, p. 297, 306 ; A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. XII, 9, 56, 74, 205, 209, 214, 249, 300.

³⁰ F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 302 ; A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 65.

³¹ Voir H. Tillich, *From Time to Time*, Stein and Day, 1974 (paperback edition), p. 149 ; W. et M. Pauck, *Paul Tillich*, vol. 1 *Life*, p. 127-128. Cf. *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 93, p. 139.

³² Tillich les souligne dans sa "Lettre ouverte à E. Hirsch" (1934), in *Écrits contre les nazis*, p. 220-228 ; il s'appuie sur elles pour accuser Hirsch de plagiat; ensuite il reproche à Hirsch d'avoir vidé ou déformé les thèmes qu'il a empruntés. En fait, beaucoup de ces proximités sont des refus communs.

³³ Lettre d'E. Hirsch au Dr. Stapel, in "Écrits contre les nazis", p. 286-289, 293. Cf. F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 319-320; A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 59-60, 125, 150-154, 185, 319-320. Pour une présentation des grandes lignes de la doctrine des deux règnes, voir G. Ebeling, *Luther*, Labor et Fides, 1983, p. 149-175; M. Lienhard, *Martin Luther, un temps une vie et un message*, Le Centurion et Labor et Fides, 1983, p. 221-225 et P. Tillich "La situation religieuse actuelle en Allemagne (1934)", *Écrits contre les nazis*, p. 173-176.

³⁴ Tillich le souligne dans "Love's Strange Work", *The Protestant*, décembre 1941 - janvier 1942, p. 74-75: c'est "une grotesque exagération, écrit-il, de faire dériver toute l'histoire allemande, y compris le militarisme et le nazisme de la doctrine luthérienne de l'Etat", tout en notant que la séparation des deux règnes (qui fait que l'éthique du royaume n'a rien à voir avec celle du monde), compréhensible pour des raisons historiques, constitue une faiblesse de l'éthique luthérienne.

³⁵ Hirsch souligne l'importance pour lui "de la foi luthérienne au Créateur", "Lettre au Dr. Stapel", in *Écrits contre les nazis*, p. 271.

³⁶ Cf. E. Hirsch, "Lettre au Dr. Stapel", in *Écrits contre les nazis*, p. 279; sur cette notion, voir B. Reymond, *Une Église à croix gammée?* p. 68-69.

³⁷ Tillich qualifie de "piétiste" cette conception du Royaume qui lui enlève toute dimension sociale ("Principe protestant et situation prolétarienne", 1931, in *Christianisme et socialisme*, p. 442; cf. *La Décision socialiste*, 1933, in *Écrits contre les nazis*, p. 116); il la juge intenable, car on ne peut séparer le personnel de l'historique ("History as the Problem of our Period", *Review of Religion*, 1939, nr. 3. p. 262).

³⁸ Cf. le texte cité sous le nr 2 dans "Lettre d'E. Hirsch au Dr. Stapel", in *Écrits contre les nazis*, p. 261, voir aussi p. 263-264. De manière analogue, en Afrique du Sud, l'idéologie de l'*Apartheid*, n'affirmait pas la supériorité des blancs, mais posait entre les différentes populations des différences fondamentales qui exigent des développements séparés.

³⁹ Critique implicite de cette doctrine dans "Kairos I" (1922) in *Christianisme et socialisme*, p. 128. "L'Etat comme attente et exigence" (1930), *ibid.*, p. 409 note; "Principe protestant et situation prolétarienne" (1931), *ibid.*, p. 413, 443; "Dix thèses sur le national-socialisme (1932)", "La situation religieuse actuelle en Allemagne (1934)", "L'état total et les prétentions des Églises" (1934), *Écrits contre les nazis*, p. 3-4, 175, 202. Hirsch accusera Tillich de pencher du côté des anabaptistes, voir A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 40, Dans *Histoire de la pensée chrétienne*, p. 285-286, Tillich reconnaît à la position de Luther le mérite de concilier "justice" et "amour".

⁴⁰ Cf. "Love's Strange Work", *The Protestant*, décembre 1941 - janvier 1942, p. 70, où Tillich exprime un double refus: celui de "faire l'éthique du Royaume de Dieu de manière directe et légaliste l'éthiqué de l'Etat", et celui de séparer radicalement l'éthique du Royaume de celle de l'Etat.

⁴¹ "Masse et Esprit" (1922), in *Christianisme et socialisme*, p. 94.

⁴² "Église et culture" (1924), in *La dimension religieuse de la culture*, Cerf. Labor et Fides. Presses de l'Université de Laval, 1990, p. 103, 109; "Masse et esprit" (1922), in *Christianisme et socialisme*, p. 94; "Les principes fondamentaux du socialisme religieux" (1923), *ibid.*, p. 176-177. Hirsch estime que cette attitude en "oui" et "non" empêche tout engagement sérieux et responsable dans le domaine social et politique; dans sa "Lettre au Dr. Stapel", in *Écrits contre les nazis*, il reproche à Tillich de développer une réflexion "éthérée qui a agi comme une sorte d'ange gardien du marxisme" (p. 177), qui "affecte l'attitude d'un spectateur divin qui plane au-dessus de l'existence humaine" (p. 275); il l'accuse de ne jamais s'engager (p. 278-279, p. 284, p. 292-293); voir aussi "Lettre ouverte à E. Hirsch" (1934), in *Écrits contre les nazis*, p. 221. Cf. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 171-181, 306, 310, 314, 323). Ce "oui" et ce "non" renvoient au "comme si ne pas" de 1 Cor. 7, 29-31, fortement souligné par R. Bultmann, *Foi et compréhension*, Seuil, 1969, 1970, v. 1, p. 380, 455-458, 479-480, 520, 527, 592; v. 2, p. 43, 66, 125, 152, 213.

⁴³ "Lettre ouverte à E. Hirsch" (1934), in *Écrits contre les nazis*, p. 229-231.

⁴⁴ "Kairos I" (1922), in *Christianisme et socialisme*, p. 140; "L'élaboration religieuse et philosophique du socialisme" (1924), *ibid.*, p. 210; "La lutte des classes et le socialisme religieux" (1930), *ibid.*, p. 386; "Le socialisme religieux II" (1931), *ibid.*, p. 460; "History as the Problem of our Period", *Review of Religion*, 1939, nr 3, p. 262-263. Cf. *Histoire de la pensée chrétienne*, Payot, 1970, p. 305.

⁴⁵ "Le socialisme religieux I" (1930), in *Christianisme et socialisme*, p. 360; *Aux confins*, (1936), p. 99. Cf. "Protestantism in the Present World Situation" (1937), publié dans *The Protestant Era* sous le titre "The End of the Protestant Era?", Phoenix Books, édition abrégée, p. 230,231.

⁴⁶ Cf. "Principe protestant et situation prolétarienne" (1931), in *Christianisme et socialisme* p. 434. Cf. *Aux confins*, (1936), p. 93, *Paul Tillich s'explique* (1965), p. 196.

⁴⁷ Voir ces thèses dans *Écrits contre les nazis*, p. 1-2; cf. P. Tillich, "Le socialisme, une question pour l'Église" (1919), in *Christianisme et socialisme*, p. 18.

⁴⁸ "Kairos I" (1922), in *Christianisme et socialisme*, p. 161; "Principe protestant et situation prolétarienne" (1931), *ibid.*, p. 433; "Le socialisme religieux II" (1931), *ibid.*, p. 460, 464.

⁴⁹ En 1919, il ne parle pas du Royaume, mais de "l'éthique de l'amour" qui "introduit dans chaque forme sociale et économique un ferment de critique" ("Christianisme et socialisme", in *Christianisme et socialisme*, p. 4; cf. "Le socialisme, une question pour l'Église", *ibid.*, p. 14). En 1942, il parle du "message chrétien" qui constitue "pour chaque situation historique un principe critique et une exigence" ("A Basic Policy for The Protestant", *The Protestant*, avril-mai 1942, p. 17).

⁵⁰ "La lutte des classes et le socialisme religieux" (1930), in *Christianisme et socialisme*, p. 386; "Réponse à E. Hirsch" (1935) in *Écrits contre les nazis*, p. 301; cf. *La Décision socialiste* (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 141.

⁵¹ Ce terme, dont le sens évolue dans son oeuvre, désigne le plus souvent chez lui le surgissement imprévisible d'une réalité radicalement nouvelle qui transforme et bouleverse les données antérieures d'un problème ou d'une situation: le paradoxe dit à la fois "oui" et "non" à ce qui existe; il l'affirme et le nie en même temps. Cf. P. Tillich, *Systematic Theology*, The University of Chicago Press. v. 2, p. 90. et "Rejoinder", in *The Journal of Religion*, janvier 1966, p. 187. Significativement, en 1948, dans la traduction anglaise de son article de 1931 "Principe protestant et situation prolétarienne", le mot "tension" remplace le mot "paradoxe" (*Christianisme et socialisme*, p. 435), ce qui indique qu'il voit bien les malentendus auxquels prête la notion de "paradoxe".

⁵² "Kairos I" souligne la proximité de la conception développée par Tillich avec "l'interprétation dialectique" (*Christianisme et socialisme*, p. 154. texte allemand de 1922 et anglais de 1948). Dans "Principe protestant et situation prolétarienne" (1931), in *Christianisme et socialisme*, p. 433, Tillich emploie le mot "dialectique" pour désigner cette tension du transcendant-présent. Cf. aussi "L'état total et les prétentions des Églises" (1934), "Lettre ouverte à E. Hirsch" (1934), in *Écrits contre les nazis*, p. 200 et 231 (cette lettre montre bien

la complexité de termes comme "paradox" et "dialectique"). Ericksen (*Theologians under Hitler*, p. 182) et Reimer (*The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 162, 209, note 303) qualifient également de "paradoxe" la démarche de Hirsch et de "dialectique" celle de Tillich. En fait, l'apport de Tillich réside dans l'alliance originale et féconde qu'avec la catégorie de bi-polarité, il réussit à établir entre la paradoxal et le dialectique. (Cf. A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 193). Comme "paradoxe", "dialectique" prête à malentendu, puisque ce mot désigne aussi la théologie d'inspiration barthienne "selon laquelle le sacré ne peut entretenir qu'un rapport négatif avec le profane, jamais un rapport de polarité" ("Église et culture", 1924, in *La dimension religieuse de la culture*, p. 101). A la théologie barthienne, Tillich reprochera précisément de n'être pas dialectique, mais paradoxale ("What is wrong with the 'Dialectic' Theology?", *The Journal of Religion*, 1935/2, p. 127, 144). Dans "Our Protestant Principles", *The Protestant*, août-septembre 1942, p. 8, Tillich note qu'on abuse du mot "dialectique".

⁵³ "The Kingdom of God and History" (1938). *Theology of Peace*, Westminster/John Knox, 1990 (R. H. Stone, ed.), p. 35-36; "History as the Problem of our Period", *Review of Religion*, 1939, nr 3, p. 263.

⁵⁴ "Kairos I" (1922), in *Christianisme et socialisme*, p. 140-141. Ce qui n'est pas sans correspondance avec la vision socialiste (*La Décision socialiste*, 1933, in *Écrits contre les nazis*, p. 117-118).

⁵⁵ *Die gegenwartige geistige Lage...*, p. 22-23.

⁵⁶ Dans cette perspective, on estime que ce n'est pas seulement le peuple allemand qui est préservé, mais aussi le judaïsme, voir B. Reymond, *Une Église à croix gammée?* p. 67. On se défend donc de l'accusation de racisme et d'antisémitisme, non sans une certaine inconscience.

⁵⁷ Cf. P. Tillich, "La situation religieuse actuelle en Allemagne (1934)", *Écrits contre les nazis*, p. 174. Voir aussi F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 323.

⁵⁸ Il rompt avec la Fraternité *Wingolf* (l'association d'étudiants chrétiens dont il avait fait partie) parce qu'elle n'admettait pas en son sein ceux qui étaient d'origine juive; il prend la défense à l'Université de Francfort d'étudiants juifs en butte aux tracasseries et aux mauvais traitements de leurs camarades nazis (il n'est donc pas aussi spectateur que le laisse entendre Hirsch); voir W. et M. Pauck, *Paul Tillich*, vol. I. *Life*, p. 125, 127; A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 97, 101. Cf. *La Décision socialiste* (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 45-46, 54-55.

⁵⁹ "L'élaboration religieuse et philosophique de socialisme" (1924), in *Christianisme et socialisme*, p. 211; "L'homme et l'Etat" (1931). *ibid.*, p. 479; *Aux confins* (1936), p. 122; "History as the Problem of our Period", *Review of Religion*, 1939, nr 3, p. 261.

⁶⁰ "L'homme et l'Etat" (1931), in *Christianisme et socialisme*, p. 479. Cf. dans "Principe Protestant et situation prolétarienne" (1931), *ibid.*, p. 447., l'expression "mythe national"; dans *Aux confins*, p. 89, l'expression "mythe de la nation".

⁶¹ Pour Hirsch aussi, il y a convergence du judaïsme et du marxisme dans le "bolchevisme" (*Die gegenwartige geistige Lage...*, p. 19); mais cette convergence est critique, négative et destructive, alors que pour Tillich la critique, fondée sur la transcendance de Dieu, est positive car elle empêche d'idolâtrer une réalité créée.

⁶² Tillich écrit que les mesures antisémites loin de protéger l'esprit allemand le détruisent, "The Meaning of Antisemitism" (1938), in *Theology of Peace*, p. 57, 59-60.

⁶³ Cf. F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany, Five Theopolitical Positions*, p. 308-310.

⁶⁴ A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 149, 156, 294.

⁶⁵ A. J. Reimer, *ibid.*, p. 54, 131, 141-143, 149-150, 1455, 210, 295.

⁶⁶ Cf. *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 24, p. 64-65, où Tillich, s'en prend aux descriptions apocalyptiques de la situation présente, sans nommer qui que ce soit (elles n'étaient pas le fait du seul Hirsch). Cf. "Lettre ouverte à E. Hirsch", *ibid.*, p. 230.

⁶⁷ Le vocabulaire est ici le mien, pas celui de mes auteurs; par "pouvoir", j'entends l'institution qui exerce l'autorité, et par "puissance" une force ou une dynamique qui s'impose.

⁶⁸ Pour ce concept que Tillich développe, précise et utilise dans de nombreux écrits, le texte fondamental est "Kairos I" (1922) in *Christianisme et socialisme*, p. 115-161.

⁶⁹ "Beyond Religious Socialism", *The Christian Century*, 15 juin 1949, p. 732-733. Tillich a protesté contre le titre, dû à la rédaction, de cet article ("Autobiographical Reflections", 1952, in *The Theology of Paul Tillich*, p. 12-13). La vérité fondamentale du socialisme religieux demeure, même s'il a manqué une occasion favorable.

⁷⁰ F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 296.

⁷¹ Sur la notion de *Volk* comme personnalité corporative et normative, voir Bernard Reymond, *Une Église à croix gammée?* p. 65-67; A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 144.

⁷² F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany, Five Theopolitical Positions*, p. 302, 333; A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 198-199.

⁷³ F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 317.

⁷⁴ Cf. *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 55, "La nostalgie du Führer charismatique est la contrepartie naturaliste de la foi religieuse en un monarque porté et élu par la grâce de Dieu".

⁷⁵ F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 310-318; A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 54-56. Cf. P. Tillich, "L'état total et les prétentions des Églises" (1934), *Écrits contre les nazis*, p. 198.

⁷⁶ Cf. La Décision socialiste (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 37-42. "Lettre ouverte à E. Hirsch" (1934), *ibid.*, p. 229, 242-244; cf. "L'homme et l'Etat" (1931), in *Christianisme et socialisme*, p. 475-476. E Hirsch parle de retrouver la force du "lien originel". Cf. *Die gegenwartige geistige Lage...*, p. 29.

⁷⁷ Cf. L. Gilkey, *Gilkey on Tillich*, Crossroad, 1990, p. 6. 10.

⁷⁸ "Kairos I" (1922), in *Christianisme et socialisme*, p. 151. "Lettre ouverte à E. Hirsch" in *Écrits contre les nazis*, p. 221, 228. Il y a corrélation entre cette dimension eschatologique et le symbole socialiste de l'attente. *La Décision socialiste*, (1933), *ibid.*, p. 114-117, 170.

⁷⁹ "Kairos II" (1926), in *Christianisme et socialisme*, p. 261. Cf. *Paul Tillich s'expique* (1965), p. 185-186. Hirsch souligne que la distinction des deux règnes interdit toute sacralisation des réalités temporelles ("Lettre au Dr. Stapel", in *Écrits contre les nazis*, p. 287-289); cf. F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 321-322). Mais, selon Tillich, en séparant les deux règnes, on supprime toute possibilité d'une critique (cf. "The Kingdom of God and History" (1938), in *Theology of Peace*, p. 46.) et d'une interpellation prophétiques des pouvoirs en place, ce qui revient, en pratique, mais non en théorie, à les sacraliser. En effet, l'ordre du monde n'a rien à voir avec celui de la foi, et apparaît au croyant comme un fait à accepter au nom de l'obéissance aux autorités exigées par Dieu. Cf. F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 329-330, et A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 314. 317. Si Hirsch ne défie pas à proprement parler l'État, il n'en fait pas moins une idole en lui donnant existentiellement une valeur quasi-ultime.

⁸⁰ Marc 1/15, texte très souvent cité par Tillich: par exemple, "Kairos I" (1922), in *Christianisme et socialisme*, p. 121, 124, 152; "Les principes fondamentaux du socialisme religieux" (1923), *ibid.*, p. 174; "L'élaboration religieuse et philosophique du socialisme" (1924), *ibid.*, p. 214; "La lutte des classes et le socialisme religieux", *ibid.*, p. 386; "Principe protestant et situation prolétarienne" (1931), *ibid.*, p. 431, où Tillich établit une relation étroite entre l'approche du Royaume et l'attente du croyant; "Lettre ouverte à E. Hirsch" (1934), in *Écrits contre les nazis*, p. 228; "What is Wrong with 'Dialectic-Theology?'", *The Journal of Religion*, 1935/2, p. 143-144; "Our Protestant Principles", *The Protestant*, août-septembre 1942, p. 9.

⁸¹ "Principe protestant et situation prolétarienne" (1931), in *Christianisme et socialisme*, p. 430-431. Tillich écrit que "le Royaume de Dieu entre dans l'histoire, tout en restant au dessus de l'histoire" ("Lettre ouverte à E. Hirsch" (1934), in *Écrits contre les nazis*, p. 229). En 1919, Tillich définit le christianisme et la religion comme "une expérience de Dieu dans et au-dessus de toutes choses" ("Christianisme et socialisme", 1919, in *Christianisme et socialisme*, p. 3).

⁸² Hirsch reproche à Tillich d'outrepasser "la mesure et la limite de l'homme" ("Lettre au Dr. Stapel" (1934), in *Écrits contre les nazis*, p. 279). Cf. F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 307, 311-314, 326-331. A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 207. J. Richard rappelle à ce propos

l'affirmation de Deutéronome 32,8 (reprise dans Actes 17,26); "Dieu a fixé les limites des peuples".

⁸³ Cf. B. Reymond, *Une Église à croix gammée?*, p. 70.

⁸⁴ F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 311-313.

⁸⁵ Il dénonce chez Tillich "un faux internationalisme de la pensée et de la vie", "Lettre au Dr. Stapel", in *Écrits contre les nazis*, p. 278.

⁸⁶ Cf. A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate. Five Theopolitical Positions*, p. 102-103, 299.

⁸⁷ Ainsi, dans l'affaire G. Dehn (récusé comme professeur de théologie à cause de positions jugées anti-nationales). Hirsch estime que Barth n'a pas qualité pour intervenir, parce qu'il est suisse, et de ce fait ne peut pas comprendre l'âme allemande. Cf. F. G. M. Feige, *The Varieties of Protestantism in Nazi Germany. Five Theopolitical Positions*, p. 301.

⁸⁸ A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 146, 241.

⁸⁹ *Aux confins*, (1936), p. 10-11, 115-116.

⁹⁰ Cf. *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 160. Dans la même ligne, Tillich reproche à Hirsch d'interpréter les événements de 1933 uniquement dans le cadre allemand et de ne prêter aucune attention aux phénomènes analogues en Europe ou ailleurs ("Lettre ouverte à E. Hirsch", 1934, in *Écrits contre les nazis*, p. 240-241; en 1931 Tillich note avec une pointe d'ironie la contradiction que constitue le caractère international du phénomène nationaliste, "L'homme et l'Etat", 1931, in *Christianisme et socialisme*, p. 471-473). Hirsch, de son côté, accuse Tillich de tomber dans un "internationalisme cosmopolite", cf. A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 291.

⁹¹ "Kairos I" (1922), in *Christianisme et socialisme*, p. 153. Comme le souligne A. J. Reimer (*The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 169, 171), Tillich insiste sur la notion de "masse" qui a une dimension universelle, alors qu'Hirsch souligne celle de "peuple-nation" qui implique un particularisme.

⁹² P. Tillich, "Christianisme et socialisme" (1919), in *Christianisme et socialisme*, p. 8; "Le problème du pouvoir" (1931), *ibid.*, p. 494; *La Décision socialiste*, (1933), in *Écrits contre les nazis*, p. 160, avec cependant une critique non du principe de la S. D. N., mais de la manière dont elle mène son action. Cf. "Our Disintegrating Word" (1941), *Main Works- Hauptwerke*, v. 2 p. 161; "Storm of our Times" (1942-1943), *The Protestant Era*, p. 239; *Aux confins* (1936), p. 122. S'inscrit dans la même perspective la critique de la recherche d'une autarcie économique nationale, voir *La Décision socialiste*, (1933), *Écrits contre les nazis*, p. 53-54.

⁹³ A. J. Reimer, *The Emanuel Hirsch and Paul Tillich Debate*, p. 103.

⁹⁴ Cf. *Aux confins*, p. 117, 118. Dans un article écrit après sa naturalisation, "I am an American", *Protestant Digest*, 1941. juin-juillet, p. 25, 26, il souligne que devenir américain signifie pour lui échapper au particularisme provincialiste de l'Europe, et s'ouvrir à l'universel. Cf. A. Gounelle "La collaboration de P. Tillich à *The Protestant*", *Études théologiques et religieuses*, 1944/2.

VALLOMÁS MAGUNKRÓL MAGUNKNAK

Az 1989-es változások után a társadalmi élet minden síkján jelentkezett az önvizsgálat, a magunkkal való szembenézés igénye, mely alapot képezhet az új jövőkép kialakításához. E gondolattal küldtem el több lelkészársamnak az alábbi kérdőívet:

"Arra gondoltam, hogy jó volna papírra vetni, magunkat megvitatni, hogy mit jelentett és jelent unitárius lelkésznek lenni. Jó volna, ha nyoma maradna a Keresztény Magvetőben, hogy hogyan is gondolkodtunk hivatásunkról, társadalmi szerepünkről a harmadik évezred küszöbén. Tisztelettel kérek, hogy amennyiben időd és lehetőséged engedi, szíveskedj felelni a következő kérdésekre:

1. Mit jelentett unitárius lelkésznek lenni 1989 előtt?

2. Hozott-e változást a '89-es fordulat a lelkészi szolgálatban, s ha igen, miben?

3. Mit kellene tenni, hol kellene javítani, változtatni, hogy lelkészi szolgálatunk hatékonyabb és eredményesebb legyen?"

Az elküldött kérdőívekre a megkérdezett lelkészek kb. fele válaszolt. Azok válaszoltak, akik úgy érezték, hogy szólhatnak és szólniuk kell életünk-ről, hivatásunkról és a jövőt illető jobbító szándékunkról. A vallomás mindig személyes, hadd szóljanak a lelkészek magukról magunknak:

Kolcsár Sándor marosvásárhelyi esperes-lelkész

"1945-ben iratkoztam be az Unitárius Teológiai Akadémiára, hivatásérzet vezetett oda. Úgy éreztem, hogy a lelkészi pályán szolgálhatom leginkább népemem. A II. világháború után voltunk. Tudtuk azt, hogy a régi világ a múlté, valami új fog kialakulni, s erre az újra kell ráállni s ebben kell megtartanunk népünket hívő közösségként. Egyfelől a féktelen nacionalizmus, másfelől az internacionalizmus vívott küzdelmet a hegemoniáért. Az Egyház s benne a lelkészek és mi lelkészjelöltek tájékozódunk, hogy tájékoztathassuk népünket a helyes úton való járásról. Hamar felismertük, hogy a mi kötelességünk a nemzeti hagyományoknak, a vallásos világképnek ápolása és tudatosítása. Mire teológiai tanulmányainkat befejeztük, a teljes szovjetizálás megvalósult. A kemény osztályharc álarca mögött a nemzeti szempontokat előtérbe helyező román államvezetés burkolt, máskor nyílt magyarellenességbe ment át. Az Egyház és a lelkész a leggyanúsabb elemmé vált, ezért különös gonddal vigyáztak ránk. Az Alkotmány és a kultusztvény megszorította az Egyházak működési területét, korlátozta a vallásoktatást, eltiltotta az ifjúsággal való foglalkozást, annyira beavatkozott belső életünkbe, hogy még gyűléseinken is képviseltette magát hosszú esztendőkön át. Lelkészi értekezleteket hosszú időn át nem tarthattunk. A körüli közgyűléseken jelen volt a területi vallásügyi felügyelő, akinek az esperesi hivatal tartozott beadni a közgyűlés előtt a tárgy-

sorozatban szereplő összes jelentéseket. Szerencsére Maros megyében nem kényszerítettek arra, hogy az iratokat román nyelven adjuk át, de Kolozs megyében Hoinărescu "ÚR" mindent román nyelven követelt. Különleges figyelemben részesítették a lelkészek baráti találkozóit. Beépített embereiken keresztül informálódtak arról, hogy mit művelünk. Templomi szertartásaink alkalmával is ott voltak a "fülesek", akik buzgólkodtak, hogy érdemeket szerezzenek. Szigorúan ellenőriztek terepmunkájuk alkalmával mindent, derék inspektoraink. Volt olyan felügyelőnk, aki igyekezett barátkozni lelkészeinkkel, de azt, mint megbízhatatlant, azonnal eltávolították a testületből. A területi szekusok igyekeztek vagy rémítgetéssel vagy "szelíd" szavakkal rábírní egyeseket, hogy vállalják az informátor szerepét. Minden egyházkörben volt bőven ezekből a "kedves emberekből". A bizalmatlanság ilyen körülmények között nem csoda, hogy ránk telepedett. Mindezek ellenére az egyházat eltemetni nem sikerült. Híveink ragaszkodók maradtak, az egyházi beszédek "tolvaj nyelvét" értékké váltak, olvasni tudtunk a szemekből, a kézszorításból. Híveink lelkes közmunkája tette lehetővé, hogy annyi akadályozás ellenére is templomaink, papilakjaink s egyáltalán javaink jó állapotba kerültek. Külföldi segély nélkül éltünk, az egyháztagjaink szűkös keresetéből juttatott fenntartói járulék biztosította egyházi alkalmazottaink javadalmát és minden más anyagi szükségletet.

Ezekben az évtizedekben a lelkészek egyetlen munkaterülete a lelkészi hivatás végzése volt. Külföldre járás nem létezett. Itthon éltük napjainkat viszonylagos, nagyon kevés információ birtokában, mert nem volt más forrás, mint az irányított sajtó, no meg a klasszikus irodalomban való elmélyülés. Rendkívül nehéz körülmények között bár, de egyházaink s benne lelkészeink voltak a legkevésbé "megviseltek" erkölcsileg, még akkor is, ha voltak olyanok, akikre ez a megállapítás nem vonatkozatható. Élő egyházat kapott örököző az "új világ", amelyben az új lehetőségek birtokában kell megszerveznünk a korszerűen szolgáló intézményt.

A közéletben minden területen történtek jelentős változások. A sajtó nyíltabb lett, a gyülekezés terén immár nem érvényesülnek az azelőtti megszorítások. Sajnos, az a méretű tisztulás, amelyet elvárt több mint 4 évtized után a társadalom, nem valósult meg. Menet közben nyilvánvalóvá vált az a tény, hogy a 89-es eseményeket ördögi ügyességgel irányították azok az emberek, akik szélsőbalosokként vagy vasgárdistaként dolgozták ki azokat a doktrínákat, amelyek szellemükben ma is hatnak. A magyar társadalomra is áll az, hogy intézményeinkben nagy a száma azoknak, akik a múltban vagy meggyőződésből vagy ferde jelleműségből pillérei voltak annak a korrupció és embertelen rendszernek, amely lelketlenül bánt el az ún. másként gondolkodókkal vagy az osztályellenségnek kikiáltott egyszerű polgárokkal. Így vonultak be az egyházi intézményekbe is olyanok, akik azelőtt mit sem törődtek a vergődő egyházzal. De nemcsak az egyházban történt ez így, hanem érdekvédelmi politikai szervezetünkben, az RMDSZ-ben is. Volt megbízható pártfunkcionáriusok, olyan beosztású személyek, akik nem kerülhették el azt, hogy ki ne szolgálják a rendszert, a hatalmat, vezetőségi tagjai az RMDSZ-nek. Az igényelt tisztulási folyamat azért nem indulhat be, mert ezek az emberek minden esz-

közzele akadályozták. A 40 éven át magukra hagyott lelkészek szembe találták magukat a mind jelentősebb megbízatásra igényt tartókkal, akik annak a szellemiségnek a megzavarói, amely tulajdonképpen az egyház elsőrendű feladata: a valláserkölcsei élet ápolása, gazdagítása. De előtérbe tolnak az anyagi szemléletű nézetek ápolói is, akik nem egyszer hangot adnak annak, hogy mi történik az egyházközösségekben ugyanbizony? Nem számít ezeknek sem a minőségi lelkészi szolgálat, vallásos élményt nyújtó rendezvények sora, családok, betegek látogatása, lelkigondozása, a nemzettudat erősítését felvállaló ténykedés, a különböző magyar intézmények életébe való lelkészi bekapcsolódás, gyermekeink valláserkölcsei nevelése. Én azt vallom, amit egy francia gondolkodó így fogalmazott meg: "Az áhítat nélküli egyház fogalmi képtelenség." Az egyház öncélú gazdagodása nem lehet az egyedüli cél. Az anyagiak fontosak a fenntartás, az egyházi intézmények támogatása szempontjából. Fenn kell tartani kis gyülekezeteinket, támogatni kell azok épületeinek javítását, egyáltalán létfenntartásukat, megmaradásukat.

Lelkészeinkben 1989 után megfogalmazódott a megújulás utáni igény. Az egyházi élet centralizáltsága helyett egy decentralizált egyházi közösséget igényelnek a lelkészek. Ennek esélyeit egy ilyen alapra helyezett Szervezeti Szabályzat törvényesítheti. Ennek a törvénynek a létrehozása a legsürgősebb feladat kell legyen. Meg kell szüntetni az életfogytiglanra történt választást a püspök esetében. Újra kell fogalmazni a lelkészek és énekvezérek választásáról és kinevezéséről szóló szabályzatot. Létre kell hozni a köri tanácsokat. Létre kell hozni a Főtanácstól független zsinatot, amelynek törvényhozási, püspökválasztási, valamint lelkészválasztási joga legyen. Az egyháziak és világiak a zsinaton egyenlő számban legyenek jelen.

Lelkészeinknek alkalom nyílt arra, hogy rátermettségüket bel- és külföldön megmutassák. Belföldön az egyházfők együttműködése példa arra, hogy sajátos helyzetünkben az egyházak szolgálattevőinek helyes ökumenikus gondolkodása a legnagyobb feladatok egyike. A részvétel a közösségi élet különböző területein profétai feladat. Népünk figyelmez arra, hogy mit tesz a lelkész. Szolgálatával szerezzen a lelkész tiszteletet egyházának, példájával tiszteletet magának és az unitárius lelkészi névnek.

A lelkészek nagy része az iskolában végzi a vallásoktatást. Sok lelkészünket meghívták és hívják külföldi teológiai konferenciákra, kongresszusokra, néprajzi találkozókra, a szárszói találkozóra, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem évenkénti találkozóira, az amerikai testvérgyülekezetek meglátogatására és az ott végzendő szolgálatra. A sok irányú igénybevétel állandó önképzést igényel, hogy a lelkész megfeleljen az elvárásoknak.

Magától értetődő, hogy nem lehetünk soha önelégültek. Az élet mutatja meg azt, hogy mit kell megváltoztatnunk. Nem vagyunk ortodoxok, tehát a rugalmasság, az életre való figyelés közli velünk üzeneteit. A profétálásnak különböző formái adatnak, azokat meg kell ragadnunk és be kell építenünk egyházi életünkbe. A lelkészi szolidaritást tovább kell mélyíteni. A fiatal lelkészek felé nyíltsággal és megfelelő tisztelettel viszonyuljanak az idősebb nemzedék tagjai. A reformtörekvéseket nem elutasítani, hanem tanulmányozni, mérlegelni kell, és ami helyes, azt át kell venni és hasznosítani.

A teológusokkal való foglalkozás több közvetlenséget igényel, tanúsítanak türelmességet problémáik iránt. Ez a feladata a lelkigondozóknak. A gyakorlati teológia terén több gyakorlati tapasztalatra építeni az anyagot.

A csendes napok mellett hangsúlyos szerepet biztosítani a teológusok önképzőkori tevékenységének.

Vasárnaponként a teológusok kevesebbet üljenek a kolozsvári templom padjaiban, ehelyett jó volna, ha minél több tanulmányi kirándulást rendeznének egyházközségeinkben.

Feltétlenül időszerű a teológiai tanár utánpótlásról való gondoskodás. Szét kell tekinteni és ki kell választani azokat, akiket az egyház alkalmasnak talál arra, hogy ezt a jövő gondunkat megoldják.

Bencző Dénes homoródalmási esperes-lelkész

Amikor 1950-ben teológus lettem, az életpálya semmiféle nagyobb reményekkel nem kecsegtetett. Úgy tűnt egy adott időben, hogy az utolsó mohikánjai leszünk egy évezredes eszmének. Miért kerültem a teológiára? Azt csak a gondviselő Isten tudná megmondani. Igaz, hamar elfogadtam ezt a világot és életutamnak választottam. Az első nagyobb gond akkor volt, amikor a IV. év után a Zsilvölgyébe neveztek ki lelkésznek. Ettől a pillanattól megkezdődtek anyagi gondjaim, amelyeknek a mai napig sem értem a végére. Kihúztam egy egész telet Lupényban úgy, hogy csak vasárnaponként volt tűz a szobámban. Hallgattam, nem panaszkodtam, így minden a legnagyobb rendben volt. Nagybátyám, pártfogóm akkor sem volt, mint a mai napon.

Mint fiatal lelkész nagyon sok lesújtó, elmarasztaló véleményt hallottam szülőfalum népéről, és elhatároztam, ha lehetőség adódik, én is megpályázom Almást, és megpróbálom igazolni, hogy nem igazak a híresztelések, melyekről egész Egyházunk tudott. 1961-ben népgyűlés elé állított a hatóság, de falum népe egy emberként állott mellém és bizonytságot tett irántam tiszteletéről. Szép emlék és - hála Istennek - igaz volt.

A rendszerváltás után a régi rend hívei, amikor látták, hogy pozíciójuk, hatalmuk szűnik meg, bennem látták azt az akadályt, aki terveik valóráváltásában - t. i. hogy továbbra is hatalmon maradhassanak - gátat tudok emelni, ezért rágalomhadjáratot indítottak ellenem. Ennek ellenére szolgálni kell, szolgálatunkra szükség van.

Úgy kellett népünket szeretni, milyen, de szolgálni kellett, hogy szemeiket nyitva tarthassuk, - janicsár hitünk kellett legyen, tudni kellett hallgatni és vállalni a koldus sorsot.

Amit eddig írtam egy tétel kivételével minden marad: nem kell hallgatni! (Igaz, annak sincs sok haszna, ha néven nevezük a gyermeket, mert olyan magasán vannak azok, akiknek hallaniuk kellene, hogy nem hallják, s a klikk és a karaván halad a maga útján tovább.)

Az anyagi gondokon kellene segíteni, hogy a lelkész teljes emberként tudjon szolgálni vállalt hivatásában. Ki kellene egyenlíteni azt az óriási különbséget, ami a legmagasabb és legalacsonyabb fizetések között van. Meg kell szüntetni a hatalmasok függetlenségét, és nagy szólamaik után kihelyezni falusi parókiákra, hogy igazolják tetteikkel hangzatos szólamaikat. Az anyagi füg-

gőség lelki elnyomást eredményez, mely a lelkészt megalázza és akadályozza abban, hogy eredményes és hatékony munkát végezzen.

Szász Ferenc brassói lelkész

1976-ban döntöttem el, hogy a Teológiára felvételizek. Hogyan? Ösztönösen. Mindig emberekkel szerettem volna dolgozni s annyira ismertem már magam, hogy tudtam, sejtettem, ebben a szolgálatban egyre van képességem: a szóra. Szóval Isten gondviseléséből lelkész lettem, pedig tanár, esetleg író ember szerettem volna lenni. Sok mindentől féltem én akkoriban, többek közt a felelősségtől is, és azt mondtam magamban: a lelkészi pályán szolgálhatok a legtöbbet annak a közösségnek, melyből származom, úgy, ahogy képességeim és az akkori körülmények engedik. Valamilyen belső elszántság tett lelkésszé. 1981-ben kezdtem meg a szolgálatot, - hála Istennek sohasem bántam meg döntésemet. Most sem bánom: annyit adott nekem az élet 1977-től a jelen pillanatig, hogy halálomig kell törlesszem.

1989 előtt lelkésznek lenni elhivatottságot és szolgálatot jelentett. Az előbbi Isten és ember belső ügye, az utóbbi Isten és közösség nyilvános ügye volt. Volt bennem egy állandó szorongás, vajon megállom-e a helyemet? És volt egy belső megnyugvás bennem: jól választottam, ebben a közösségben van a helyem, a lehető legkevesebb megalkuvás árán itt adhatok a legtöbbet. Megtaláltam a helyemet, értelmes munkát végeztem s meg is fizettem az árát, de férfit értem a szolgálatban.

1989 nem hozott lényeges változást a lelkészi szolgálatomban csupán formai szinten. Rengeteg tennivalónk van lelkészként és népünk tagjaiként. Aprómunka, nem látványos, de nagyon lényeges. 1989 és az azóta eltelt idő ezek tudatosítását hozta el számomra. 1989 több munkalehetőséget teremtett, mint amennyit el tudok végezni. És ez nagyon jó érzés számomra.

Javítani, változtatni a lelkészi szolgálat hatékonyabb és eredményesebb végzése érdekében? Ez a legnehezebb kérdés, de:

- a) szakmai (teológiai) állandó továbbképzés
- b) teljes kollégialis őszinteség és szolidaritás
- c) új Szervezeti Szabályzat kidolgozása.

Szerintem ez a három nagy kérdés tartalmazza az összes részletkérdéseket a lelkészi szolgálatra és egyházunk jövőjére nézve."

(Cikksorozatunk folytatása következik.)

BENDA KÁLMÁN

UNITÁRIUSOK A HÓDOLTSÁG-KORI DÉL-BARANYÁBAN

A Dunántúl délkeleti szöglete Pécs városával a középkor végén Magyarország legfejlettebb vidéke volt, gazdasági és kulturális téren egyaránt. A Dráva mentén, az Ormánságban a holtágakkal tarkított vizenyős síkságon gabonatermesztés és félrideg állattartás, az erdőkben nyestvadászat járta. A Duna-Dráva szögében sorakozó népes mezővárosokban a mezőgazdaság mellett már jelentős kereskedelem is folyt. A lakosság egész Dél-Baranyában magyar volt. Az 1332. évi pápai tizedjegyzék 251 plébániát sorolt fel a megyében, ami ugyanannyi templomos helyet jelentett, és ennek mintegy fele a Pécstől délre eső területre esett. A sűrűn lakott terület kulturális színvonalát mutatja a szerzetesrendek és a kolostorok nagy száma is. A korán megtelepedett bencések mellett az 1200-as években már a domonkosoknak, majd a ferenceseknek, a pálosoknak, később a karmelitáknak és az Ágoston-rendieknek is több kolostorával találkozhatunk.

A táj művelődési életének központja Pécs városa volt, amely már a XI. században jelentős hely. Az 1500-as évek elején lakosságának száma elérte a tízezret. A XVI. századi helyzetet visszavetítő Képes Krónika szerint az 1064-ben Pécsett megkoronázott Salamon király uralmának rossz előjeleként a koronázás éjjelén "hirtelen tűzvész támadt s az egész szentegyház, a hozzáépített paloták és más épületek lángbaborultak, a tűz mindent elemésztett, a harangok pedig lezuhantak a tornyokból". Nagy Lajos király 1367-ben itt alapította meg az ország első egyetemét, igaz, csak rövid ideig állt fenn. A városban többször tartottak országgyűlést, így Zsigmond és Mátyás alatt. Püspökei külföldön végzett nagyműveltségű emberek voltak. Alsáni Bálint, akinek sírköve a Székesegyházban látható, Zsigmond királynak volt Európa-szerte ismert diplomatája. A XV. század második felében itt volt püspök Janus Pannonius, a magyar humanizmus legnagyobb költője.

Pécsről, a város művelődési jelentőségéről számos tanulmány és könyv szól. Kevesebb szó esett viszont történetírásunkban a Dráva-Duna közti háromszögről, jóllehet ez a terület országos viszonylatban is kiemelkedett. Közrejátszott ebben, hogy a buda-belgrád-konstantinápolyi, valamint az Itáliába vivő fontos kereskedelmi út ezen a tájon haladt át, bekapcsolva a mezővárosokat a nemzetközi érintkezésbe. 1544-ben Vörösmart 120, Laskó pedig 195 ház után adózott, ami legalább ezer lakost jelentett. Nem sokkal maradt el mögöttük Hercegszőlős, Nagyharsány vagy Sztára, valamennyi virágzó mezőváros. 1453-ban Kapisztrán János felszólítására, a szerémségiek mellett, elsősorban az itteni mezővárosi parasztok siettek Hunyadi Jánoshoz, a töröktől megtámadott Nándorfehérvár védelmére. A köztük élő ferences szerzetesekkel együtt ott találjuk őket az 1514. évi Dózsa-fölkelésben. Az atyai kolostorban élő Laskai Osvát ferences szerzetes, ahogyan neve mutatja Laskó szülötte, a Mo-

hács előtti évtizedek egyik legjelentősebb egyházi írója volt. Szóban és írásban élesen bírálta az elvilágiasodott, a hívekkel nem törődő korrupt főpapságot, és szót emelt az elnyomott nép, a parasztság érdekében. A tájban több ferences iskoláról tudunk. Így a szerémségi Atyán, a Villány mellett Perecskén, sőt az Ormánságban is volt egy ferences iskola, Sellyén. Ezekben a mezővárosi parasztok gyermekei tanultak, közülük többen az értelmiség soraiba emelkedtek, van, akivel a krakkói vagy bécsi egyetemen is találkozunk.

Mindezt el kellett mondanunk, hogy megértsük azt a szellemi pezsgést, mely a megnehezült viszonyok közepette is a reformáció korában a Dél-Dunántúlra jellemző.¹

*

A középkor sokat ígérő fejlődését derékba törte Baranyában a mohácsi csata, a Magyar Királyság bukása és az azt követő török hódítás. A veszített csata hírére már 1526 szeptemberében elmenekült a pécsi püspökség és a pécsi káptalan. Hamarosan követte őket a nemesség és az alsópapság egy része is. A török csapatok már Mohácsra vonulóban felégették az Eszék körüli falvakat, majd 1543-ban elfoglalták Pécsét és megszállták egész Baranyát. 143 évre a megye török uralom alá került. A török csapatok felvonulási útja az eszék-dárdai hídon át mindvégig ezen a területen vezetett keresztül. A XVI. század végén azután, a 15 éves török háború idején, a mezővárosok népe is nagyrészt menekülésre kényszerült, s a XVII. században szinte csak a mocsarak közé bújó ormánsági falvak maradtak a helyükön.

Baranyát egyaránt pusztították az átvonuló török és tatár hadak, valamint a velük harcban álló magyar végváriak portyázó csapatai. A török adójegyzékekből nyomon követhető a falvak pusztulása, mely az 1500-as évek végén, a 15 éves háború folyamán érte el tetőpontját. 1603-ban a tatár kán 20 000 emberrel Baranya megyében telelt, nem meglepő, hogy a megye délkeleti fele szinte elnéptelenedett. Voltak, akik a hódoltsági terület védetebb városaiba költöztek, számottevő volt az elvándorlás Kecskemétre, Kiskunhalasra, de az északabbi területekre is. Voltak, akik később visszaköltöztek, de sokan új lakhelyükön maradtak.²

Az 1550-es évek végén a néptelenül maradt falvakba megindult a bevándorlás délről, részben önkéntes behúzóadás, részben egyes török birtokosok telepítésével. Az új telepesek szerbek voltak, akiket a korabeli magyar nyelv rácnak, vagy törökből átvett szóval ifláknak nevezett. 1591-ben a Dráva-szögben a falvak egyharmada már pusztta és 36 magyar faluval szemben 8 teljesen rác, 3 pedig vagyesen magyar és rác.³

A nemesség elmenekült, jórészt a papok és a szerzetesek is, csak a ferencesek tartottak ki, amíg lehetett. A pécsváradi bencés apátságot már 1526-ban, Mohács felé vonulóban, felgyújtották a törökök, ugyanekkor pusztult el az atyai és a Duna baloldalán a kölyüdi ferences kolostor. 1532-ben, Kőszeg felé vonulóban, a törökök utolsó szálígy legyilkolták a sellyei ferences kolostor barátjait, 1535-ben feldúlták Perecskét, a még élő szerzetesek elmenekültek, szétszóródtak. Mire a végleges török megszállás időpontja elkövetkezett, a föld népe Baranyában teljesen magára maradt.⁴

Azaz mégsem teljesen. A volt ferences szerzetesek egy csoportja a külföldi akadémiai tanulmányokról hazatért Baranyába. Ők voltak az új hit, a reformáció terjesztői.

A reformáció elterjedése Baranyában, ahogy a török hódoltság egész területén, merőben más módon ment végbe, mint általában Európában, vagy akár a Magyar Királyságban és Erdélyben. Nem a földesúr csatlakozott az új hithez, hogy azután patrónusi jogánál fogva szép szóval vagy erővel maga mellé sorakoztattassa jobbágyfalvait is. A hódoltságban nem volt magyar földesúr, s a török hatalmasságok nem sokat törődtek a meghódított és megvetett "Krisztus-hívők" vallási hovatartozásával. Nem segítették tehát az új hit terjedését, bár azt örömmel figyelték, hogy a nagy ellenség, a német császár egyháza, a katolikus vallás egyre jobban teret veszít. A török katonai parancsnokok csak akkor avatkoztak be, ha a meghódított terület belső nyugalalmát vélték veszélyeztetve a felekezeti villongások által. Baranya reformációja tehát nem felülről indult, hanem alulról, és a nép spontán, saját akaratából való csatlakozása vitte végbe.

Az új hit tanai a nép közt élő ferencesek munkássága nyomán váltak ismertté. Az 1540-es években a lutheri reformáció már diadalmasan nyomult előre egész Baranyában. A magára maradt nép sanyarú sorsában, ezer veszedelem közt két kézzel kapott a tanításon, mely nemcsak a másvilági boldogságot ígérte számára, mint a régi egyház, hanem lehetővé tette, hogy sorsa irányítását, amelybe eddig nem volt joga és lehetősége beleszólni, maga vehesse kezébe. A század közepére Baranya megye - ahogy a török hódoltság egésze - gyakorlatilag a lutheri vallást fogadta el.

Ahogy említettük, a hódoltsági reformátorok első és második nemzedékének nagy része dél-baranyai volt. A Dráva-szögben született Kopácsai István, később a sárospataki református kollégium egyik szervezője, Laskai Csókás Péter, majdan a marosvásárhelyi kollégium rektora, a kor neves tudósa. Drávasztárán született Sztárai Mihály, aki ferences szerzetesként még az 1520-as évek elején Padovában szerzett magiszteri fokozatot az egyetemen. A mohácsi csatában a sárospataki nagyúr, Pálóczi Antal udvari papjaként vett részt, majd visszatért szülőföldjére. Sokat idézett 1551. évi levelében ő maga így jellemezte reformátori tevékenységét: "Hét éve elmúlt már, hogy én, Isten akaratából a török uralma alatt álló Alsó-Baranyában, Laskó városában, az Úr igéjét hirdetni kezdtem, és már innen és túl a Dunán és a Dráván, az Úrnak gazdag és már túlérett gabonájának aratására jött többi atyafival s a Szentlélek segítségével 120 egyházat alapítottam, amelyek közül mindegyikben egy értelem szerint hirdettetik és fogadtatik az Úr igéje, és pedig oly nagy tisztasággal, hogy sokan állítják, miszerint jobban szervezett egyházakat azoknál sem láttak, akiknél az Úr igéje ide s tova 30 éve hirdettetik."⁵

A Sztárai által említett "többi atyafi" is szinte mind baranyai volt, köztük a legismertebb: Hercegszőlősi Gáspár.

Az 1540-es években a lutheri reformációt felváltó helvét irányt is a baranyai táj szülőttei irányították az egész Dél-Dunántúlon. Említsük közülük Veresmarti Illést, Laskai Szűcs Györgyöt vagy Kálmáncsehi Sánta Mártont. Laskóra menekült Szegedi Kis István is a Tiszántúlról, ahogy itt tevékenykedett

hosszú évekig és itt vált a kálvini irány hívévé Skarica Máté, később Ráckeve papja. Az ő munkásságuk nyomán a század második felére a Dél-Dunántúlon a kálvinizmus vált uralkodóvá; az 1550-es évek végére már az alsó-dunamenti püspökség is megszerveződött, Baranya központtal. 1576-ban Hercegszőlősen tartották azt a zsinatot, amely formába öntötte a Dunántúl református szellemében ismert első kánonjait.

Arról, hogy a baranyai reformátusoknak iskoláik voltak Pécsett, Laskón, Hercegszőlősen és másutt is, tudunk, de közelebbi adataink nincsenek róluk. Ezek szinte mindenütt a régi ferences iskolák hagyományából nőttek ki, és szellemükben reformátussá válva, továbbra is a latin nyelvű humanista műveltség elemeit terjesztették. Színvonalukra következtethetünk abból, hogy az itt végzett diákok közül nem egy rögtön külföldi akadémiákra mehetett, ahogy Mohács előtt Sztárai Mihály Padovába, vagy később Laskai János Wittembergába.

A katolikus vallás szinte megszűnt Baranyában. Jól tükrözi a katolikus egyház helyzetét István pécsi plébános 1581-ben XIII. Gergely pápához intézett levele. "Itt Pécsett hajdan 300-nál több (katolikus) pap szolgált Krisztusnak, és egyikőjük sem szűkölködött. Napjainkra mind elszéledtek, egyeseket megöltek, másokat megfojtottak, a szentegyházakat szétrombolták, az oltárokat fölforgatták, s csak én magam egyedül hagyattam meg, mint a keresztény raboknak méltatlan szolgája, szegényen, szűkölködve, hogy kenyérrel is alig lakhatom jól."⁶

Az 1570-es években a református vallásnak erős ellenfele támadt Baranyában az ariánus, másként antitrinitárius, azaz Szentháromságtagadó irányzatban, melyet nálunk unitáriusnak neveztek. Ez a vallás a IV. században élt Arius tanait újította fel, és legnagyobb hatású hirdetője a spanyol Servet Mihály volt. Az unitáriusok Isten egyszemélyűségét vallották, s ezzel szembekerültek nemcsak a katolikus hitelvekkel, hanem a lutheri és a kálvini reformációval is, amelyek együttesen támadták őket. Ők maguk viszont minden vallás iránt türelemmel viseltettek és a teljes toleranciát hirdették. Az a remény élt sokukban, hogy az antitrinitárius vallásban találkozhatnak zsidók, keresztények és muzulmánok is, s kiküszöbölhetik koruk súlyos eszmei, sőt politikai és katonai ellentéteit.⁷

Az unitárius vallás főként az erdélyi fejedelemségben terjedt el, maga János Zsigmond fejedelem is csatlakozott hozzá. A tordai országgyűlés 1568-ban az unitarizmust negyedik vallásként (katolikus, evangélikus, református, unitárius) a bevett felekezetek közé iktatta, azaz szabad vallásgyakorlást biztosított számára. Erdélyből terjedt át a hódoltság déli részébe, és érkezett el az 1570-es években Baranyába, ahol gyökeret vert.⁸

1570 körül már nyilvános hitvitákra került sor Nagyharsányban a kálvinisták és az unitáriusok közt, a falu népe az Erdélyből jött unitárius prédikátor, Alvinczi György mellé állt, őt jelentette ki győztesnek, református papját menesztette.⁹ Nagyharsányból az unitarizmus tovább terjedt és hamarosan egész Dél-Baranyában elterjedt. Az új vallás központja Pécs városa lett, ahol hamarosan már iskolát is szerveztek. Itt volt prédikátor az irodalomból is ismert Vársárhelyi Mihály és Válaszúti György, mindketten Kolozsvárról jöttek.¹⁰

1576-ban a hercegszőlősi kánonok már védekezésre készítetik a református egyházat. A zsinat végzéseinek 21. cikkelye elrendeli: "Miérthogy az Sántán az ő tagjai (értsd: az unitárius papok) által mindenkor azon forgodik, mi módon ejthesse az ő császcogásával az igaz tanítókat (értsd: a kálvinista prédikátorokat) veszedelembe, az mint immár sokszor megkísértettek, ezokért azt akarjok, hogy senki az tanítók közül az meggyőzöttetett etretnekekkel (értsd: unitáriusokkal) nem disputáljon, se együtt vélek ne nyájaskodjék, hogy az Istennek neve ő miattok ne szidalmazassék, és hogy az tanítókat is valami veszedelembe ne hozzák."¹¹ A disputák ekkor már napirenden voltak a megyén belül élőkkel és azon kívüliekkel, elsősorban a tolnai reformátusokkal. Több eredménytelen vita után 1574-ben Veresmarti Illés hercegszőlősi prédikátor, alsó-dunamelléki református püspök több református prédikátorral Nagyharsányba ment, ahol vitára hívta ki Alvinczi György helybeli és Tolnai Lukács siklősi unitárius papot. A vitában a többségben lévő reformátusok megállapították, hogy az unitáriusok hittételei "hamisak és hazugok", ezért prédikátorikat eretnekségért halálra ítélték. Tolnai Lukács Pécsre menekült, Alvinczi Györgyöt azonban ott helyben felakasztották.¹²

Az önbíráskodás hírére azonnal megmozdult a mohácsi szandzsák bég, majd a budai pasa, Szokoli Musztafa maga elé rendelte Veresmarti Illést a nagyharsányi vitán elnöklő két református és Jászberényi György unitárius prédikátorral. A Budán 1574-ben megtartott újabb hitvitán a pasa az unitáriusokat nyilvánította győztesnek, és Veresmartit meg a két református prédikátort halálra ítélte. Miután azonban Válaszúti György pécsi unitárius prédikátor kijelentette, hogy ők nem kívánják halálukat, a pasa váltságdíjon szabadon eresztette őket.¹³

A budai hitvita után a pécsi unitárius központ megerősödött és egyre inkább terjeszkedett. Válaszúti György mellett itt működött Jászberényi György, majd 1583 és 85 közt Bogáti Fazekas Miklós, aki ugyancsak Erdélyből jött, s itt írta többek közt magyar nyelvű zsoltárait.¹⁴ Vezetésük alatt a pécsi unitárius iskola jelentős szellemi központtá fejlődött. A reformátusok és az unitáriusok közti ellentét azonban sem Pécsen, sem Baranyában nem csitult, inkább még erősödött. 1588-ban Pécsen három napos újabb disputát tartottak, amely Válaszúti György és Skarica Máté ráckevei református prédikátor közt folyt le. Jellemző a pécsi polgárok erős vallási érdeklődésére, hogy nagy számban vettek részt a vitán; Pécs környékéről, sőt Tolna városából is jöttek, innen református kereskedők. A vita azonban ezúttal sem vezetett megegyezésre.¹⁵

Ettől kezdve a két felekezet egymás mellett élt a városban, ahogy a baranyai falvak is megoszlottak közöttük. Siklós, Nagyharsány vidékén, a Dráva mentén egész Szigetvárig különösen erős volt az unitarizmus. Életük-ről tényleges említésünk viszont nagyon kevés van. Debreceni Ember Pál az unitárius falvak közül név szerint megemlíti Aranyost, Peterdet és Pellérdet, s úgy tudja, hogy Siklóson és Nagyharsányban iskolájuk is volt.¹⁶ 1609-ben megjelent, Alvinczi Péter kassai református pappal vitatkozó munkájában Pázmány Péter ezt mondta: "Pécs és Sziget vidékében sokan nyilván (értsd: közismerten) ariánusok és a prédikátorok is mind ariánusok nagyobb részre."¹⁷ 1617-ben Marino de Bonis jezsuita misszionárius is azt jelenti Rómába,

hogy Pécs és környéke többségében ariánus. "A szétszórta élő katolikusok a szlávok (horvátok) közül kerülnek ki és közönségesen sokácnak nevezik őket." Úgy véli, az unitarizmus terjedésének fő oka, hogy nincsenek magyarul tudó katolikus papok. "Az egyszerű nép ugyanis vakon követi azt, aki prédikál neki."¹⁸

A falusi gyülekezetekről az elkövetkező évtizedekben nem hallunk.¹⁹ A Rómából a hódoltságba küldött misszionárius szerzetesek viszont többször írnak a pécsi unitáriusokról. A századfordulóra a kálvinista gyülekezet megszűnt a városban, s a már említett István pap halálával a kis számú katolikus gyülekezet elárvult. Bartholomaeus Kašić jezsuita szerzetes 1613-ban azt jelentette, hogy a katolikusok száma mintegy 500, az "eretnekek" viszont 1000-nél is többen vannak. Az utóbbiak magyarok, és míg a katolikusok szegények, ők jó módúak.²⁰ Sennyey István győri püspök 1629-ben ezt írta: Pécsen mindössze 30-40 házban laknak katolikusok, míg "az ariánusok és a törökök" mintegy ezer ház népét mondhatják magukénak.²¹ A jezsuiták jelentései többször megemlékeznek az unitáriusok iskoláiról, ahol 1613-ban latint, görögöt és héber nyelvet is tanítottak.²² 1618-ban a külvárosokba szorult két keresztény felekezet hívei még felváltva, közösen használták a Mindszentekről elnevezett templomot, 1628-ban a templom már csak az unitáriusoké, a katolikusok egy fa kápolnába szorultak a budai városkapu környékén.²³

Az unitárius prédikátorok és a jezsuita szerzetesek közt a harc állandó volt, időnként a tettegességtől se riadtak vissza. Mivel egymás közt megegyezni nem tudtak, gyakran kérték a városban székelő török katonai parancsnok, a bég pártfogását. A bég személyétől, illetve a kapott "ajándék" nagyságától függően a török hol az unitáriusok, hol a katolikusok mellé állt. Amikor az unitáriusok 1617-ben elfoglalták a templomot, a jezsuiták a béghez fordultak, aki újra elrendelte a templom közös használatát. Erre 1618-ban az unitáriusok bevádolták a jezsuitákat, hogy a német császárt szolgálják. Ugyanis - mondták - elvette az ó-naptárt, német mintára a Gergely-féle új-naptárt vezették be, s tíz nappal előbb ünnepelték a Karácsonyt és az Újévet. A bég börtönbe vetette a jezsuitákat, s csak Forgách Zsigmond nádor és Bethlen Gábor fejedelem leveleinek, no meg a pécsi katolikusok ajándékainak volt köszönhető, hogy élve megúszták.²⁴

Hasonló esetet mond el Brüstle József plébános 1874-ben megjelent munkája nyomán Pécs török kori történetének feldolgozója, Ruzsás Lajos. 1641-ben a Húsvétot a katolikusok az új-naptár szerint megint korábban tartották, mire a bég a jezsuitákat elfogatta. Ekkor érkezett meg Babilon bevételeinek híre. Ennek öröme a törökök nagy ünnepséget rendeztek. A várost fellobogózták, az üzleteket szőnyegekkel díszítették, síp- és dobszóval katonai csapatok járták az utcákat, mindenfelé sátrakat állítottak, folyt a dínom-dánom, és a népünnepélyt betetőzte a szabadtéri ürüütés. Az unitáriusok - kihasználva az ünnepi hangulatot - bevádolták a bégnél a bebörtönzött jezsuitákat, hogy a császár javára kémkednek, hogy három Istent imádnak (Szentháromság!), és nem a szultánnak, hanem a pápának engedelmességeknek. Fából és ércből isteneket készítenek, s örökös ceremóniáikkal a népet visszatartják a munkától. A bég erre karóba húzásra ítélte a jezsuitákat, majd végül - állítólag

felesége és apósa könyörgésére - ezer forint váltságdíjért szabadon engedte őket.²⁵

A XVII. század második feléből mindeddig nem kerültek elő az unitáriusokról szóló följegyzések. Hogy azonban a táj kulturális jelentőségének szinte teljes megszűnése ellenére is számos helyen fönntartották magukat és átvészelték a török hódítás évtizedeit, arról a későbbi adatok tanúskodnak.

*

A XVII. század vége Baranya megyére teljes pusztulást hozott. 1683-ban itt vonult át Kara Musztafa nagyvezér Bécs ellen menetelő százezres serege, majd néhány hónap múlva itt özönlött vissza a vert had. Buda várának 1686. szeptember 2-i visszavétele után az európai keresztény sereg Bádeni Lajos őrgróf vezetésével egész a Dráváig üldözte a fölmentésre küldött török csapatokat. Ettől kezdve évekre állandósult a harc Baranyában: egyik oldalról a császári seregek Lotharingiai Károly, Savoyai Jenő és Bádeni Lajos vezetésével, a másíkról a kétségbeesetten újra és újra támadó törökök dúlták a Dráva-menti tájat. Amikor az 1687. augusztus 12-i győztes nagyharsányi csatával, majd pár héttel később Szigetvár visszavételével Dél-Baranya egésze visszakerült a magyar király uralma alá, az egykor virágzó táj a teljes pusztulás képét mutatta. Egyes részei elnéptelenedtek, Pécstől délre pedig a mocsarak közé menekült kevesek csak évek múlva mertek előbújni.²⁶

1695-ben és 96-ban részletes összeírás készült a pécsi provizorátushoz tartozó kincstári birtok falvairól. A birtok, a széleket kivéve, az egész megyére kiterjedt, s egykor 232 faluból állt, amelyből azonban az összeíráskor 105 lakatlan puszta volt. A törökök előtt színmagyar megye falvainak nagyobbik része elpusztult, lakóinak kétharmad része a háborúk áldozatává vált. A megmaradtak közül sokan a Duna-Tisza közí nagyvárosokba húzódtak. 1687-ben csak Kecskemétre 182 baranyai család menekült. A megrikult magyar népesség helyére már korábban megindult a délszlávok beáramlása. A kincstári birtok 127 megmaradt falujából 1696-ban már 40-ben délszlávok laktak.²⁷

Mivel az 1695-96-os évek összeírásaiban - 11 esetet kivéve - a falvak valósi hovatartozását is feltüntették, tudjuk, hogy a 127 faluból 78-ban római katolikusok, 17-ben reformátusok, 31-ben ortodoxok, egyben pedig, Pellérdén vegyesen kálvinisták és ariánusok laktak. A katolikus falvaknál azonban 5 esetben ezt a megjegyzést olvassuk: 1689-ig lutheránus, egy esetben: református volt. Ugyanakkor 22 katolikus falunál ez olvasható: lakói 1689-ig ariánusok voltak. Ezek a falvak Pécstől délre terülnek el.

Az unitarizmus tehát átvészelte a török hódoltság idejét a kincstári uradalom 23 falujában, de közülük 1689-ben az egy Pellérdet kivéve, a többi katolizált.²⁸ Az összeírásból azonban hiányzik több település, amely nem tartozott az uradalomhoz, amelyről bizonyosan tudjuk, hogy korábban unitárius volt. Így Nagyharsány és Siklós, továbbá föltehetően a Duna-Drávaszög több falva, ahogy a Dráva-partiak jó része Sellyével és tőle nyugatra is. Ha az uradalom felsorolt falvai átvészelték a török uralmat, nincs okunk kételkedni benne, hogy ezek is - ahogy bizonyosnak látszik - 1689-ben katolizáltak. De mi történt 1689-ben?

I. Lipót király 1687. augusztus 8-án Radonay Mátyást nevezte ki pécsi püspökké, ezzel egyszerre mind ő lett Baranya megye főispánja is. Radonay horvát volt, a Varasd megyei Dubrovicán született 1630-ban. Fiatalon katonának állt, s 33 éves korában, 1663-ban szentelték pappá. Szelepcsényi György esztergomi érsek mellett szolgált, majd a csallóközi Fél plébánosa. Már itt kitűnt térítési buzgalomával, tevékenysége nyomán több református katolizált. Jutalmul kapta a scordonai püspök címet.

Pécsre érkezve elhatározta, hogy Baranyában megszünteti az "eretnységet". A térítéshez katonai segítséget vett igénybe: elzavarta a prédikátorokat, erőszakkal elfoglalta a templomokat, jöllehet nem volt katolikus pap, akit oda helyezzen. Amikor Vörösmarton a református hívek védelmére keltek papjuknak, az ellenszegülőket elfogatta, és ahogy a falunak írta: "Most tanítják őket Szigetváron, miképpen kelljen a püspökre és a császár embereire támadni. Bizony megtanítom én is azokat, akik nekem engedni nem akarnak és akik ellenem támadnak." Majd a "kálvini eretnység" elleni durva és goromba kifakadások után így fejezte be levelét: "Annak pedig, aki igaz római keresztény nem akar lenni, parancsolom, hogy az én püspökségem alól eltakarodjék, mert egy tolvajt is vagy kálvinistát vagy szakadár rácot el nem szenvedek."²⁹ Két évvel később a siklósiakkal közölte: "Újólág írom és erősen meghagyom, hogy aki az én püspökségemben akar maradni, az a római katolikus hitre térjen; aki pedig erre nem hajlandó, menjen oda, ahol eltűrik az eretnységet. A prédikátorok pedig takarodjanak ki a püspökségemből."³⁰

A reformátusokat fenyegette és szorongatta a püspök, de a végső eszéköt, a fegyverrel való térítést velük szemben nem alkalmazta. Talán azért nem, mert - igaz, hogy csak papíron - a törvény védte őket. Az unitáriusokat azonban a magyarországi törvények soha nem fogadták be (úgy, mint Erdélyben), ők tehát semmire nem hivatkozhattak az erőszak ellen, teljesen ki voltak szolgáltatva. 1689-ben - közelebbről ma sem ismert módon - a császári vértés lovasság bevetésével az unitárius falvakat katolizálásra kényszerítette. Hogy mi történt prédikátoraikkal? Hogy egyáltalában voltak-e papjaik? Nem tudjuk. Ahogy azt sem tudjuk, hogy mindnyájan katolizáltak-e, vagy voltak akik elmenekültek, illetve már előzően a református vallásra tértek.

"Hogy a pécsi egyházmegyében nincs többé ariánus, az az ő (Radonay) műve. Pécsmegye neki örök hálával tartozik!" - írta Haas Mihály pécsi plébános, majd szatmári püspök 1845-ben megjelent könyvében.³¹ Az országos közvélemény azonban alig szerzett tudomást a Baranyában történekről. A neves statisztikus, Fényes Elek 1866-ban megjelent "Magyarország ismertetése" című könyvében ezt írta: "A török uralom alatt... a baranyai népesség túlnyomó része egy kis ideig socinianusokból állott."³²

Radonay püspök megsemmisítette az unitárius egyházat Baranyában, de ahogy egyes adatokból kitűnik, a felszín alatt a Szentháromság-tagadók eszméi még jó ideig éltek, s a katolikus egyház rendjébe való beilleszkedés nem ment egészen simán. Domsics Mátyás pécsi püspök 1729-ben végiglátogatta egyházmegyéjét. Több falunál följegyezte, hogy lakói egykor unitáriusok voltak, s jöllehet már évtizedek óta katolikusok, még mindig "makacsul önféjűek". Aranyos esetében azt is megemlítette, hogy mivel az egyházközségből többen

az egyház parancsainak ellenszegültek, "kellő oktatásban és szigorúságban részesítették őket"³³.

Biztosra veszem, hogy további kutatások még számos nyomát találhatnák az unitárius eszmék továbbélésének a XVIII. századi Baranyában.

JEGYZETEK

¹ Az elmondottakra ld. Képes Krónia. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Bp. 1959. (Monumenta Hungarica. III.) 128. l. Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene. I-II. Pécs 1896-97. ; Laskó és Vörösmart 1544-ben: Velics Antal- Kammerer Gyula: A magyarországi török kincstári defterek. I. Bp. 1886. 28-29. l. ; Laskaira: A magyar irodalom története. I. Szerk. Klaniczay Tibor Bp. 1964. 142. l.

² Velics-Kammerer i. m. II. Bp. 1890. 150-176. l. (A mohácsi szandzsák fejadója. 1554.); Káldy-Nagy Gyula: Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. Bp. 1960. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 103. sz.); Vass Előd: A szekesői-mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása. Baranyai Helytörténetírás. A Baranya megyei Levéltár évkönyve. Szerk.: Szita László. 1977. 15-94. l.; Timár György: A Duna-Drávaszög népesedéstörténete. U. o. 1987/88. 343-372. l.; Iványosi-Szabó Tibor: Délkelet-Dunántúl szerepe Kecskemét 17. század végi migrációjában. U. o. 1983/84. 13-24. l.

³ Timár György i. m. 345. l.; Sarosáczy György: Magyarország délszláv nemzetiségei. (Népi kultúra-Népi társadalom. Bp. 1973. 369-390. l.)

⁴ Unyi Bernardin: Sokacok, bunyevácok és a bosnyák ferencesek. Gyöngyös 1947.; Sörös Pongrác: A pécsváradi bencés apátság. Bp. 1905.; Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk.: Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J. II. Bp. 1904. 533. l.; Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. Bp. 1924. 10., 104., 136-137., 151. l.

⁵ Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon. 1521-1945. Bp. 1955. 27. l.

⁶ Koller, Josephus: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. VI. Pozsony 1806. 337-338. l.

⁷ Az unitárius tanokkal, hazai kimagasló személyiségekkel, múltjuk egyes eseményeivel számos munka foglalkozik, történetük áttekintő tudományos feldolgozása azonban mai napig hiányzik. Kanyaró Ferenc munkáját: Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár 1891, régen meghaladta az idő, adataiban és szemléletében egyaránt elavult, harcos lelkesedése elnyomja a tárgyilagosságot és a forráskritikát. A magyarországi reformáció történetét tárgyaló munkák viszont jóformán csak az erdélyi antitrinitáriusokról szólnak. Pl. Bucsay Mihály i. m. 79-81. l.; legújabbán Unghváry Sándor: The Hungarian Protestant Reformation in the Sixteenth Century under the Ottoman Impact. Lewiston-Lampeter-Queenston 1989. (Texts and Studies in Religion, vol. 48.) 321-384. l.; Ugyanez a helyzet az egyetemes unitárius munkákban, pl. David B. Parke: The Epic of Unitarism. Boston 1951. 19-22. l.; kivételt képez Révész Imre könyve: Magyar református egyháztörténet. I. Debrecen 1938. 171-173.l.

⁸ Baranyán kívül jelentős unitárius központ volt a Hódoltságban Temesvár és főleg Makó. Monumenta antiquae Hungariae. Edidit: Ladislaus Lukács S. I. III. (1587-1592) Roma 1981. 163-164. l. (Marcus Pitačić jelentése, 1588. július 18.); Fenyvesi László: Makó mint hódoltsági nagyváros a 16. században. Makó 1989. 28. l.; Erdélyi és hódoltsági missziók I/1-1/2. Sajtó alá rend.: Balázs Mihály, Fricssy Ádám, Lukács László, Monok István. Szeged 1990. Ld. Mutató: Unitáriusok. (A következőkben: Jezsuita missziók.)

⁹ Dávid Gyula: A nagyharsányi ev. ref. egyházközség története. Nagyváradi 1912.

¹⁰ Válaszúti György: Pécsi disputa. Bp. 1981. Dán Róbert bevezetése.

¹¹ A hercegszöllősi kánonok. Kiadta: Mokos Gyula. Bp. 1901.

¹² A magyar reformáció történetében egyedülálló nagyharsányi s utána következő események unitárius szemszögből való előadása: W. J. M. (Wadasi Jankovich Miklós): A socinianusok eredetéről, Magyarországon volt ecclesiájokról. Pest 1829. 48. l.; Kanyaró i. m. 121-132. l.; Református részről: Frid. Adolphus Lampe (azaz Debreczeni Ember Pál): Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania. Utrecht 1728. 671. l.; Bod Péter után Kálmán Farkas: Veresmarti Illés emlékezete. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő. 1882.; Dávid Gyula i. m. (ld. a 9. jegyz.-ben); Révész Imre Református egyház-történet i. m. 171-173. l.; Veresmarti püspök levele a történekről, 1575. február 17. Keresztény Magvető 1872. 250-252. l. (Szabó Károly közlése) és Földváry László: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. I. Bp. 1898. 46-49. l.

¹³ Ld. az előző jegyzetben felsorolt irodalmat.

¹⁴ Életrajzát, baranyai tartózkodásának idejét tisztázta Dán Róbert. (Bogáti Fazekas Miklós: Psalterium. Magyar zsoltár. Bp. 1979. Utószó, 248-254. l.)

¹⁵ Kanyaró i. m. 164-185. l.; Válaszúti: Pécsi disputa i. m.

¹⁶ Lampe i. m. 672-673.; Haas Mihály: Baranya. Pécs 1845. 332. l.

¹⁷ Pázmány Péter: Egy keresztyén prédikátortul az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz iratott öt szép levél. Grác 1609. 101. l.

¹⁸ "Pioche questa gente semplice sorre come cieca da chiunque vien a predicarli, dicendo io sento la parola di Dio, et se egli e tristo o heretico, tal sia di lui." Jezsuita missziók i. m. 290. l.; Ld. még: Levelek a hódoltsági Pécsről. 1613-1629. Közli Fricssy Ádám. Baranyai Helytörténetírás 1981. 57-105. l.

¹⁹ A történeti irodalom a legújabb időkig, mondhatjuk semmit sem tudott a baranyai unitarizmus XVII. századi továbbéléséről. Kanyaró i. m. megáll a XVI. század végén. Nyáry Pál: A pécsi ref. egyház története. Pécs 1908. c. munkájában megállapítja: "Válaszúti halála után, ... az unitárius vallás is kipusztult úgy Pécsről, mint Baranyából."

²⁰ Jezsuita missziók i. m. 123. l. (Az irat elején közölt tartalmi kivonat tévesen 500-500-ra teszi a katolikusok és az unitáriusok számát, 116. l.)

²¹ Idézi Haas: Baranya i. m. 257. l.

²² Jezsuita missziók i. m. 123., 187. stb. l.

²³ A következő adatokra, ha mást nem idézünk, ld. a Jezsuita missziók i. m. iratait, Mutató: "Pécs" és "Unitáriusok" címszó alatt.

²⁴ Jezsuita missziók i. m. 324. l. Vásárhelyi Gergely jezsuita jelentése. Hasonló esetekre ld. u. o. Mutató: "Törökök" címszó alatt. Továbbá Fricsay: Levelek i. m., Bevezetés.

²⁵ Brüsztle József: Recensio universi cleri diocesis Quinque-Ecclesiensis. III. Pécs 1874. 274. l.; Szabó Pál Zoltán-Ruzsás Lajos: A török Pécs. Pécs 1958. 53-54. l.

²⁶ Taba István: Baranya megye népessége a XVII. század végén. Pécs 1941.

²⁷ A két kamarai összeírás, mely a következőkben fő forrásunk: Timár György: A pécsi provizorátus faluösszeírásainak a török időkre vonatkozó feljegyzései. 1695, 1696. Baranyai Helytörténetírás 1982. évi kötet 47-122. l.; Timár György: A Duna-Drávaszög i. m.; Nagy Lajos: A kurucok és a rácok pusztításai Baranya vármegyében 1704 elején. Uo. 1985/86. évi kötet 13-132. l.; a kecskeméti bevándorlásra: Iványosi-Szabó Tibor i. m. (ld. a 2. jegyz.-ben)

²⁸ Ezek a falvak, az összeírás sorrendjében: Szentlőrinc, Szentiván, Velény, Gilvánfa, Rugasd, Kistelek, Gerde, Kisasszonyfa, Téseny, Sumony, Pázdány, Gadány, Zók, Regenye, Szilvás, Borta, Babarcszölös, Bodony, Ózd, Tengeri, Aranyos, Varjas.

²⁹ Levele a vörösmartiakhoz, 1690. március 17.: Bod, Petrus: Historia Hungarorum ecclesiastica. Kiadta: Rauwenhoff és J. J. Prins. Leyden 1890. 167. l.; Magyar fordítása: Földváry: Adalékok i. m. II. 36. l.

³⁰ 1692. március 2.: uo. 167. l., illetve Földvárynál 35-37. l. Ugyanitt a püspöknek még több hasonló levelét közlik.

³¹ Haas: Baranya i. m. 288. l. (Idézzük Aigl Pál szavait is 1838-ból: Radonay "multa millia Mahomedanorum et haeticorum ad catholica sacra perduxit, arianam autem impietatem penitus extinxit." Historia brevis venezabilis capituli Quinque-Ecclesiensis. Pécs 1838. 167. l.)

³² Fényes Elek: Magyarország ismertetése statisztikai, földirati s történelmi szempontból. I. Bécs 1866. 14. l.

³³ "... quibus instructio sufficiens etiam cum severitate est exhibitita." Merényi Ferenc: Domsics Mátyás egyházlátogatása (canonica visitatio) Baranyában 1729-ben. Pécs 1939. 56-57. l. Domsics Aranyoson kívül a következő falvakat említi, amelyekben az egykori unitáriusság maradványaként él a makacsság: Bánfa, Szentdienes, Kisasszonyfa és Bodony. (Közülük kettőt, Bánfát és Szentdienest nem említik a volt unitárius falvak közt az 1696-os összeírásban.)

A BARÓTI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG RÖVID TÖRTÉNETE

A baróti unitárius egyházközség Egyházunk egyik legfiatalabb gyülekezete. Baróton unitáriusokra vonatkozó első adatot 1821. évből kapunk. Eszerint akkor Baróton 3 unitárius élt. A következő adat 1867-ből származik, az akkori kimutatás szerint a lélekszám 4 lélek.

Az 1867-es évtől kezdődőleg általában szabadabb vallásos szellem teszi lehetővé a protestáns felekezetek megerősödését. Ezt igazolja Orbán Balázs "A Székelyföld leírása" III. kötet 6. oldalán közölt adat is, amely szerint Baróton 1869-ben már 26 unitárius lakost tartanak nyilván. A XIX. század végére tehát Baróton a római katolikus egyház mellett kibontakozik a református és unitárius egyházközség megerősödésének lehetősége, így 1892-ben 60 lélekre szaporodik az unitárius hívek száma.

Nincs pontos történeti adatunk arra, hogy a Baróton élő unitáriusok mikor szerveződtek egyházközségbe, mikor részesültek rendszeres vagy alkalmoszerű lelkészi gondozásban. A kevés adat birtokában csak következtetni tudunk az 1892-től 1936-ig terjedő időszak eseményeire.

1902-ig Lőrinczi István felsőrákosi lelkész munkássága révén indul meg Baróton a szervezett egyházi élet. Ez időközben Barót a felsőrákosi egyházközség szóránya. Sátoros vagy nagyobb ünnepek alkalmával a helybeli református egyházközség megengedi, hogy templomukat az unitáriusok is használhassák. Így 1898-tól 1947-ig a baróti unitáriusok a református templomban tartják az istentiszteletet.

1902-től 1910-ig a felsőrákosi lelkész Varga Dénes, aki folytatja elődje baróti ténykedését, és az ő idejében, 1905. október 2-án tartja meg a baróti leányegyházközség első közgyűlését.

Az 1910-től 1936-ig terjedő időszakban Kelemen István felsőrákosi lelkész idejében erősödik meg és készül elő az önállósulásra a baróti unitárius közösség. Ebben az időszakban a felsőrákosi egyházközséghez olyan szórványok is tartoztak, amelyek jelenleg a barótihoz tartoznak. Ilyenek: Nagybacon, Köpec, Bibarcfalva, Kisbacon, Hermány.

Lélekszám 1932-ben összesen: 187, ebből Barót 69, Nagybacon 78, Köpec 28, Bibarcfalva 3, Kisbacon 5, Hermány 4 lelket tart nyilván.

Lélekszám 1934-ben összesen 251, ebből Baróton 75, Nagybaconban 110, Köpecen 48, Bibarcfalván 6, Kisbaconban 8 és Hermányban 4 lélek.

A baróti unitárius egyházközség hivatalos önállósítása 1938-ban történt, addig mint leányegyházközség szerepelt az egyházi nyilvántartásokban. Nem-hivatalos önállósulását viszont tehetjük 1936. február 16-ra, amikor is a kinevezett Késmárky Miklós lelkészi beiktatását tartották a református templomban. A lelkész kinevezése által megindult a szervezett egyházközségi élet, amely jelentette az anya és szórványhívek összeírását, rendszeres templomi szertartá-

sok végzését, pásztorációt és minden egyéb lelkészi ténykedést. A lelkész kinevezésétől 1939-ig családjával együtt albérletben lakott, azt követően az egyházközség által vásárolt lakásba költözött. A lakás, amelyet vásároltak és amelybe költözött a lelkész, azóta is szolgálati lakás; összterülete mintegy 120 négyzetméter, a hozzátartozó udvar, kert mintegy 2200 négyzetméter.

Késmárky Miklós lelkész Baróton rendszeresen, a szórvány és leányegyházközségekben alkalomszerűen végezte szolgálatát, felvállalva az anyagi terhek hordozását és megoldását. Az istentiszteleteket 1947-ig a helybeli református templomban tartották, azután a lelkészi lakás egyik erre a célra berendezett szobájában, a szórványokban pedig a gondnokok, hívek lakásában.

1936-tól 1969-ig szolgált Késmárky Miklós a baróti egyházközségben és a hozzá tartozó szórványokban, eredményes munkát végezve együtt feleségével, aki nemcsak élettársa, de kántora is volt.

1970. február 15-től Székely László lelkész veszi át a baróti unitárius egyházközség vezetését, aki 1971 augusztusában távozik Barótról.

1971-ben Dr. Kiss Elek püspök kinevezi Kiss Károly lelkészt Baróra, aki következő év január 4-én foglalja el lelkészi állását. Ebben az időpontban a lélekszám 450 volt, beleértve a szórványokat is.

Kiss Károly fáradtságot nem ismerő lendülettel kezdte meg munkáját, lelki és fizikai munka révén újítva meg a lelkészi lakást és környékét, pontra téve a kimutatásokat, pásztorolva a híveket és minden egyéb egyházi munkát hiánytalanul végezve. Lelkészsége alatt megfelelő munkatársak segítettek neki ebben az időben: Szabó Sándor, Fazakas Dénes és minden keblitanácsos. Különben a világi vezetők, hívek önkéntes munkája segítette az eddig említett lelkészeket egyházépítő tevékenységükben éppen úgy, mint e sorok íróját.

1984-ben Kiss Károly lelkészt áthelyezik a medgyesi egyházközségbe. Ugyanakkor dr. Kovács Lajos püspök, tekintettel a baróti hívek kérésére, kinevezi Kiss Alpár lelkészt Baróra. Én 1979-ben végeztem el a Teológiát, ezt követte a három év brassói segédlelkészség és egy éves chicagói ösztöndíjas tanulmányút, amely meghatározója további életutamnak és a baróti egyházközségnek. Kinevezésem 1984. április 1-től lépett hatályba, ekkor költöztem Baróra, ahol az akkori gondnok, Fazakas Dénes, Szabó Sándor körüli felügyelő gondnok, a többi vezetőségi taggal együtt a legnagyobb szeretettel fogadtak.

Az átvételkor az egyházközség lélekszáma összesen 534 volt, ebből Baróton: 382, Olaszteleken: 62, Köpecen: 59, Bodosban: 6, Nagybaconban: 7, Bibarcfalván: 2, Bardoc-Fülében: 16 lélek. Az átvett pénzvagyon: 1500 lej volt. Tevékenységünket a lelkészi lakás javításával, meszelésével kezdtük, ugyanis az egyházközség májusban püspöki vizitáció fogadására készült. Egy hónap áldozatos munkája után beköltözhettem családommal a lakásba és fogadhatuk a püspöki vizitációt. További ténykedésem elsősorban a hívek megismerése volt, beilleszkedés az új környezetbe, újabb hívek felkutatása és mindennemű szolgálat végzése. Feleségem állást kapott a helyi általános iskolánál, ahol magyar és francia nyelvet és irodalmat taníthatott. Az istentiszteleteket, szolgálatokat, vallásos nevelést a lelkészi lakásban kiképzett imateremben tartottuk, amely egyre inkább szükségesnek bizonyult. Egyre inkább éreztük egy tágasabb, befogadóbb terem szükségességét. 1986-ban vé-

gül is eldöntöttük, hogy valamit építenünk kell. Így született meg egy imaterem építésének terve. A tervet Kovács Kázmér sepsiszentgyörgyi fiatal tervező készítette el, aki nagy lelkesedéssel és optimizmussal, mondhatni ingyen vállalta e munkát. Abban az időben nem álmodhattunk egy templomról, az elkészített tervet lakásbővítés címen hagyta jóvá a megyei párt és tervező bizottság vezetősége 1989 elején.

És következett az 1989-es úgynevezett forradalom, amely után új terveket készíthettünk. 1990 elején Kovács Kázmér teljesen új tervet adott a kezünkbe, ez alkalommal egy tornyos templom tervet, amely az egyházközség kertjében építhető fel. Sok utánajárás után év végéig megkaptuk az építési engedélyt és így kiáshattuk az alapokat. Indulási vagyónunk akkor nem haladta meg a 100 000 lejt, de bízunk abban, hogy régi álmunk végre megvalósul. A kezdeti munkálatokat, anyagbeszerzést teljesen saját alapból végeztük, amihez nagymértékben hozzájárult a Gyarmaty György és neje anyagi támogatása, akik még Ceausescu idejében vállalták azt a rizikót, hogy tervünket pártfogolták és svájci szervezetük révén 1988-1989-ben mintegy 155 000 lej adományt hoztak.

1990-ben három külföldi utam alkalmával hasonlóképpen sikerült különböző szervezetektől, személyes kapcsolataimtól annyi pénzt hozni, ami akkor elég komoly alapot jelentett, hogy 1991 év elején a legszükségesebb anyagot, az alapoknak való követ, a falak tégláját megvásárolhattuk. Az alapozási, falak építési munkálatait kiadtuk a Cojocarú helybeli cégnek, amely 1991 év elején megkezdte a munkálatok végzését, én pedig folytattam a már hamarabb megkezdett külföldi szervezetek, ismerősök, barátok bevonását - anyagi támogatásuk céljából - e tervbe. Párhuzamosan ezzel az egyházközség vezetősége is minden elkövetett, hogy a hívek is anyagilag és közmunkájukkal támogassák tervünk végbevitelét.

A templom falainak felemelése után, a tetőszerkezet elkészítésére Orbán Ernőt kértük meg, aki csoportjával kiváló munkát végzett, így az egyházközség vezetősége úgy döntött, hogy a további munkálatokat is ezzel a Kft-vel végeztetjük. Azóta is Orbán Ernő végzi a még hátramaradt munkálatokat, és amennyiben továbbra is türelmes marad és hitelezi az elmaradt kifizetéseket, ezután is hozzá fordulunk többi tervünk megvalósítása érdekében.

A földgáz bevezetését, ennek törvényes jóváhagyását Mult István sepsiszentgyörgyi vállalkozó Kft-je végezte, ezt követte a RIEDEL bécsi cég fűtőberendezéssel foglalkozó vállalat ajánlatának elfogadása. Ez a cég Oliver Riedel személyében többszörös személyes megbeszélés kapcsán elvállalta a baróti unitárius templom fűtését; a fűtőberendezés talán egyetlenes egyházunk egyik legmodernebb megoldása.

Németországból, személyes kapcsolatomból révén vadonatúj Rolland japán elektromos orgonát kapott az egyházközség, majd Austin Fitzpatrick angliai lelkész ehhez megfelelő erősítőt, hangfalakat, mikrofonokat szerzett angliai unitárius testvéreinktől. A villamos áram bevezetését, a teljes áramrendszer bekötését, a templom világítását a Tódor Géza Kft. végezte.

Sorolhatnám a helybeli vállalatok neveit, amelyek különböző munkálatainkban besegítettek, de azt hiszem most erre nincs idő és megfelelő alkalom.

Azoknak a nevét sem kívánom felsorolni, akik anyagi támogatásukkal lehetővé tették közös vágyunk megvalósulását és akik kisebb-nagyobb összeggel segítettek bennünket. Az amit megvalósítottunk, az valóban egy embert és Istent méltató és dicsérő munka, amit egy lelkész sem tud egymagában saját erejéből felmutatni vagy véghez vinni.

Személy szerint sok munkatársam volt, akiknek nevét most ez ünnepi alkalommal nem óhajtom felsorolni, de tekintettel arra, hogy itt vannak külföldi hittestvéreink, hadd említsem meg azt a tényt, hogy nélkülük soha Baróton nem épült volna TEMPLOM, olyan templom, amilyent ma magunkénak mondhatunk. EZ A TEMPLOM ÉPÜLT 1990-1995 KÖZÖTT A HÍVEK ÉS KÜLFÖLDI BARÁTAINK – HITTESTVÉREINK – EGYETEMES EGYHÁZUNK TÁMOGATÁSÁVAL.

Annak ellenére, hogy előbb azt közöltem, hogy név szerint nem sorolom fel támogatóink névsorát, szükségesnek találom, hogy ez ünnepélyes alkalommal rövid számadást végezzek az egyházközség nevében és köszönetet mondjak mindazoknak, akik anyagilag, erkölcsileg és közmunkájukkal segítettek tervünk megvalósításában. Dollárban és német márkában az amerikai VEACH ALAPÍTVÁNYtól, a SUMMIT-i testvéregyházközségtől, a svájci HEKS Szervezettől, az Európai Unitárius Univerzalista Szervezettől, az angliai ROMÁNIAI UNITÁRIUSOKÉRT ALAPÍTVÁNYtól (G. A. Romanian Unitarian Found), az amerikai Unitárius Univerzalista Egyháztól (UUA-UU Fellowship), amerikai, angliai, hollandiai, franciaországi, svédországi, ausztriai egyházi és világi személyektől, személyes ismerőseimtől összesen mintegy 51 000 dollárt és 5 570 német márkát kaptunk, mintegy 116 millió lej értékben (napi árfolyamon számítva). Ezen kívül a baróti hívek, Egyetemes Egyházunk, egyes unitárius egyházközségek, az Államtitkárság, néhány baróti vállalat adománya, valamint a hívek 1990-1995 között elvégzett közmunkája értéke eléri a 100 millió lejt. Mindezekért az adományokért és önkéntes munkákért köszönetet mondunk.

Templomunkban már karácsony óta rendszeresen tartjuk az istentiszteleteket; azóta a résztvevők száma megnőtt, reméljük, hogy felavatása után még több hívünk fog részt venni istentiszteleteinken, szertartásainkon.

A templom épületén még hátra maradt néhány munkát, ezt csak a jövőben végezhetjük el. Időközben megtörtént a templomkert részbeni parkosítása, teljes bekerítése. Jövőbeli terveink közé tartozik a kert fásítása, az említett hátramaradt munkák elvégzése, majd egy új épület felépítése, amely magában foglalna egy tanácstermet, irodát, egészségügyi helyiségeket, vendégszobát, főző fülkét, fürdőszobát, garázst, raktárhelyiséget. Mindaddig viszont, amíg a meglévő közel 10 millió lejes adósságunkat nem törlesztjük, nem tehetünk semmit e tervek megvalósítása érdekében. Az említett tervekhez kapcsolódik a lelkészi lakás újravakolása, külső renoválása is, amelyet jövő évben szeretnénk megvalósítani.

Végezetül kérem Isten áldását mindannyiunk életére, boldog vagyok hogy ennek az új templomnak lelkésze lehetek.

ADALÉKOK A SZÉKELYKERESZTÚRI EGYHÁZKÖR EKLÉZSIÁINAK ISMERTETÉSÉHEZ (7. rész)

12. SZÉKELYSZENTMIKLÓS

A Nyikóba torkolló "Álba patak ... Nyugatra hajló mellékvölgyében fekszik" Siménfalvától alig másfél kilométerre *Székelyszentmiklós*, a vidék egyik legkisebb, de legrégebb "alig 40 család által lakott falucska." (Orbán Balázs, i. m. I. k. 117.) Első írásos említése "a pápai dézmák regestrumában olvasható, amelynek az 1333-ik évi rovatában a 739. lapon mint önálló egyházmegye van bejegyezve ekként: "----sac. de *S. Nicolao*. " (Orbán, I. 117. 5. sz. lapalji jegyzet.) A Székely Oklevéltár kötetei csak a 16. század második felétől tartalmazzak a falu történetére vonatkozó adatokat. Egy 1566-ban kelt okiratban *Zenthmijklósnak* említik (SzOkl II. 205.), de már a század végétől (1591) *Szent Miklós* alakban kezdik írni. Az 1910-es év statisztikai felvételében még Szentmiklós néven szerepel, de a következő évtizedben az Országos Községi Törzskönyvbizottság más, hasonló nevű falvaktóli megkülönböztetéséért, az Udvarhely megyei Szentmiklós nevét "Székely" előtaggal pontosítva, *Székelyszentmiklós* néven jegyezte be. Így nevezik ma is. Hivatalos román neve *Nicoleni*.

A székelykeresztúri múzeum munkatársainak 1985-ben végzett régészeti célzatú terepbejárásakor megállapítódott, hogy "A középkori falu félhold alakban a Templomdombtól ÉK-re a domb lábánál feküdt." (A régészeti és egyéb további építészettörténeti megállapítások részletezését vö. *Benkő Elek*. A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. Bp. 1991. 205-206.)

A terepbejárások alkalmával a falu belterületének két részén: a papilak, illetve telek szomszédságában és a *Sás* nevű falurész megművelt kertjeiben felszínre került, főképpen a különböző korokat meghatározó kerámia töredékek vizsgálata megállapította, hogy Szentmiklós területén is, miként az Alsó-Nyikómente többi falván, az őskor és kora népvándorlás kor itt élt vagy átvonult emberének, majd az Árpád-kortól kezdve megtelepedett magyarságnak nyomai a középkoron át, és az azt követő évszázadokban folytatólagosan megtalálhatók. A falu déli szélétől emelkedő *Patakköze* nevű határrész teraszain őskori, rézkori edénytöredékek és pattintott bazaltszilánk jelezték e korokban itt mozgott, élt embereknek a nyomát.

E székely falucskának a történelem folyamán mindig kevés volt a *lélekszáma*. A késő középkort megelőző időkről nincs adat; a 16. század végén is csak 4 adózó kapuszámról tudunk; a 17. század népességének számát sem ismerjük. A 18. század elején a Mária Terézia féle, adózás céljából 1720-1721-ben készített összeírás is hiányos, s emiatt kevés támpontot ad: összesen 8 háztartást vesznek fel. (Magy. Stat. Közlemények, Új folyam IV. Bp. 1896. 221-222.) A 8 háztartásban lakók száma - ha családonként a korra szokásos 5 lé-

lelkekkel számolunk - nem lehetett több 40 főnél; a meg nem adóztathatókkal együtt sem érte el a 60-70 lelket. Hat és fél évtized múltán, az 1786-ban tartott, a lakosság társadalmi rétegzettségét is figyelembe vevő *népszámlálás* adatai szerint Szentmiklóson már 20 háztartást jegyeznek, amelyekben 21 család 110 lelke él; ezekből 60 férfi nembéli; foglalkozásuk, illetve társadalmi állapotuk szerint: pap 1, nemes 5, paraszt 12, paraszt és polgár örököse 11, zsellér 6, egyéb 8, katona 1, s a férfi "sarjadék" száma 17 éves korig 16. (Az első Magyarországi Népszámlálás - 1784-1787. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Bp. 1960.) *Orbán Balázs* nyolc évtized múlva, 1868-ban már 172 tiszta unitárius népességet vesz számba. A lakosság legnagyobb számát 1900-ban érte el 195 lélekkel: 101 férfi, 94 nő. Életkor szerinti megoszlásban: 6 éven aluli gyermek 29, 6-14 közötti 35, összes kiskorú 64 (32,8 % !); 15-19 éves ifjú 28 (14,3 %); fenntartó népesség 20-60 év között 77 (39,6 %); 60 éven felüli 26 (13,3 %). A 43 lakóház a módos székely falu képét tükrözte: kőből 2, borona-, illetve rakófaból 41 ház épült; ezekből 22 cseréppel, 19 zindellyel és csak 2 volt zsúp-pal fedve. (Magy. Stat. Közlemények, 1900. évi népszámlálás. Új sorozat I. Bp. 1902, 456-457.) Az 1941-ben tartott északerdélyi népszámláláskor 162 lakosa volt a falunak. Jelenünkben csak 70 körül, csökkenő irányzatú.

Szentmiklós lakosságának késő középkori társadalmi szerkezetének alakulásáról keveset tudunk, csak a 16. század második felétől áll rendelkezésünkre néhány adat. Így egy 1566-ban kelt okmány megemlíti egy Lukácsi Péter nevű egyént, aki a lófók (a székely nemesség II. rendje) névsorából kimaradt. (SzOkl II. 205). Az 1567-es, az udvarhelyszéki lófók által fizetendő 25 dénáros adó összeírásában - az előzőekben már említett - 4 portát tüntetnek fel. 1569-ben Benke Pál, Mátyás és Péter nevei említődnek (SzOkl II. 219 és 266.); 1576-ban János Deák (Johannes Literatus) nevezetű főember (Székely Mózes a fia volt) 11 jobbágytelek után fizet adót. (Benkő, i. m. 206.) *Egyed Ákos* a székely székek falvaiban élt jobbágy és zsellér családok számának 1614 és 1848 közötti időszakban történt változásait kimutató táblázatában Szentmiklóson csak 1614-ből tüntet fel 3 jobbágy és 1750-ben 1 jobbágy és 2 zsellér családot. (Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. 109.)

E kicsi falu népének *gazdálkodására* az első tájékoztató adatot a már említett 1721-1722. évi összeírásban találjuk. Határhasználatból csak az adózás szempontjából számba vehető termelési ágakat tüntették fel: a szántóterület 103 3/4 köblös (kb. 78 hold), az állattartásra a legeltetés mellett 21 "kaszás"-nyi rétet (kb. 16 hold) művelnek. Földművelési rendszere ekkor és még jó másfél évszázadon át, 1840 tájáig, a *kétfordulós* határbeosztásra alapozódik. A hagyomány szerint ekkor térhetek át a haladottabb *háromfordulós* művelési módra. Ez a változtatás lehetővé tette, hogy az eddigi kétfordulós vetéshatárán a kalászos gabonák és az egyre inkább terjedni kezdő kapásnövények együttes termesztését - amely egyre több zavart, vitát okozott - a három részre osztott határ őszi és tavaszi fordulóján szétválasszák.

E változtatás a 19. század harmadik negyedére a lakosságnak főképpen a gabonatermelését lendítette fel, ami kitűnik a határ 1879-re kialakított termelési ágazatainak területi megosztottságából: az 572 kat. hold kiterjedésű határnak 401 k. hold szántó (70 % !); a maradék 30 %-ból a rét és kert 92, a legelő

37, az erdő 23, a terméketlen 18 k. hold területet foglalt el, s két holdon szőlőt is termesztettek. (Kozma Ferencz: A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota. Budapest, 1879. 150.) Ez a terület a 19. századvég idején 64 gazdaság között oszlott meg. A határ művelését 5 egyes, 6 kettős lófogattal, 2 kettős ökör, 1 bivaly és 23 tehénfogat igaerejével végezték. A lakosság gyümölcsstermelése is jelentős volt: a 2706 gyümölcsfából 210 db almafa, 42 körtefa, 1 cseresznyefa, 20 meggyfa, 11 őszibarack, 20 kajszibarack fa, 22 eperfa, 2 gesztenyefa, 7 diófa és 2362 db. szilvafa volt. Ez utóbbi gyümölcsével (aszalva, lekvárként) az akkori idők táplálkozásában a lakosság szénhidrát szükségletét egészítette ki. (Magy. Stat. Közlemények, Budapest, 1897. 110-112.)

Szentmiklós művelt, szorgalmas, haladni vágyó népe gazdálkodását már a múlt század végére a földművelés mellett az állattenyésztésre is alapozta. A gazdálkodás igaerejét eddig szolgáló állatállományát a hármashatár létesítését követő fél évszázad folyamán fokozatosan bő tejhozamú fajtehenekkel kezdte feljavítani, ami a gabonatermelés mellett a takarmánynövények iránti igényt növelte meg. Hogy ezt a hármas forgórendszer termelési kötöttsége ne akadályozza, 1890-ben a határt *négy fordulóra* osztották, amelynek egyikén - évi váltásban - pillangósokat, főképpen lóherét termesztettek. Ebben a földművelési rendszerben gazdálkodtak még újabb fél évszázadig, amikor a Székelykeresztúron 1937-ben létesített vajgyár tejigénye a jól tejlő fajtehenek tenyésztése iránti kedvet tovább fokozva, megnövelte a mesterséges takarmányfélék iránti szükségletet is. Ezért a négyeshatár termelési kötöttségét is megszüntették, s rátértek a teljesen kötetlen *szabadgazdálkodásra*, aminek a kollektivizálás vetett véget.

Az Udvarhelyvármegye földrajza c. iskolai tankönyv (Szász Ferenc: Székelyudvarhely, 1909. 32.) a falut és népét így jellemezte: "Székelyszentmiklós alig áll néhány házból. Szorgalmas székely földművelő lakói felvilágosult, tanulni vágyó emberek. *Vízvezetéke* van." A vidék eme egyedülálló létesítményének emlékét őrzi egy tíz nagyoldalas, 1908-ban kelt udvarhelyvármegyei alispáni okirat, amely az országos vízjogi törvény idevonatkozó paragrafusainak alapján engedélyezi az "*Ónos kút*" és a "*Borba kút*" határon levő forrásvízeinek egy gyűjtőmedencébe fogását, s a faluba vezető 991 m hosszú vízvezeték építését két közkúttal a faluban: egy "állandó vízfolyású kúttal a templomtéren" és egy "szelepes kúttal a pap utcája sarkán."

Egyháztörténetét tekintve "régen Szt. - Miklós központi anyamegyéje volt Siménfalva, Medesér, Tordátfalva és a két Kedének is, [...] itten apátság volt [...] Siménfalva a 16. században szakadt el, ezt csakhamar követte Medesér és Tordátfalva, legkésőbbben 1816-ban szakadt el a két Kede." (Orbán B. Székelyföld I. 117, s az 5. lapalji jegyzet.)

Az anyamegye ősi középkori temploma a falu mellett emelkedő *Temetődombon* állt, de nem mint apátsági - ahogyan Orbán Balázs feltételezte -, hanem csak plebánia templomként, állapítja meg Benkó Elek 1985-ben a 18. században romossá vált és akkor lebontott templom alapépítményének a felszínen még látható maradványaiból, azok méretének, helyzetének vizsgálatából. (Benkó E. , i. m. 205-206.) Orbán Balázs ugyanis a templom alapja nyomainak általa megállapított méreteiből annak olyan "pontatlan leírását" ad-

ja, ami "a mai napig több tévedés forrása." Ezek egyike az, hogy nem lehetett apátsági templom, mert az ÉK és DNY-i tájolású templomnak "teljes hossza kb. 20 m, hajójának szélessége kb. 7 m volt, tehát jóval kisebb, mint ahogy azt a korabeli irodalom állította. Ez a megfigyelés jól összevág azzal, hogy a templom papja az 1332-1337-es tizedjegyzék tanúsága szerint minimális, mindössze két dénáros összeget fizetett", apátság esetén jóval többet kellett volna fizetnie. A másik tévedés: Orbán Balázs a mai templomot megelőzően még két templom létezését tételezi fel, a középkorit, amelynek a 18. században "boltozata beomladozott; leszedték [...] s anyagából hátrább építettek templomot (tehát a másodikat), de ez is földingás által rongáltatván [...] néhány év előtt lebontva a falu között építtetett fel", mint harmadik. Orbán a második templom létezését abban a mintegy 8 x 10 méteres alapterületű épületmaradványban tételezte fel, amely az első templomtól távolabb, az azt védő fal belső oldalához kapcsolódott. "A magunk részéről ezt nem tartjuk valószínűnek, és azt sem hisszük el Orbánnak, hogy itt egymás mellett két templom is épült, egyik a másik pusztulása után; inkább a középkori papilak, esetleg más, a kőfalhoz ragasztott épület maradványára gondolunk." (Benkő: i. m. 206.)

Az alapos régészeti megfigyelések nyomán Benkő módosítani tudja a 18. századi egyháztörténelmi jegyzőkönyveknek a templomról és a toronyról tett megállapításait is. Az 1773-ban írt *Matrix*-ban ez olvasható: "Vagyon egy igen régi Kő Templom, Nap Nyugott felől a' Mezőn [...] Ezen kívül Nap Nyugotra minden bé kerítés nélkül vagyon egy kis dombon egj Kő Torony, az is igen régi. Ebben vagyon két harang." (Vö. Adorjáni Rudolf (közlő): A Keresztúr köri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából. Kerg Magy 1991. 124.) Az 1789-ben, Lázár István püspökségében tartott generális vizitáció jegyzőkönyve is a megomladozott templomot és tornyát különállónak írja le: "Templom mezeje nevezetű helyen [...] vagyon pedig rajta egy megomlott és meg-hasadozott kő Templom [...] külön, a Templomtól Nap nyugotra mintegy húsz lépésnyire egy kőből való négy szegeletin 4 kőlabakkal erősített két contignatio (két emeletes) szarvazatu sendellyel fedett torony." A templom részletes leírásának szövegmásolatát *Dávid László* után (A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981. 313.) közli Benkő Elek is. (i. m. 205.) Benkő megvizsgálva a "tojásdad alaprajzú kőfal" maradványait, megállapítja: "A fal íve a templom DNY-i oldalán kissé elhegyesedik. Valószínű itt állt a bejárat fölé emelt kőtorony, melyet a falak pusztulása után az 1789-es (és az 1773-as) leírás mint különálló tornyot említ." A terepen végzett megfigyelések és az 1789-es vizitációs jegyzőkönyvnek a templomtest építészeti jellegzetességeit ismertető részletes leírása alapján megkísérli rekonstruálni a templom építéstörténetét: "A feltehetően Árpád-kori plebánia-templom (és nem apátság) hajójához a 15. század folyamán új, gótikus szentély épült; az 1789-ben említett tíz támpillér legalább is erre utal. A mai templomba beépített gyámkövek pedig azt bizonyítják, hogy az épületet boltozat fedte. Ekkor épülhetett a templomot övező kőfal is [...] A 17. század végén (1694) a leromlott boltozatot festett famennyezet váltotta fel és valamikor befalazták egyik bejáratát is. A 18. század végén ugyanis csak egy bejáratot

említenek, már pedig a ma is meglevő nyíláskeret-töredékek legalább két ajtókeretből származnak."

Székelyszentmiklós középkori első temploma tehát a 18. század végére a többszöri javítás után is (legutóbbi egy felirat szerint 1763-ban történt) annyira megrongálódott, hogy az 1789-ben tartott vizitáció "... olly romlodozva s félelmes állapotba találta, melly keserves consequentiakat (következményeket) nyári tempestasoknak (viharaknak) idején hamar okozhatna", ezért meghagyja a vizitáció "a Templomnak minden haladék nélkül való megépítésére szükséges előre való készüléteket..."

Az új, karcsú tornyú templom építésére - most már a falu közepén - a réginek 1763-ban jelzett megjavítása után éppen egy évszázad múlva kerül sor; a mennyezet feliratának emlékeztetője szerint AZ 1862 ÉVBE: KÉSZÜLT: AZ EKKLÉ[SI]A KÖZKÖL[TSÉGÉN].

A falu 19. századi művelődési életének, tanulni vágyó lakóinak ösztönzője, elindítója az 1793-ban itt született *Tiboldi István* volt, aki előbb a nyárádmenti Szentgerice, majd 51 éves korától, 1844-től haláláig (1880) szülőfaluja és a két Kede, s a nyikómenti környező falvak népe szellemének, erkölcsi magatartásának volt maradandó hatású pallérozója. A vidék népe emlékezetében még ma is, halála után 115 évvel, fel-felvillan gazdasági és erkölcsi tanításainak egy-egy sziporkája; s esték hangulatában fel-felcsendül a legismertebb dala: "Szép a Nyikó s a vidéke / Jámbor székely szabad széke", s aztán árad tovább a szülőföldet simogató dalába fogott szó: "Szébb ott még a fűzfaág is, / Mint másutt a gyöngyvirág is." De fakad és árad a szülőföld ihletésű, a megmaradásra figyelmeztető szó ma is, az ide kötődő *Farkas Árpád* költészetének gyöngyszemeiből. (Folytatjuk.)

Dr. GAAL GYÖRGY

UNITÁRIUS ÉPÜLETEK ÉS ÉPÍTKEZÉSEK AZ EGYKORI MAGYAR UTCÁBAN (2. rész)

III.

A Kossuth Lajos utcán tovább haladva az Unitárius Kollégium régi épülete után keskeny kis utca következik. Találóan hívták Szappan[ly] utcai sikká-tornak, mivel itt lehetett a Főtér felől a legkönnyebben megközelíteni a "Szappanyvárost". Kolozsvárt máig is ny-nyel ejtik az irodalmi szappan szót. A sikkátor utóbb beleolvadt a Kurta Szappan[ly] utcába, s a századfordulótól háborítatlanul viseli az unitárius egyház megalapítójának, Dávid Ferencnek a nevét. A sikkátoron túl az unitárius templom házszám nélküli tornyos fehér tömbje következik, mintegy összekötő kapocsként a régi és az új kollégiumépületek között. Jóllehet, ma már nem ez az egyetlen kolozsvári unitárius templom, de a város köztudatában már közel kétszáz éve szimbólumként él ez a templom, mely egyben a püspök leggyakoribb szolgálati helye is: típusot képvisel.

Dávid Ferenc tevékenysége, az unitarizmus kolozsvári kibontakozása a főtéri templomhoz fűződik. Százötven évi használat után a Habsburg uralom berendezkedésekor 1716 márciusában katonai erőszakkal veszik el ezt a templomot, s az unitáriusok nyolc évtizeden át magánházaknál, imatermekben gyülekezhetnek. Négy állandóbb istentiszteleti hely alakul ki: 1. A lengyel unitáriusok Belső Monostor utca déli során levő háza, melyet Lacovius András lengyel prédikátor 1695-ben hagyott az egyházra. 1784-ben aztán a lengyelek megtanulván magyarul beolvadnak a magyar eklézsiába, s e házat elcserélik; 2. A Belső Közép utcai tanácsházon aluli püspöki ház, mely még 1666-tól az unitáriusoké, építkeznek is rajta. Az új templom építési költségeinek fedezésére kényszerülnek a városnak eladni 1796-ban. Nehány esztendeig "Salamon temploma" néven a város fogadója működik az épületben, majd 1842-ben lebontják, s telkét is felhasználják az új tanácsház építésekor; 3. Pákei János pap Belső Magyar utcai háza, innen rövidesen áttették az imák helyét az iskolává alakított szomszédos Huszár-féle házba; 4. Akáts István csúrje a Külső Magyar utcában. A század második felében már csak a Belső Monostor utcai két imaházat (a lengyelek házat és az ugyancsak a déli soron fekvő sarokházat - melyre emeletet húztak, a földszintjén egyik pap lakott), valamint a Belső Közép utcait használták.

Magától értetődő, hogy ilyen körülmények között az unitáriusok legfőbb vágya egy állandó tágas templom felépítése volt. Erről először 1791. július 10-én tanácskoztak a kollégium auditóriumában tartott eklézsia-gyűlésen Petrichevich Horváth Ferenc főgondnok vezetésével. Már azt is meghatározták, "hogy a templom Magyar utcában a Pap és Cantor házok helyére építtessék, ha tsak más fundus nem fog adattatni az országtól vagy eő Felségétől, hogy penig annál tágasabban lehessen az építés, a Füsüs Kováts Mihályné eő Kegyelme háza megvásároltassék..." A bontás csak 1792 májusában kezdődött: a fentebb megjelölt három ház történetét is megőrizte az egyházi levéltár.⁸

A legrégebb a saroktól számított második ház volt az unitáriusoké. Syrmer János szász unitárius pap és felesége, Hints Zsófia 1689-ben cserélte el óvári házat Bányai Ferencnek a Belső Magyar utca északi során Régeni Asztalos János és Imre Deák szomszédságában levő házával, majd ezt 1708-ban kelt végrendeletével az egyházra hagyta, de csak az örökösökkel való hosszas perlekedés után, 1739-ben jutott az egyház birtokába. Többnyire papi lakásként használták. A sarkon levő ház egykor Nagy Mihályé volt, örökösei: Nagy György, Csengeri Istvánné Nagy Zsuzsanna és Nagy Kata 1781-ben adták el az egyházközségnek, attól fogva bérházként vagy kántori szállásként használták. A harmadik házat Füsüs Kováts Györgyné Drézner Máriától hármassal cserével szereztek meg: az 1645-től az egyháznak hagyott és emelettel megbővített, tanári szállásként használt, a Belső Monostor utca északi során levő ún. Pálffi-féle házat 1791-ben eladják, hogy árából megvegyék a Belső Magyar utca északi sorának egyik házat, amellyel hajlandó Füsüs Kováts Györgyné cserélni. Így jutnak az utca északi során egyfelől Senator Bajer László, másfelől az Unitárius Eklézsia szomszédságában lévő házhoz. E teleknek csak egy részét építik be, másik része cintermül szolgál. Végül a Szappan[yl] utca felőli részen Mikó András telkéből vesznek hosszas perlekedés után 1794-ben egy 5 öl

nagyságú területet, melyből 3 ölnyit "a templom díszességéért", 2 ölnyit "a kántor udvara szélesedéséért" igényelnek.

Az így kialakult téglalap alakú majdnem a Hosszú Szappan[y] utcáig nyúló telken az engedélyek megszerzése és Türk Antal kőműves pallér tervének az elfogadása után 1792. július 16-án Lázár István püspök imája kíséretében tették le az alapkövet. Pontosan a torony délnyugati szegletének fundamentumába egy kőláda alakjában: ebbe felírtos öntábla, üvegbe zárt három pergament-lap és az akkori fémpénzek egy-egy darabja került. Az építkezés nagyjából a terveknek megfelelően folyt, kis késéssel, mert 1796 májusa helyett decemberre lett kész. Közben nehézségek merültek fel a megfelelő építőanyag beszerzésében, többször is gyűjtést rendeztek a költségek biztosítására, s mert nem gyűlt be elegendő pénz, az egyházközség sorra eladta ingatlanait, vagyontárgyait. A templomtorony "szarvázatát" már csak egyszerű sátozottként alakítják ki, boldogabb időkre halasztva a delineatio szerinti fedelet. Az egykor ott állott házak pincéit is felhasználva kriptát alakítanak ki a templom alatt, melybe utóbb mintegy félszáz temetés történt. A mesterembereket Türk Antal fogadta fel, egyedül Überlacher Antal ácspallérral kötöttek külön szerződést. Az alabástrom szószéket Lázár István püspök készítette Türk tervei szerint ismeretlen kőfaragó mesterrel. A toronyba négy harangot húztak fel. Az első három hajós jelkép, fölötté latin nyelvű felirat, s egy-egy bibliai idézet, valamint a megjelölés: "A Kolozsvári Unitaria Ecclesia költségével öntettetett 1796. Me fudit Johannes Andrasovszki. Claudiopoli". A legnagyobb tízmázsás, rajta a "Per varios casus" (Különböző alkalmakkor), a következő ötmázsás, ezen a "Portu meliore quiescam" (Jobb kikötőben megpihenek), a harmadik két és félmázsás "Salva tantum ab alto" (Üdvözet csupán a magasból) felírással. A negyedik harang egy mázsa körüli, s az adományozó neve van rajta: "Suki László 1787", valamint a Suki címer. A harangokat először december 12-én este 6 órakor szólaltatták meg, két nap múlva, december 14-én szentelte fel Lázár István a templomot.

Türk Antal nevéhez már beszercei, erdőcsinádi és marosvásárhelyi református és katolikus templomok tervezése, felépítése fűződött a kolozsvári unitárius megbízatást megelőző időkből. Erre az építkezésre különös gondot fordított, hiszen bemutatkozásnak szánta a városban. A 43,15 m hosszú és 21,25 m széles, 15,70 m magas hajójú 33 méteres toronyfalú észak-déli fekvésű templom "a későbarokk, klasszicista és rokokó irányzatainak valami különös, szokatlan összhangját"-t teremt meg - írja Balogh Jolán.⁹ A templomtest szinte belesimul a homlokzatba, melynek főpárkánya középen ívelt. A hajó és a toronytest közötti átmenetet urnás-volutás ovális ablakokkal díszített félormok biztosítják. A homlokzat három tengelyébe eső ajtókat-ablakokat szalagfonat béléttű vakívek fogják össze. A központi tengely felett az "IN HONOREM SOLIUS DEI MDCCXCVI" (Az egyetlen Isten tiszteletére 1796) felirat. A központi ablak mellvédőrácsa, a főpárkány dór fríze a klasszicizmus hatására utal. A templombelső kialakítása inkább barokkos, de újszerű a protestáns templomok szükségleteinek megfelelő tértagolása: egy széles középső és két keskeny oldalhajót alakított ki, s ezeket a pillérek közé illesztett karzatokkal olyan ügyesen tagolta, hogy két egymást metsző ovális benyomását kelti a belső tér,

s a dupla hevederekkel elválasztott cseh boltozat középső szakasza kupolaszerűen hat. Az akantuszleveles, rózsamotívumos, drapériás szószekek kései rokokó jellegű. A templom végében levő ablak felett egykor fekete táblán aranylő betűk hirdették: "AZ EGYETLEN EGY ISTEN TISZTELETÉRE ÉPÍTTETTE A KOLOZSVÁRI UNITÁRIA EKLÉZSIA 1796".¹⁰

Az egyházközség csak nehezen tudott kilábalni az erejét meghaladó építkezés adósságaiból. Az orgona építésére 1804 áprilisában kötnek szerződést Metz Sámuel berethalmi orgonakészítő mesterrel, aki 1806-ban adja át művét, mely tíz regiszteres; az orgonaszekrényt Posoni György piktor díszíti. Ez az orgona 1928-ig szolgálja a templomot, akkor egy kétmanuálos orgona építésére kötnek szerződést a nagyváradai Szeidl Ferenc céggel. 1930. június 1-én szentelik fel az orgonát, Zsizsmann Rezső orgonaművész ad koncertet.

A templom alatti vizenyős talaj miatt a boltozaton már 1805-ben repedések mutatkoznak, melyeket Leder Józseffel javíttatnak meg, de az épület tovább romlik, úgyhogy már a boltozat lebontását is latolgatják. Alföldi Antal építésmestert a templom megmentőjének nevezhetjük, mert 1831-ben a keleti és északi oldalon építettett két-két támpillérrel, valamint nyugat felől a kollégium falának támaszkodó kettős ívvel s más erősítésekkel sikerült újra összefognia a szétfeszülő boltozatot.

Szomorú a harangok sorsa. A kezdeti négyből ma csak a második van meg. 1849-ben a két kisebb harangot az eklézsia ágyuk öntésére áldozta fel. 1860-ban Fekete Pál öntet Andrásovszki Jánossal egy 2 mázsa 88 fontos kis harangot. De ezt is és a legnagyobb harangot is 1917-ben elrekvirálják háborús célra.

A templom előtti teret 1865-ben faragott kővel rakják ki, a réseket forró mésszel töltve fel; már korábban e területet ütköző kövekkel határolták, hogy szekerek ne hajthassanak rá. 1875 júliusában ér ide a gránitköves járda. Már 1869-ben felmerül a torony héjazatának eredeti terv szerinti felemelése, de akkor még nincs elegendő pénz. 1902-ben aztán Pákei Lajos építész két változatot is kidolgoz a torony befedésére. 1908 májusában adják át a mai barokkos hagymakupolás toronytetőt, így a toronygomb 48,50 m magasán van. 1889-1890-ben a templom előterét belső lengőajtókkal határolják el. A bal oldali előtérbe kerül be 1922 júliusában a híres Dávid Ferenc használt kerek kő, majd 1924-ben Lacovius András lengyel pap sírköve is. A Dávid Ferenc-kő hosszas vándorlás után jutott a Torda utca szegletéről erre a megfelelő védett helyre. 1868-tól a templom keleti fala mellett a cinteremben állt, 1884-ben látták el márvány emléktáblával.¹¹ A villanyvilágítást 1930 őszén vezették be a templomba. Azóta csak az 1967-1968-as renoválás volt nagyobb esemény e műemlékké lett épület történetében. (585. sz. műemlék)

A templom telkén az 1869-ben felállított telekkönyv még két épületet vesz nyilvántartásba: egy négyhelyiséges kőházat (Hosszú Szappany utca 2/a sz.) és egy háromhelyiséges kőházat (Hosszú Szappany utca 2/b sz.). Ezek történetébe is betekintést engednek az unitárius levéltári adatok. A templom mögötti sarokház Fejérvári György deák, majd Szóts Andormányi Márton tulajdona volt, ettől 1769-ben vette meg az Unitárius Eklézsia. Már 1770-ben el is adják Takács Székely Andrásnak, akitől Kenyeres Mihály kezére kerül a ház.

Kenyeres örököse Mikó András, vele folyik perlekedés a templomépítéshez szükséges 5 öl földért 1794-ben. Tőle a házat Hints nevű veje, majd annak lánya, Zsuzsanna, Aranyosrákosi Székely Sándor püspök felesége öröklí. Ők huzatnak emeletet a házra. 1876-ban újra az Unitárius Egyházközség vásárolja meg az épületet elismerve özv. Székely Sándorné (1810-1895) életfogytiglani használati jogát. 1882-ben már mint "Kurta Szappany utcai papi ház"-at emlegetik, mely emeletes vályogház alacsony szobákkal, Mózes András pap lakik benne.

1882 végén elhatározzák e ház újjáépítését, hogy megfelelő legyen papi laknak. Hottner Ferdinánd emeletes, Pákei földszintes ház tervét nyújtja be. Czakó Lajos és Hirschfeld Lajos tesznek ajánlatot az elfogadott Pákei-féle terv kivitelezésére. Már Mózes Andrást ki is költöztették, mikor eladóvá válik a templommal szembeni oldalon a Farkas Gergelyné-féle telek, s inkább annak megvételére fordítják a pénzt. 1884 januárjában e ház átalakításáról is határoznak, főleg, hogy elhárítsák a templomot innen fenyegető tűzveszélyt. Az egész házat pléhvel fedetik, a földszinten harangozó lakást és egy bérlakást, az emeleten pedig két bérlakást alakítanak ki. 1938 júliusában eladják a Marosi Gergelyné-féle szántót, s a pénz egy részét az e telken (Brassai utca 2. szám - Dávid Ferenc utca 1. szám) építendő kétemeletes bérházra fordítják. Deák Ferenc tervei szerint Demény Andor vezetésével házilag végzi az egyház az építkezést, 1939 őszére készül el a ma is álló bérház.

A templom telkébe olvasztott Syrmer-telek végében állt a Hosszú Szappany utca 2/b alatti háromlakrészes kőház: Csáki Márton elvált felesége Szöllősi Éva Szappany utca déli során napkeletről Füsüs Kovács György, napnyugatról pedig Szóts Andormányi Mártonnak szomszédságában levő házas telkét 1769-ben vette meg az eklézsia. A templom felépítése előtt a lányok tanító[nő]je lakott e házban, azután harangozó lakásul szolgált. Templom mellett húzódó udvara a Magyar utcáig nyúlt, ott kétféle nyíló tölgyfa kapuja volt. Az épületet az új kollégium építésekor bontották le.

A templomon alul kétablakos, kapualjas, többnyire földszintes polgárházak hosszú sora következett. Kertjük a Szappany utcára ért, idővel arrafele is építettek egy-egy házat, s eladták a telek végét. 1700 körül a templomon aluli harmadik ház volt az utolsó kőépület, a továbbiak fából és vályogból voltak. Kilenc ház és telek alaprajzát az 1899 őszén megkezdett bontás előtt Pákei Lajos rögzítette, a lebontott házak közül néhányról Kelemen Lajos írt cikket.¹² A régi telekkönyv pedig megőrizte e házak pontos leírását, utolsó tulajdonosainak nevét.

A Belső Magyar utca 14. számú ház Bájer László városi szenátoré volt, akinek özvegye és több Bájer-örökös elcseréli ezt Leder József kőműves pallér és felesége, Veisz Anna Szentegyház utcai házával. A csere ellen tiltakozik az eklézsia, mert az épülendő templom és Vass Pál úr háza közötti épület papi lakásnak kellene. Végül 1795-ben egyezsége jutnak Leder Józseffel, aki hajlandó e házat a Belső Monostor utca déli során levő lengyel eklézsia egykori házával elcserélni. Ezen négyhelyiséges, utcára kétablakos, félköríves kőbélle-sű kapujú és boltozatos kapualjú ház egyik reneszánsz kőajtájának szemöldök-kövén e felirat volt olvasható évszám kíséretében:

- Isten hatalmában e ház. Ez istenfélő szász polgár nevét is könnyű megállapítani, mert a felirat alatti bikás címerlap két oldalára a keresztnév (Petrus) és a vezetéknev (Daumen) is oda van vésve. E XVI. századi ajtókeretet az új kollégium nyugati szárnyának földszinti lépcsőfeljárójába falazták be. E ház lett 1796-tól az első papi lak. Ferentzi János volt az első ide költöző lelkész, a "hátsó házat", vagyis az udvar felőli szobát meghagyták Almási Ádámné özvegy papnénak. 1819-ben az eklézsia leltárkönyve így írja le a házat: "lévén abban az utcára egy bolthajtásos ház, abból járnak egy sötét boltban, melyből az ajtó a konyhára nyílik és amely konyhából egy ajtó az udvarra ablakaival kinéző két kisdud szobára vezet". Az elég tágas háznak több bérelőjét ismerjük: 1837-ben báró Intzédi Sámuelné gróf Haller Zsófia, utóbb Sala Elek méltóságos úr, Knausz Antal, 1842-ben Istvándi János kurátor. 1857-ben úgy dönt az egyházközség, hogy mivel az egyik papi feladatkört két felszentelt paptanár látja el, e házat és telket tanári szállásul átadja a vallásközösségnek. 1859-ben renoválják a házat, s Székely Mózes főjegyző költözik bele, aki már 1832 óta tanít a kollégiumban filozófiát, méghozzá hegelianus szellemben. Mivel az abszolutista hatalom nem ismerte el az egyház püspökválasztói jogát, ekkoriban püspökhelyettesként ő is vezeti az egyházat. Halála után Pap Mózes kapja meg a lakást, aki latint és algebrát tanított a kollégiumban, 1862-től egyházi főjegyző is volt. A ház utolsó lakója Boros Sándor kollégiumigazgató, matematika tanár, aki az intézet egyik első hazai egyetemen képzett tanereje, alig pár hónappal élte túl lakóháza lebontását. Az ő idejében a házat igazgatói lakásként kezdték emlegetni.

A papi ház udvarának végén ajtón lehetett átmenni a telek Szappany utcai felén álló kántori házba. Az 1819-es leltárkönyv így írja le ez utóbbit: a "háznak és teleknek tiszteletes kántorunk és leányok tanítója használja szobáit, melynek első háza az utcára vagyon, azután egy konyha, melyből a klasszisba nyílik ajtó. Ezen udvarról vagyon átjárás és ajtó a harangozó telkire is, melyen a templomba közelebb járhatnak." Az unitárius kántornak munkaköréhez tartozott a leányiskolában való tanítás is. Később külön tanítót, tanítónőt is alkalmaztak melléje az osztályok számának megszorodása miatt. Úgy tűnik, hogy a Bájér-féle telek Szappany utcai végét az egyházközség választotta le kántori használatra. Jakab Elek említi, hogy már 1717-től volt unitárius leányiskola, Siménfalvi kántor az általa vezetett iskolával 1797-ben költözött a Szappany utcába. Az épületet 1865-ben bővítették, építették át, június 24-én Ferencz József pap és Kriza János püspök szentelte fel. 1894-ben a leánygyermek szaporodtak és a növekvő tanügyi igények következtében újra bővíteni kellett a leányiskolát: Pákei Lajos tervei szerint két új, tágas tantermet hoznak létre és irodahelyiséget, valószínűleg ez teljesen össze is épül a harangozó lakkal. Ezután a kántornak és a harangozónak is a templom mögötti szögletében jelöl ki a lakását, s a Pákei által 1899-ben a bontás előtt felvett alaprajzon is itt egy két telken elterülő épület látható. Így tehát a század végén közvetlenül a templom mellett, mögött volt az egyházközség legfontosabb tisztségviselőinek a lakása, az egyes udvarok közt ajtók voltak. Az új kollégium építése előtt a

leányiskola telkét is 1898. május 8-án eladják a vallásközönségnek, s 1899-ben megveszik a Hosszú Szappany utca túlsó oldalán levő 13-15. számú telkeket az új leányiskola berendezésére.

A Belső Magyar utca 16. számú telek már 1869-ben külön volt választva a végében levő Hosszú Szappany utca 4. szám alatti házas telektől. Az előbbin egy tíz lakóhelyiségű emeletes kőház állott, a templomról készült régi felvételeken jól látszik kettős francia fedele, a század első évtizedeire utaló stílusa. A földszinten két ablakot egy tágas kapu követett, az emeleten három ablaka volt. A Szappany utcai házban négy egymást követő lakóhelyiséget vettek nyilvántartásba.

A Magyar utca 16. számú házat az 1840-es években Tauffer-féle házként emlegették: e jómódú, Nagyszébenből városunkba költöző örmény kereskedőcsalád János nevet viselő tagjái volt. Itt lakott a forradalom nehéz éveiben, 1847-től 1850-ig az unitárius segédpapi szolgálatot végző Nagy Sándor. Itt volt az 1860-as években Békési József fényképészműterme. Békési eredetileg sapkakészítő iparosként telepedett le Kolozsvárt, a jobb megélhetés érdekében az 1850-es évek elején a Főtér egyik sarokházában nyit műtermet, majd onnan költözik e házba, s itt 1874 körül dolgozik. Nehezen bírta a versenyt Veress Ferencsel. Az 1865-ös Kolozsvári Nagy Naptár szerint abban az évben Békésin kívül még négy fényképész működött a városban. A telekkönyv felállításakor, 1869-ben már id. Gajzágó Antal szamosújvári lakosé a ház, s ennek özvegyétől, Dragomán Annától veszi meg az Unitárius Vallásközösség 1894-ben. A ház emeletét rendszeresen bérbe adták. Itt lakik élete utolsó három évében, s itt is hal meg Engel József (1807-1870) orvosdoktor, aki német származása ellenére magyar nyelvészeti kutatásainak köszönhetően akadémiai levelező tagságát. 1874-ben Orelli Hugó kereskedő feleségét, Reich Erzsébetet, 1889-ben pedig Müller János szücs özvegyét, Binecz Juliannát kísérik innen a Házsongárdi temetőbe. Alighanem e hölgy egyik őse lehetett az 1763-ban született, s ez utcában lakó naplóíró Binetz István módos unitárius polgár, akinek a templom megnyitására és az 1798-as tűzvészről készített feljegyzéseit az "Ellenzék" c. lap 1902. augusztus 26-i számában adták közre.

A Magyar utca 18. számú telken egyetlen ház állott: a frontra egy kétablakos szobája volt, mellette a nyugat felőli részen egy széles dongaboltozatú kapualja, úgyhogy a 16. és 18. sz. kapuja egymás mellé esett. 1869-ben 6 lakóhelyiséget telekkönyveztek, Pákei Lajos lebontás előtti alaprajzán már vagy 9 számlálható, ami arra utal, hogy még hozzáépítettek hátrafelé néhány szobát. E telken nem volt a Szappany utca felől épület, úgyhogy tágas udvara, kertje lehetett. Ez volt a legutolsó, még XVII. századból való kőház a várfalak fele menet: bontásakor egy megrongálódott faragott szemöldökkő került elő, rajta a MEMENTO MORI NON... hiányos felirat, alatta az építető szász polgár neve: Mathias Roth, a harmadik sorban pedig az 1699-es évszám. A feliratot egy nem azonosítható szerszám (mesterségjelvény?) képe osztotta ketté. E ház a XVII. századtól számontartott tekintélyes iparos bányai Joó családé volt; utolsó sarja, bányai Joó István (1806-1881) itt élt haláláig. Az Unitárius Kollégium elvégzése után Bécsben szerzett orvosi diplomát, s amikor 1838-ban a kolozsvári Orvosebészeti Tanintézethez nevezték ki, - Szinyei József lexikona szerint - ő volt

az első unitárius Kolozsvárt, kit állami intézetnél alkalmaztak. Természet-, vegy- és növénytant adott elő, 1850-től a fővédskertnek is az igazgatója lett. Sajtógyűjteményét az Unitárius Kollégiumra hagyta.

A 20. szám alatti, az előzőeknél szélesebb telken három épület is állt. A Magyar utcára néző 10 lakhelyiséggel rendelkező épületnek egy része (nem föltétlenül a frontja) emeletes volt. Az utca felőli két ablakát követte a kapualj. A telekkönyv felvételekor a Szappany utcára (6. sz.) két keskeny épülete ért ki: egy négyhelyiséges a nyugati telekhatár mentén, s egy háromhelyiséges kelet felől, a kettő között szűk udvar húzódott. A lebontási alaprajz szerint a nyugati épületet vagy két helyiséggel megtoldották. 1869-ben a ház tulajdonosa Alsó Zsigmond özvegye, Jánosi Rozália. A régi naptárakból tudjuk, hogy 1845-ben Stancz József kalapos és három szabó lakott itt. Közülük Schwartz Pál és Naiber József fehérnemű szabók a német, Árkosi Lajos a magyar szabócéh tagja volt. 1877-ben Gál Dániel és román neje, Ungur Iustina tulajdona lesz a ház, kiskorú örököseiktől (Iustina, Virginia) veszi meg 1895-ben az egész telket az Unitárius Vallásközösség.

A Belső Magyar utca 22. számú keskeny telkecskén egymás után két ház állott 1869-ben. A 22/a négyhelyiséges, a 22/b kéthelyiséges lehetett, de a század végére teljesen összeépítették őket, úgyhogy a lebontáskor vagy 11 helyiség követte egymást a telek keleti széle mentén. Az utcára csak egy ablaka nyílt, nyugat fele esett a kapualj. Első ismert tulajdonosa Huszka József cipész és neje Horváth Aloisia; tőlük 1878-ban Szilly Alajosné Szilágyi Mária veszi meg, majd 1895 nyarán kerül az Unitárius Vallásközösség tulajdonába. A 24. számú jóval szélesebb telken 1869-ben két épület állott. A főutcára egy négyhelyiséges, a frontra kéttablakos kényelmes ház, a Hosszú Szappany utcára (8. sz.) egy szintén négyhelyiséges, párhuzamos szobákból álló, keskeny kapualjas épület. A századfordulóig a telek nyugati széle mentén még több kis helyiséget toldottak mindkét épülethez. A XIX. század első felében Mátéfi-házként emlegették, 1820-ban Mátéfi Ferenc aranyműves lakik itt. A kissolyosi Mátéfi család Kelemen Lajos szerint a XVIII. században költözött Udvarhely székről Kolozsvárra, tagjai itt városi tisztségviselők, illetve az ötvöscéh mesterei voltak. Az 1795-ben elhunyt ősük, Mátéfi Dániel ötvösjelvényes sírkövét Kelemen Lajos írta le. Mátéfi Dániel különben 1763-ban tett rézmetsző-próbával jutott a céhtagok sorába. Kelemen a Majális és a Petőfi utcák találkozásánál említ egy 1790-es években épült Mátéfi-házat¹³, az is a család egyik ágáé lehetett. A telekkönyv felvételekor ez a 24. számú ház már Kozák Eduárd és néhai neje, Tauffer Aloisia tulajdona, a feleség örököse Tauffer Károly kereskedő, de a férj megváltja a házrészét, s 1891-ben Kazlovszky Edéné Boér Margitnak adja el, akitől 1894-ben jut az Unitárius Vallásközösség tulajdonába. Lebontásáig benne lakott Nagy Gyula (1854-1926), az Unitárius Kollégium első, 1891-ben beiktatott diplomás rajztanára, festőművész.

A 26. számú keskeny telek háza 1869-ben még csak két lakóhelyiséges volt. Utóbb a bontás előtti alaprajz szerint számos kis szobácskát ragasztottak hozzá, a Szappany utca felőli végén is volt külön szám nélkül egy háromhelyiséges épülete. A telek nyugati széle mentén nem is volt boltozatos kapualj, csak egyszerű bejárati kapu. A kis ház tulajdonosa már az 1820-as évektől Ru-

zitska György (1786-1869) volt. Egy Morvaországból származó bécsi muzsikuscsalád sarjaként Bánffy János hívta meg 1810-ben Erdélybe nevelt lányainak zenetanárául. Ezek férjhezmenetele után 1819-ben Kolozsvárra költözött, s felendítette a város zenei életét, az 1819 óta működő "Musikai Egyesület"-hez csatlakozva 1835-ben annak igazgatójává választották. Ezt a zeneiskolát ő szervezte át 1837-ben konzervatóriummá, s haláláig igazgatta. Nemcsak a város legtekintélyesebb muzsikusa és zenetanára volt, hanem eredeti műveket is komponált. Brassai zenei köréhez tartozott. Özvegye, Fuchs Antónia még életében, 1891-ben eladta a házat Pap Ernőnek és feleségének, akiktől 1895 őszén vették meg az unitáriusok.

Az előző telek keleti széle és a következő, 28. sz. alatti telek teljes egészében a Berde Mózes utca területét adta. A 28-as számú ház 1869-ben hatheyliséges volt, s az előző épület tűzfalának támaszkodott, boltozatos kapualja a telek keleti szélére esett. Akkor több más környékbeli házzal együtt a marosújvári Grün Izraelé volt. Tőle vásárolta 1874-ben özvegy Dobokai Károlyné Horváth Borbála és négy gyermeke, majd ezektől 1892 szeptemberében Török Imre (1860-1919) tiszteletbeli városi főorvos és felesége, Biasini Anna, akiktől 1899 júliusában sajátítja ki az egész telket Kolozsvár város közönsége. Az utcanyitás szükségessége ezen a helyen már az 1880-as évek kolozsvári sajtójában felmerült, annál inkább, mert a Hosszú Szappany utcán túl már megvolt a folytatás: Gyermekkert utca. Ugyanis a Belső Magyar utca e során levő 1873-ban alapított Fröbel Gyermekkertnek (óvodának) már a századforduló előtt itt épülete, filegóriás kertje volt. 1891-ben özv. Dobokainé fel is ajánlotta telkét megvételre a városnak utcanyitás céljából. A terv azonban csak akkor vált kivitelezhetővé, amikor sor került itt a nagy építkezésekre, s az unitáriusok legkeletibb telkükből egy részt fel is ajánlottak a városnak. Már 1899 nyarán elhatározta a város, hogy a vallásközösség kérésére az új utcát Berde Mózesről, az unitáriusok nagy alapítványtevőjéről fogják elnevezni.¹⁴ E nevét 1964-ig megőrizte, akkor Frederic Joliot-Curie-ről keresztelték el. A 28-as számú házat 1900 májusában bontották le, de az úttestet csak 1901 őszén adták át a forgalomnak, amikor az új kollégiumépület és a keleti oldalt szegélyező Haller-ház felépült.

A templomtól keletre eső telkek, mint a fentiekből látható, 1895-re mind az Unitárius Vallásközösség tulajdonába jutottak. A telkek összevásárlását hosszas előkészítő munka előzte meg. Az 1880-as években az Unitárius Egyház csak úgy tudja fenntartani iskolája színvonalát, ha államsegélyért folyamodik. Elnyerésének legfőbb feltétele az állami tanterv elfogadása és a berendezés korszerűsítése volt. A végleges szerződést 1890-ben kötötték az állammal, s 1898-ban módosították. Rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy az évenkénti 350-400 diák korszerű oktatására-nevelésére a régi kollégiumépület nem alkalmas, az állami ellenőrzésekkor ismételten kifogásolták a berendezést, a zsúfoltságot. Eleinte a régi épületet akarták egy új Szappany utcai szárnyal megtoldani, majd a fronton próbálták terjeszkedni a mai Sora-épület helyén álló házak telkeit felhasználva. Egyik megoldás sem bizonyult kielégítőnek. A Széchenyi téren volt az unitáriusoknak egy Berde Mózes-től hagyományozott telke (20. sz.), erre és a szomszédos kis házak helyére szándékoztak építeni,

de egyes telkek megvétele lehetetlennek bizonyult. Előzetes tájékoztatók után 1894-ben határozták el a templomtól keletre fekvő telkek összevásárlását és az új kollégium e helyre való felépítését. A döntés igen szerencsésnek mondható, mert az eddigi egyházi központ közvetlen szomszédságában egy teljesen új, modern, önálló épület felépítését tette lehetővé. A tervek kidolgozására e kollégium egykori végzettjét, Pákei Lajos városi főmérnököt kéri fel, aki már néhány unitárius templom megtervezésével és a város első, akkoriban modernnek mondható szállodája, a New York (ma Continental) eklektikus vonalaival hívta fel magára a figyelmet. Pákei a kollégiumot is az akkor divatos eklektikus stílusban, olasz reneszánsz és ógörög elemek kombinálásával tervezte. Az épület magasabb szeglet- és középső részeire ókori vázákat s figurális alakokat tervezett, de ezek felállítása anyagi okokból elmaradt. A hatalmas épület Pákei főművének, a város egyik díszének tekinthető.

1899 októberében kezdték a régi épületek bontását, s 1901 szeptemberében adta át a kész épületet Reményik Károly építkezési fővállalkozó. Az új épület 4365 négyzetmétert foglal el, Kossuth Lajos utcai homlokzata 68,30 m, oldalhomlokzata 62,45 m hosszú. A négy szárny 1301 négyzetméter nagyságú udvart zár közre, frontja - ahol az irodák is találhatóak - kettős teremsorú, másik három szárnya az udvar felől körbe futó zárt folyosóról közelíthető meg. Különösen jól sikerült előcsarnoka, melyet Brassai Sámuelnek és Berde Mózesnek a szobra díszít. Az előbbi a kollégium leghíresebb tanára, az utolsó erdélyi polihisztor volt, az utóbbi nagy vagyont hagyott az egyházra, amely lehetővé tette a kollégiumépület felépítését is. Az előcsarnokból díszlépcső vezet fel az első emeletre, ahol a karzatos díszterem található. Az intézet átadásakor a földszinten a négyosztós igazgatói lakáson és irodán kívül a tanári szoba, a karzatos tornaterem, s két 3-3 szobás bérlakás volt a tantermeken kívül. Az első emeleten a tantermek többsége valamint a 400-500 helyes karzatos díszterem (amfiteátrum), két szertár, a papnevelde két tanterme és az 50000 kötetes tanári könyvtár helyiségei, a második emeleten 2 felügyelő tanári lakás, 7 hálóterem, 2 dolgozószoba, zeneterem, rajzterem, a kisebb területű harmadik emeleten pedig hálóterem és egy felügyelő tanári lakás helyezkedett el. Az alagsorban alakították ki a konviktust: étkező és gazdasági helyiségeket. Az épület modernségét fokozta a víz- és gázvezeték, valamint az akkoriban újszerű központi fűtés.¹⁵ Ebben a városi viszonylatban akkor nemcsak legmodernebb, de legnagyobb iskolaépületben kényelmesen elfért a 400 tanuló, 20 teológus és közel 30 tanerő. A 200 személyes internátusba többnyire 10-20 egyetemi hallgatót is felvettek.

Az új kollégium egyben az unitárius egyház központi irodáinak is helyet nyújtott. Itt alakították ki püspöki fogadószobát, tanácsstermet, majd másjellegű néhány irodát. A díszteremben, melyet 7 egyházi és 8 világi jeles unitárius férfi domborműve díszített, tartották a népesebb értekezleteket. Idővel minden fontos unitárius intézménynek, társulatnak ide tevődött át a központja. Az Unitárius Egyetemes Lelkéször, az 1885-ben Boros György kezdeményezésére megalakult Dávid Ferenc Egylet és 1887-ben megindított folyóirata, az Unitárius Közlöny, továbbá az 1921-ben létrehozott Unitárius Irodalmi Társaság és nagymúltú lapja, a Keresztény Magvető mind ez épületben székel. A díszte-

remben tartja több egyesület, társulat felolvasó gyűléseit. Így például a Márki Sándor vezetésével 1897-től működő Kolozsvári Tanári Kör, több időszakon át az Erdélyi Irodalmi Társaság is. Ennek a Mátyás-szobor leleplezését megelőző itteni ünnepségén felolvasott Jókai is. A korszerű tornatermet délutánonként a KAC, a híres 1883-ban alapított Kolozsvári Athletikai Club bérli, melynek tagjai - egyetemi tanárok és hallgatók, főurak és polgárok - együtt vívtak, gyalogoltak, futottak, bicikliztek és korcsolyáztak. Híresek voltak a KAC-bálok is. E tornatermet és épületet tekintette székhelyének a KKASE, a Kolozsvári Kereskedők Athlétikai Sport Egylete, mely bicikli, box-, torna-, pinpong és síszakosztályokkal működött.

Az iskola és unitárius teológia (1915-től Unitárius Teológiai Akadémia) történetét hűen tükrözik az évente kiadott értesítők. Az egyre bővülő tanári kar számos tagja erdélyi, sőt országos hírnévre tett szert, egyetemi katedrara jutott. Többségük kezdő tanár korában, mint internátusi felügyelő, néhány évig itt is lakott. Az igazgatói lakásban az épület átadása utántól 26 éven át Gál Kelemen, az iskola történetének krónikása, utána Borbély István kiváló irodalomtörténész - utóbb teológiai tanár, Gálffy Zsigmond klasszika-filológus, műfordító és Bodor András történész lakott.

Az 1948-as tanügyi reform után az épület nagy részét államosították, s benne állami fiú-középiskolát nyitottak. Ez sokáig a 7-es számot viseli, majd 1957-ben Brassai Sámuelről nevezik el. Ekkoriban a város egyik legjobb magyar tannyelvű fiúiskolája. 1977-től ipari, majd 1990-től újra elméleti jellegű líceum. 1962-től 1985-ig német nyelvű általános iskola és óvoda is volt az épületben, 1985-től a líceumi tagozaton román osztályok indítására kényszerítették az iskolát, ennek magyar jellegét csak 1990-ben sikerült visszaállítani. A Brassai esti tagozata a legnagyobb Kolozsváron: a 80-as évek végén, 90-es évek elején négy magyar és hat román párhuzamos osztállyal működött. Az iskola tanulóinak több mint fele estis volt. Ekkoriban 60-nál több osztályba 2500 diák jár, s 100 tanerő oktatja őket. Ez az óriási diáklétszám az épület átlagának és a felszerelésnek a rohamos romlását okozza.

Az épületből 1975-ben kiköltözött az Akadémiai Könyvtár részlege, mely a volt Unitárius kollégiumi könyvtárat ölelte fel. A Farkas utcai (ma Kogălniceanu u.) modern épületében egyesítették a régi református és katolikus tanintézetek könyvtáraival. Helyére a Tanügyi Dolgozók Háza és a Tanügyi Szakszervezet költözött. Továbbra is itt működik az Unitárius Egyház központja, a teológusoknak már csak a bentlakása és tanulótermei vannak itt, mert a teológia mint intézet 1948-ban beolvadt az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetbe.

(Folytatjuk.)

KOLCSÁR SÁNDORNÉ

LELKÉSZFELESÉGEK TEENDŐJE AZ EGYHÁZKÖZSÉG ÉLETÉBEN

Báró Józsefnétől arra kaptam megbízást, hogy ezzel a címmel tartsak előadást. Nem szándékom, hogy tudományos értekezést tartsak, hanem tapasztalataim alapján mondjam el mindazt, amit 40 év alatt magamban felgyűjtöttem.

Amikor választottam, világos volt előttem, hogy sorsomat a Ruth könyvében foglaltak kell irányítsák: "ahová te mégy, oda megyek és ahol te megszállsz, ott szállok meg, néped az én népem és Istened az én Istenem. Ahol te meghalsz ott halok meg, ott temessenek el engem is. Úgy tegyen velem az Úr akármit, hogy csak a halál választ el engem tőled." (1, 16-17). A fenti szavak egy életprogramot is jelentettek: jóban-rosszban mindig együtt. Együtt az örömben, együtt a bánatban, holtomig avagy holtáig. Együtt hitvestársammal, együtt gyülekezetünk népével.

Amikor beléptem férjem mellett a gyülekezet életébe, tudtam, hogy annak a közösségnek tagjaként úgy kell tennem, hogy számomra mindenki fontos, egyformán fontos, és senki sem kiválasztott, elsőbb, mint a másik. A gyülekezet az egyenlők közössége!

Kántor-tanító családban nőttem fel. Gyermekkoromtól összenőttem a templommal s e nélkül el nem tudtam képzelni az életemet. Tanítónőként, akkor, amikor tiltották a tanügyieknek a templomjárást, rendszeresen ott voltam a gyülekezetben. 1958-ban hatósági rendelkezéssel eltiltottak a tanítástól s csak 7 év után kezdhettem újra szolgálni. Visszavételemkor a kérdések között szerepelt az is, hogy fogok-e templomba járni. Igennel válaszoltam; a személyzetis meglepetésemre azt válaszolta: helyes! A papnénak ott van a helye a templomban. Valóban, ha ezt egy hithű kommunista is megértette, természetes kell legyen, mert a gyülekezet is elvárja, hogy a lelkész hitvestársa ott legyen a gyülekezetben.

A papné gondjai között ott van a templom diszítésének a kötelezettsége. Nem mindegy, hogy az úrasztalon miként vannak elhelyezve a virágok. Ki kell terjedjen a figyelme a templomi kézimunkák tisztaságára is.

A lelkészfeleség részt kell vegyen az egyházközségi nőegylet tevékenységében. Hogyan várhatná el más nőtől a tevékenységet, ha ő maga kerüli azt. A kommunista időkben a szervezett egyleti tevékenység szünetelt, de akkor is megvolt a lehetősége annak, hogy asszonyaink különböző alkalmakkor jelezzék, hogy dolgozni, tenni akarnak. (Ünnepélyek, vendégfogadások stb.) Ahol működik dalárda, vegyeskar, jó, ha a papné ott van az éneklők között, ha jó zenei hallása van.

A más felekezetű papnékkal legyen a lelkész felesége jó barátságban; ünnepi rendezvényeiken legyen jelen, hitvесе mellett. Fontos az, hogy híveink látva ezt, keressék az együttműködést.

Legyen ott a lelkészné a gyülekezet halottjainak a temetési szertartásán, figyelemmel az elhunyt hozzátartozói iránt érzett megbecsülésének. Ahol a lelkész még részt vesz a torokon, a lelkész hitvese ezt ne tegye. Legyen ez egyfajta tiltakozás a tor ellen, amelynek semmi vallás-erkölcsi tartalma nincs. A keresztelőkre, esküvőkre, ha hivatalosak, kellő komolysággal vegyenek részt és apró figyelmességgel honorálják a meghívást.

A lelkészfeleség öltözete a templomban legyen a helyhez méltóan komoly, de más alkalmakkor is kerülje a feltűnősködést. Ne feledje soha, hogy az ember megjelenésével is nevel, helyes vagy helytelen irányba.

A lelkészfeleség háziasszony is. A lelkészi lakásba sokan lépnek be. Az oda belépőt kedvesen kell fogadni, soha nem türelmetlenkedhetünk. Az emberek érzékenységét tudomásul kell venni. Sok ember úgy tér be a lelkészi lakásba, mint aki tudja azt, hogy ott meghallgatásra talál, tanácsot kaphat. Ne legyen része vendégünknek csalódásban.

Napjainkban egyre gyakoribb a külföldi vendégek látogatása. Ne feledjük: mérce vagyunk, akiken keresztül mérik fel népünket is. A vendégfogadásnak is meg van a maga kultúrája. Asztalunk mellé ültetni vendégeinket az is figyelmességet feltételez. A helyet az ültetésnél a háziasszony rendezi. Az asztal mellett a főhely a háziasszonyé. Tőle jobbra-balra ül mindenki más. Az asztalterítés különleges figyelmet igényel. Abrosz kiválasztása, étkészletek, evőeszközök, szalvéták, tálca elhelyezése mind-mind lényeges dolgok.

Az egyházközösség által rendezett ünnepi asztalozás alkalmával a segítségnyújtó asszonyokat nem hagyhatja magukra, hanem figyel, tekintettel és tanácsokkal, és amikor szükséges, kell segítsen. Különleges gondot kell fordítson arra, hogy a meghívott vendégeket kellő tisztelettel fogadják és kezeljék.

Amikor meghívásra el kell mennünk vendégnek, a vendéglátó háziasszonynak virágot viszünk, ha nincs virág, akkor valami jelképes ajándékot, s ha van kisgyermek a háznál, akkor valami édességet vagy könyvet.

Az egyre bővülő és erősödő testvérgyülekezeti kapcsolat szükségessé teszi, hogy a fiatalabb papnék tanuljanak angolul.

Az előbbieken gondolatokat, tapasztalatokat vettem papírra. Semmi más nem vezetett, mint a tapasztalat átadás igénye. Adja a jó Isten, hogy ki-ki a maga helyén úgy szolgáljon, hogy abból gazdagodása legyen a gyülekezetnek, népünknek. Isten áldása legyen szolgálatunkon!

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

TÖRÖK ÁRON

ŐRIZKEDJETEK - VIGYÁZZATOK*

2Pt 3, 17

Az utóbbi néhány évtized alatt - igen jól ismert körülményekből adódóan - a Romániában s itt is különösen Erdélyben élő magyar lelkészeknek komoly gondot okozott a szolgálat mikéntje formai és tartalmi szempontból egyaránt. Akit ez a gond az említett időszakban sohasem égetett, annak hivatástudatát, nép- és egyházszeretét nyugodt lelkiismerettel megkérdőjelezhetjük, anélkül természetesen, hogy ezzel ítélkezni akarnánk felette.

Ezt a gondot nem oszlatta el a 89-es történelmi változást követő hat esztendő sem! Éppen ezért ne legyen senki előtt sem furcsa, sem meglepő ha mai beszédemre vonatkozóan is bevallom, hogy e rendkívüli alkalom szószéki szolgálatának vállalása óta sokat töprengtem és sokat vívódtam lelkileg és szellemileg egyaránt. Vívódásom középpontjában egy figyelemreméltó kérdés állt, nevezetesen az, hogy a Biblia ránkmaradt tanítására alapozva, mi legyen az én üzenetem azok számára, akik itt és most, egyházkörünknek mintegy 16 ezernyi unitárius lelkét képviselve, a múltat vizsgálják és a jövőt kémlelik, s létfontosságú kérdésekre keresik a megnyugtató választ?!

Bibliaismeretem alapján viszonylag könnyen és hamar találtam rá a felolvasott apostoli felhívásra, mely nem hagyott nyugodni azóta sem...

"... őrizkedjete, hogy a saját erősségeitekből ki ne essetek!"

Én tudom, hogy jó lenne, de legalábbis nem ártana röviden visszautalni azokra az őskeresztény vallási körülményekre, melyek Péter apostol különös s első hallásra tán érthetetlennek is tűnő felhívását indokoltta, szükségessé tették a maga idejében. S ha én ezt ennek ellenére mégsem vállalom, egyrészt azért van, mert véleményem szerint ez sokkal inkább a tudós papok és teológusok dolga, másrészt pedig azért, mert úgy érzem, hogy fontosabb s ennél fogva hasznosabb is lehet, ha saját mai önmagunkra vonatkoztatva tesszük fel azokat a megrendítőnek, elgondolkoztatónak is mondható kérdéseket - s meg is próbálunk válaszolni rájuk -, hogy volt-e, van-e és lesz-e nekünk itt élő magyar unitárius keresztényeknek olyan erősségünk, mely megtartott jó négy évszázadon át, aminek köszönhetően - úgy ahogy, de - ma is vagyunk, s amely

* Elhangzott 1995. augusztus 20-án az úrmösi egyházközségben tartott egyházköri közgyűlési istentiszteleten.

biztosítékot jelenthetne ebben az értelemben eljövendő századok előttünk ismeretlen történelmi útján is?

E kérdéssorra teljességében pozitív választ csak a múltra vonatkozóan adhatunk. Eszerint: legfőbb erősségünk volt a Jézus és Dávid Ferenc tanította EGY ISTEN, s az az egyszerű, és egyben merész és tiszta hit, hogy mi emberek az Ő gyermekei, munkatársai és egymásnak testvérei vagyunk. És ebből a legfőbb erősségből következtek sorra a többiek: erkölcsi tartásunk-gerincességünk; adott szavunknak írott szerződéssel egyenlő volta és értéke; munkánk végzésének, hivatásunk felelősségteljes vállalásának és betöltésének készsége. Ebből eredt az a tudat is, hogy mi egy annyiszor megpróbáltatott kis népnek és egyháznak fiai és leányai vagyunk, akiknek hatványozott mértékben fontos és szükséges egymásra figyelni, s egy emberként ott lenniük mindenütt és mindig, ahol a romok, a pusztulás helyén - anyagi vagy lelki legyen az - újjáépítést kellett végezni, új életet kellett elkezdeni! Ez az egymásra s közösségi életünkre való figyelés, a szívek és kezek "kalákarendszere" olyan erősséget jelentett a múltban, amit apáinktól, nagyapáinktól és hitelődeinktől elvitatni sohasem lehet és nem is szabad nekünk!

Bővítve egykori erősségeink körét, hadd mondjam azt is, hogy létjogosultságunkat igazoló népi és vallásos hagyományaink ápolása és továbbadása, anyanyelvünk tisztaságának féltése-őrzése-megtanítása olyan erősségünk volt szintén, ami történelmi folytonosságunkat reményteljesen biztosította, olyan időkben, melyeknek megisméltődésétől mentsen meg bennünket az Isten.

Kimondottan vallási vonatkozását tekintve kérdésünknek, hadd szóljak a mi rendhagyó, közismert keresztény erényünkről, a türelmességről, mely mindig arra indított, hogy ne a kegyetlen ószövetségi törvények szerint, de a jézusi megbocsátó szeretet jegyében és szellemében reflektáljunk a sértésekre és a bántalmakra. Akik pedig ezt az erősséget gyengéségnak mondják, ne feledjék, hogy e tekintetben is Isten a legfelsőbb ítélő Bíró!

A múltat faggatva idekíváncozik még egy hajdani erősségünk és ez a bizalom. Milyen nagy dolog volt valamikor, milyen eléggé soha nem értékelhető erőt jelentett személyes és közösségi életünkben egyaránt az a tudat, hogy Isten után egymásban is bízhatunk. Ember az emberben, apák a fiakban, magyar a magyarban, a nép a vezetőben, vezető a népben, s miért ne említeném a meglepőt is: az "Isten igájában" hivatást vállalók - lelkészek - egymásban...

Soroljam-e tovább egykori saját erősségeinket? Óh nem! Miért is tenném azt. Mert nagy dolog tudni ugyan, hogy az említettek - a meg nem említettekkel együtt - századokon át megtartottak minket, vagy hogy éppen ezek tekintetbevételével őrzött meg bennünket az élet igaz Istene, de éppen ez a tudat kötelez felszólító módon arra, hogy jöjjünk haza a mába és nézzünk önmagunkba! Vallassuk meg értelmi, érzelmi és akarati valónkat: a szívünket, lelkünket és agyunkat egyaránt, hadd tudjunk reális számvetést végezni: mi maradt meg egykori saját erősségeinkből, melyekre jövőt építhetünk, és melyek azok, amikből kétségtelenül kiestünk az utóbbi fél évszázad alatt, mert nem őrizkedtünk eléggé, vagy mert gyengéknek bizonyultunk a kiesésre kényszerítő körülményekkel szemben?! És tegyük ezt kivétel nélkül mindannyian! Egyszerű tagjai egyházközségeinknek, keblitanácsosok, bizottsági ta-

gok, gondnokok, énekvezérek és nem utolsósorban a lelkészek és köri vezetők, akikre kisebb-nagyobb nyáj pásztorlása bízott.

S ha már a pásztorlást - mint hivatást meghatározó fogalmat említettem -, a kérdés jó és helyes megértése végett visszautalok beszédem bibliai alapgondolatára, mely nem arra int, hogy keressünk valakit (szülőt, tanítót, lelkészt), aki ezt a fajta pásztorációt a nyáj egészségéért felelős módon elvégezze, de félreérthetetlenül és félremagyarázhatatlanul neked és nekem mondja: őrizkedjete! Oh, én tudom, hogy ez az önmagunkbanzés és önmagunk személyes pásztorlása nem is olyan egyszerű, nem is olyan könnyű dolog! Beismerni és vallani arról, ami rossz fényt vetíthet ránk, ami miatt a közvélemény elmarasztalhat minket, - és vállalni a következményeket - keveseknek adatott meg a jó Istentől. És mégis mondom és hirdetem néktek: ha a mostanában általunk is oly sokat hangoztatott "újjászerveződés" sürgető igénye az életünknek, akkor ezt itt kell elkezdeni! Megfontoltan, komolyan, szépen. Nem Pató Pálként, de nem is Hübele Balázsként! Mert "az életnek s a magyar életnek haj (lehet, hogy az unitárius életnek is) két kárhuzatos örök útja van. Az egyik lejtőn iramlík alá, s halálfutását mi sem köti meg. A másik pedig kötve tartaná egyenes úton is a kereket!" (Reményik Sándor.)

Tudva ezt, legyen a mai jelszavunk ez: a jézusi tanítások alapján jóraigyekvő tiszta szándékkal - Isten hívó szavára figyelmeztve - induljunk együtt az "arany középúton" előre! Nekünk, akik a vallás tekintetében is a fejlődés és tökéletesedés örök isteni törvényszerűségét valljuk, tudnunk kell, hogy a "boldogságunkat rejtve őrző titkos csúcsra" csak közös erőfeszítéssel, akarattal és áldozattal juthatunk fel ma is! A "bennünk eltemetett istenarcot" csak együtt hozhatjuk felszínre a mélyből!

Senki sem mondhatja, senki se mondja hát a mulasztási bűn terhének könnyelmű vállalásával, hogy nélküle is rendbejönnek, megoldódnak egyszer közösségi életünk oly égető, komoly kérdései. Szükségünk van ehhez az öregek bölcsességére és tanácsára; a fiatalok álmólátására; s nem kevésbé a középkorúak tettekre kész életére, hogy e hármas "szentszövetség" összemunkálása által új, Istennek tetsző, lelket nyugtató és gazdagító élet fakadjon körülöttünk és bennünk egyszer.

A holnapra vonatkozó bárminemű rosszat bárki megjósolhatja, megjövendölheti, nem kell feltétlenül prófétának lennie ehhez, hiszen népi és egyházi életünk ezektől soha nem volt mentes, következésképpen nem lesz az ezután sem. De valami szebbet, jobbat, emberibbet, teljesebbet és tökéletesebbet csak azok tudnak, és egyedül csak azoknak is van erkölcsi alapjuk és joguk hozzá, akik képmutatás és szemforgatás nélkül tudnak imádkozni; lelkiismeretesen, pontosan, szépen dolgozni s önzetlenül áldozni képesek és készek valahányszor népüknek és egyházuknak hívó szava hangzik.

Lélekben ma azokkal is vagyunk, akiknek szabadságukban áll Szent István napot ünnepelni. Valljuk, hogy a 995 esztendő keresztény magyar történelem egészének az erdélyi magyarság, s ezen belül egyházunk történelme is szerves, kiszakíthatatlan része. Ha pedig - netán - egyesek bűnnek minősítik részünkről ennek bevallását és őszinte, igaz átérzését, nem nekünk, de nekik bocsásson meg az Isten.

Befejezésül mit is mondhatnék nektek mást, Testvéreim, és mit is üzenhetnék általatok az otthonmaradottaknak egyebet, mint azt, hogy az igazsággal teljes új Ég és új Föld csodamód nem érkezik hozzánk! Azért mindannyiunknak szívből imádkozni és hivatásszerűen, rendtartó módon tenni, dolgozni kell! Hinni a jókat segítő Istenben rendületlenül-megingathatatlanul!

Hinni az ember jóra valósságában kölcsönös bizalommal és hinni még az éjszakában is, mely - Mécs László szavaival élve - hajnalokat vajúdik a világra.

Ennek az imádságos és munkás, jó irányban kiteljesedni akaró keresztény magyar unitárius életnek a buzgó szolgálatára Zakariás próféta szavaival hívlak ma benneteket: "Térjete vissza az ERŐSSÉGHEZ reménységnek foglyai." (9, 12) Ámen.

KOVÁCS ISTVÁN

MI CÉLRA VAGYUNK?

Lk 15, 18-20

A parányi embert a nagyvilágban olthatatlan vágy hajtja a fészekrakásra. Otthont teremteni, megtalálni egy szilárd pontot, honnan a világban tájékozódni lehet, ahol az ember biztonságban érzi magát. Ez a pont az otthon, ahol az ember teljesnek és boldognak érzi életét, s ahonnan kitekintve még a zavaros, ellentétektől darabokra szakított világ is egésznek és jónak tűnik.

Minden ember tudja, hogy mi az otthon; ismeri az otthontól való elszakadás fájalmát és a hazaérkezés feletti örömet. Aki ismeri az otthont, az tudja azt is: mi az idegen. És aki ismeri az idegent, az tudja igazán értékelni az otthont. Az otthon addig tart, ameddig a megértő - oltalmat és biztonságot nyújtó - szeretet köre terjed. Otthon csak ott lehetünk, ahol értékeinkből hagyni tudunk valamit. Ahol érzéseinkkel, gondolatainkkal, eszményeinkkel egyedül maradunk, ott idegenben vagyunk: otthontalan egyedül, magányosan árván. Amilyen mértékben vágyik a lélek az otthon édes oltalma, védő és segítő szeretete után, épp úgy borzong az idegentől, mert az ember arra van teremtve, hogy szeressen és szeressék. Ezért írhatta le Tamási Áron, a - Mi célra vagyunk a világon? - kérdésre válaszolva: Azért, hogy otthon legyünk benne valahol.

Akinek van otthona, bármily kicsi legyen is az az otthon, az soha sem egészen elhagyatott a százszor idegenben sem. Otthona vele van, vele megy a lelkében; szeretteinek képe és édes emlékek népesítik be a szívét, betöltve az idegenség és elhagyatottság dermesztő némaságát biztató hangjaikkal: így nincs egészen egyedül, lélekből mindig otthon van... Mégis van az életnek egy félelmes jelensége, talán a legszomorúbb sors, ami embert érhet: az, hogy valakinek volt otthona és az idegenné vált számára. A leginkább szájalomra méltó emberek közé sorolható az otthontalan, s az otthontól való elidegenedés a legfájdalmasabb jelenség a világban. Ahhoz, hogy bekövetkezzék, vala-

mi változásnak kell végbemennie. Ez a változás két okból állhat elő: vagy az otthon változik meg, lesz idegenné, vagy mi magunk...

Van rá eset - s az utazások, de még a nyári kirándulások is számos példát szolgáltatnak rá -, hogy elindulunk hazafelé, s epedő szívvel érkezünk meg a rég nem látott szülőföldre. Amint feltűnnek az ismerős tájak, amelyek gyermekálmaink felett állottak őrt; az utcák, amelyeknek kövei is a múlt emlékeit idézik - a költővel szólva: "s az iskolába menvén, a járda peremén, / hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én," (Radnóti Miklós) -; majd elővillan a piros fedelű házak közül a torony, amely valamikor a legmagasabb épület volt számunkra a Földön: lelkünket kimondhatatlan érzelmek öntik el az ősi föld látán, melyből vétettünk, s torkunkat újjongó zokogás feszíti, hogy sírva-kacagva boruljunk e földre, és megcsókoljuk e földet, amelytől elszakadtunk, s amelyhez - mint álmainkban annyiszor - visszatértünk... De amint a hajdan ismerős utcák zajába vegyülünk, valami jéghideg csalódás markolja és dermedti meg a szívünket: a hely megváltozott! Megváltoztak az emberek; a régi házak és régi emberek eltűntek, más az életstílus, más az értékek rendje, megváltozott az Istenhez és emberekhez való viszonyulás. Minden új, ismeretlen, közönyös, olykor éppen ellenséges. Talán idegen már a családi ház is; vadidegen tulajdonos szemei merednek ránk arról a küszöbről, ahol jó szüleink jóságos tekintete és ölelő karja oly sokszor köszöntött... Mi a régiek maradtunk, de az otthon idegenné vált. Mi pedig sietve menekülnénk el onnan, ahová visszavágytunk. Íme, az otthontól való elidegenedés egyik fajtája.

De van eset arra is - és erre is sok példát szolgáltatnak az utazások -, hogy valaki úgy elszakad otthonától, hogy az teljesen "hidegen hagyja" szívét, sőt emlékezni is alig akar már rá. Rég lekopott róla a szülőföld szeretete, elmosódott a szülői szó, s megfakult szeretteinek képe is... "Aki mindenütt otthon van - írta Montaigne -, az valójában sehol sincs otthon."

Hívhatják az ilyent is, menjen már haza, mert az otthon változatlan és mindig hazavár. Ő nem ér rá: mindig elfoglalt, fontosabb és sürgősebb dolgai vannak... S ha a sok unszólásra - végül - mégis rászánja magát, és "Isten neki!" hazamegy: hogy ölelik a reszkető karok, hogy fordulnak felé a szerető szívek, s hogy kiáltja felé minden ismerős: Isten hozott! - Vagyis: minden a régi, otthon semmi nem változott. De neki - a sokat tapasztalt "világfinak" vagy elegáns városi "divathölgynek" - már oly egyhangú és unalmas az egyszerű otthon, oly idegen, sőt nyomasztó az egész környezet, hogy: alig várja útrakeljen, megkönnyebbülten fellélegzelve, midőn az egész "unalmas fészket" elnyelte már a távol köde!

Nem, nem az otthon változott meg, hanem a tőle elszakadt gyermek. A szívből halt ki az ősi otthon, s a szülői hajlék szerelme... Bizony, ez az otthontól való elidegenedés másik - szomorú - fajtája.

Néhány évvel ezelőtt, együtt utaztam a távolsági buszon egy - a szomszéd faluba hazalátogató - középkorú házaspárral. Elmondták: a kilencvenéves édesanyát jönnek meglátogatni néhány napra. Ez az utolsó szál, ami még e vidékhez köti őket. Ha ez is elszakad, mert az idős anya előbb utóbb örökre lehunyja szemét: "Nem jövünk többet e vidékre, mert semmi sem köt már

ide..." -, mondták fájdalmas sóhajjal. S nekem is szívembe markolt az otthontól való elidegenedés keserű fájdalma.

Testvéreim! Az otthon a keresztény ember életében is a legfontosabb valóság. A keresztény ember lelki otthona Isten közelében van. Ez az a hely, ahol életünk egyedül boldog és teljes. Ez az az áldott lelki hajlék, ahonnan tekintve minden jónak és szépnek tűnik, mert Isten atyai szeretetének ölelésében édes otthonnak érezzük a teremtett világot, s derűs bizakodással és szeretettel veszünk részt eseményeiben. Szomorú tény, hogy ez az otthon is idegenné lehet sok ember számára! Nem mintha az atyai szív változna meg. Isten szíve soha meg nem változik, idegenné soha nem lesz, hanem: csak a tőle elszakadt, szent közelségéből magát önszántából kitépő ember életében állt be siralmas változás. Mi vagyunk, akik megváltoztunk, mi vagyunk, akik a mindennapok sodró forgatagában tőle elidegenedtünk. Ez az Istentől való elidegenedés abban nyilvánul meg, hogy az ember egyedül érzi magát a világban, otthontalanul. Amíg Istennel élt: otthon volt; mindig boldogan érezte, hogy nincs egyedül. Az Istentől elszakadt ember azonban előbb-utóbb szembe találja magát nemcsak a félelmetes egyedülvalósággal, de még azzal a világgal is, amelyet meg akart hódítani! Lásd a tékozló fiú szomorú történetét: az atyai otthontól elszakadva, az emberektől is magára hagyatva egy ellenségessé lett idegen világban, ott találja magát a sárban, a disznók és a moslék között... Ez, az örök tékozló fiúk kín-keserves, sötét tapasztalása zokog fel egyik legnagyobb költőnk - József Attila - megrendítő vallomásából is: "Nem emel föl már senki sem, / belenehezültem a sárba. / Fogadj fiadnak, Istenem, / hogy ne legyek kegyetlen árva. / Tudod, szívem mily kisgyerek - / ne viszonzod a tagadásom; / ne vakítsd meg a lelkemet / néha engedd, hogy mennybe lásson."

Az örök tékozló fiúk keserű, sötét tapasztalását áttöri azonban az evangélium világossága, hogy elvezessen Istenhez, hogy megtaláljuk Isten atyai közelségének áldásait: az igazi lelki otthont, amelyben Atyára és testvére találunk, ha a bűnbánat és alázat völgyében szívünkben feltör az őszinte megbánás sóhaja: Fölkelek, és elmegyek az én atyámnak házába!

Ez idő tájt - a hagyomány szerint szeptember 8-án, "küsasszony napján" - útra készülnek vándormadaraink, hogy melegebb tájak felé repüljenek a közelgő hideg évszak elől. Ha csak jelképesen is, de elmondhatjuk: szívükben-lelkükben magukkal viszik az édes otthon képét. Soha nem halványodik el bennük, soha nem tudnak elidegenülni tőle. Évről-évre visszavágynak, s hazatérnek országhatárokon és tengereken túlról is. Évről-évre hazahívja őket az otthon, a fészek iránti hűség.

Ez idő tájt azonban nemcsak vándormadaraink kelnek útra. Útra készül sok-sok fiatal is - gyermekeink és unokáink -, mert végéhez közeledik a nyári nagy vakáció, s várják őket a közelebbi vagy távolabbi városok, a tanulás vagy kenyérkereset gondjai. Vajon élni fog szívükben az otthon édes képe? Vajon elég erős és megtartó lesz majd ahhoz, hogy a távolban, az idegenben is - újra meg újra - fellobbantsa szívükben a vágyat: Fölkelek, és az én atyámnak házába megyek!?

Mindez azonban hozzánk - itthon maradókhoz - is szól. Figyelmeztet: őrizzük meg az otthont! Mi, itthon maradók: maradjunk meg otthonnak! Isten

és ember közelségében élve legyünk lelki hajlék az itthon élőknek, és legyünk mindig hazaváró otthon a hazatérőknek.

Láttam már a messzi távolból hazatért - itthagyt fészket kereső - gólyát, fecskét. A fészket azonban érzéketlen lelkű emberek durva kezei rég leverték. Szívet tépő, szomorú látvány, midőn e hazatérő vándorok sírva-jajongva keresik az otthon puha fészket, és - nem találják!

Az otthont teremtő és féltve őrző hűség szent szándékával mondjuk, ígérjük hát mindnyájan: Fölkelek, és visszamegyek az én Atyámnak házához! Mert mi célra vagyunk a világon? Azért, hogy otthon legyünk benne valahol mindnyájan. Ámen.

KOVÁCS ISTVÁN

AZ IGAZ HIT GYŐZELME: ÁLDÁS

1 Móz 32, 27-30

Egy alapvetően fontos dolog van a vallásban és azt nem lehet sem magyarázni, sem tanítani. Ez a "dolog", amely nélkül nem élhetünk Istentől megáldott, győzedelmes életet, nem más, mint a hit.

Mi a hit? Miben van a hit lényege? Hogyan tudnánk megmagyarázni a hit fogalmát? Hisz annyit beszélünk a hitről, oly sokszor van az ajkunkon, de ha meg kell fogalmazzuk, mégis könnyen zavarba jövünk. Nem is csoda, mert a hit nem csak "tudomány", ismerete mindannak, amit a Szentírás tanít, hanem bizalom dolga is. Már konfirmációra készülő ifjainkat is arra tanítjuk, hogy: "A hit bizalom Istenben..." A bizalom azonban érzésből áll, és az érzéseket nem könnyű megfogalmazni.

A beszédem alap gondolatául választott - és imént felolvasott - bibliai rész alkalmat kínál arra, hogy bepillantjunk Jákób életébe. Jákób hosszú idő folyamán jutott el az igaz hitre. Próbáljuk meg azért a hitet Jákób életén keresztül megközelíteni és megfogalmazni!

Ifjú korában Jákób hite családi ügy volt. Vallásos szülőktől származott. Apja, Izsák, buzgó istenfélő ember volt. Nagyapja szintén a hitnek volt az embere. De mit jelentett a családi hit Jákób számára? Egy alkalommal épp lencsét készített ebédre, amikor testvérbátyja megérkezett a vadászatról. Sikertelen lehetett a vadászat, mert nagyon megéhezett. Kérte is öccsét, hogy adjon neki a lecséből, de ő kereken megtagadta. A családi hit nem adott elég indítékot ahhoz, hogy megossa eledelét testvérel. Ehelyett Jákób ravaszul azt ajánlotta Ézsauak, hogy neki adja a tál lencsét, ha lemond elsőszülöttségi jogáról. A kiéhezett vadász kénytelen-kelletlen beleegyezett a cserébe. Jákób pedig ezután becsapta édesapját is: felöltözött Ézsauak és magára kérte az atyai áldást, ami akkoriban csak az elsőszülöttnak járt... A családi hit ettől sem tartotta vissza.

Mindaddig, amíg hitünk családi ügy csupán: nem igazi hit. Az a tény, hogy szüleink hívó emberek, még nem tesz minket is automatikusan hívókké. Örökölhettük édesanyánk szemét, vagy édesapánk haját, de nem örökölhettük

a hitüket. A hitet magunknak kell megszereznünk egyénileg, Isten segítségével. Szüleink taníthatnak, befolyásolhatnak, jó hatással lehetnek ránk, utat mutathatnak, de végsősoron nekünk kell megvívunk a hit harcát! Ez az első fontos lecke, amit megtanulhatunk a hitről Jákób életén keresztül.

Jákób későbbi élete folyamán a hit alkudozás tárgya lett. Amikor Ézsau megtudta, hogy Jákób kicsalta atyjuktól az elsőszülöttnek járó áldást: nagy haragra lobbant és halálra kereste testvéröccsét. Jákób jobbnak látta, ha menekül a családi házból. Hosszú vándorlás után eljutott arra a helyre, amelyet Béthelnek nevezünk. Itt álmod látott. Egy létra volt a földre állítva, mely felnyúlt egészen az égig, és Isten angyalai jártak le s fel, jelezve, hogy jelen van az Isten. Ez volt az első alkalom, hogy Jákób szembetalálta magát az Istennel. Egyszó volt, távol a szülői háztól, előtte a bizonytalan jövő, és - félt! Ezért alkudozni kezdett hát az Istennel: Ha velem leszel - mondotta -, első feltétel; ha kenyeret adsz nekem -, második feltétel; ha megőrzöl ezen az úton, melyen most járok -, harmadik feltétel; ha ruhát teszel a hátamra -, negyedik feltétel; ha békességben térhetek vissza atyám házához -, ötödik feltétel, akkor: elfogadlak Istenemként, és megadom mindazt, ami Neked jár!

Így alkudozott Jákób az Istennel. Ne siessünk megszólalni, hisz mi is alkudozunk! Egy milliomos repülőgépen utazott. Mellette ült egy lelkész. A gép nagy viharba került, a légi örvények ide-oda dobálták a repülőt. Mindenki rémülten várta, hogy mikor zuhannak a mélybe. Ekkor a milliomos alkudozni kezdett: Uram, monda, ha megsegítesz, hogy símán földreszálljunk, neked adom fele vagyonomat! - Miután sikeresen leszállt a gép, a lelkész emlékeztette fogadalmára. Ó - monda a milliomos -, annál jobb alkut kötöttem Vele! Megfogadtam, ha még egyszer repülőre teszem a lábam, vegye el az egész vagyonomat... Aztán mosolyogva elrohant, mint aki jól "behúzta" az Istent.

Ha nyomorúságos helyzetben vagyunk, azt mondjuk: Uram, ha megszabadíts e nyomorúságos helyzetből, Neked szolgálok éjjel-nappal! Ha életveszélybe kerülünk, így fogadkozunk: Uram, ha kiszabadíts e pokolból, ezentúl minden vasárnap elmegyek majd a templomba! Ha betegek vagyunk, lázas igyekezettel fogadkozunk: Istenem, ha meggyógyítsz, minden nap imádkozom és olvasni fogom a Szentírást! Ha szeretteinkért aggódunk, ezt ígérjük: Uram, ha megóvod szerettemet, akkor egész életemben szófogadó, hűséges gyermekek leszek, többet nem vétek ellened! Még gyermekeink is így alkudoznak: Istenem, ha ma megúszom és nem kapok rössz jegyet, többet nem jövök készületlenül az iskolába! Vagy játék közben: Istenem, ha gölt rúghatok, ezentúl hűségesen fogom tanulni a Kátét!

Mindaddig azonban, amíg a hit alku tárgya: még nem igazi hit. Amíg egyre csak azt hajtogatjuk, hogy mi mit fogunk tenni ha..., és nem azt tesszük, ami Isten akarata, amit Isten "mond", hogy tegyünk: nincs igazi hitünk. Isten nem lesz soha a mi "kifutófiánk"! Ez a második lecke, amit meg kell tanulnunk a hitről, Jákób életén keresztül. Igaz hitünk csak akkor támad, ha megadjuk magunkat az Isten akaratának: "... ne úgy legyen, ahogyan én akarom, hanem amint te." (Mt 26, 39/c)

Jákób húsz éven át szolgált apósának, Lábánnak. Az évek során szerzett magának két feleséget, sok szolgát, egy rakás gyermeket és rengeteg jószágot,

juhot, kecskét, tevét és szamarat. Lábán ugyan alaposan kihasználta vejét, de Jákób is gyakran rászedte apósát. Kölcsönösen félték egymástól. Húsz év után Jákób hazavágyott. Összepakolta mindenét, és az éj leple alatt - családjával és barmaival együtt - elillant. Lábán rosszalta távozását, üldözőbe vette és utolérte, de összecsapásra nem került sor. Megegyeztek és kölcsönösen megáldották egymást, mondván: "Az Úr tartson szemmel bennünket, amikor mi nem látjuk egymást!" Ez volt a bizalmatlanság áldása. Ha már nem tarthatják egymáson a szemüket, tartsa rajtuk szemét az Isten...

Néhány nap múlva hozták a hírt Jákóbnak, hogy bátyja - Ézsau - négyszáz emberével közeledik feléje. Jákób megrettent. Mögötte volt Lábán, aki haragudott rá, s előtte Ézsau, aki annakidején halálra kereste! Biztonságba helyezte családját, ő pedig ott maradt a Jabbók-gázlónál. Az éjszaka sötétjében ismét találkozott az Istennel. Egész éjjel tusakodott vele, míg az Úr megütötte csípőjének forgócsontját úgy, hogy megsántult. De Jákób csak ragaszkodott az Istenhez, mondván: Nem bocsátlak el, míg meg nem áldasz engem! Ekkor megkérdezte az Isten: Mi a neved? Ez volt a legkényesebb kérdés, amit csak feltehetett, mert a Jákób név - magyar nyelvre lefordítva - annyit jelent, hogy: csaló. Mi a neved? Ő így felelt: Jákób. Csaló. Erre az Úr azt mondta neki: Nem Jákób, azaz nem csaló lesz ezután a neved, hanem Izráel, mert küzdöttél Istennel és emberekkel, és győztél.

Amikor Jákób nem kizárólag a maga erejére támaszkodott, nem a ravaszságban és a csalásban bízott, hanem megadta magát az Istennek, akkor jutott el az igaz hitre. Az Úr pedig hozzátette, hogy győzött, és megáldotta őt. Amikor mi is feltételek nélkül átadjuk magunkat az Istennek, reábízzuk életünket és mindenünket: akkor születik meg bennünk is az igaz hit! És akkor megáld minket is az Isten, és akkor - győzünk. Ámen.

SIMÉN DOMOKOS

TOVÁBBÉLNI VAGY TÚLÉLNI?*

Mt 10, 22/b

Az előző vers ellentéte a felolvasott résznek. Háborúságról, gyilkosságról, gyűlölségről, halálról, Isten elleni hűtlenségről szól. A felolvasott rész a mindvégig való, meg nem szűnő hűségről, s így a megmaradásról szól; az öntudatosságban a kitartás jutalmát ígéri a minden nyomorúság túlélésében. A következő versben az értelem ítéletére, a gondolatra van bízva a megtartás és a megmaradás. A gondolat szabadsága, a lét szabadsága, fordíthatnók mai nyelvünkre és helyzetünkre Jézus szavait.

* Elhangzott az 1995. évi Lármafa szórványtalálkozó alkalmával a csíksomlyói kegytemplomban.

A szórványmagyarságot, a csonkát, a testnélkülit - de nem a test és lélek-idegent - ide, ma a megmaradás és a megtartás lármafa-lángja riasztott össze, mondhatnám, mint egy jelképes országgyűlést, népünk és nyelvünk védelmében. Egy ilyen jelképes országgyűlés is, pusztán szellemi-gondolati eszközökkel bensőséges forradalommal alakulhat át, a Biblia szavával, az állhatatos megállásért: az "itt és most" megtartása-megmaradása érdekében. Mert most is lármafagyújtó idő van, testvértkereső juliánusbarátokra van szükségünk.

A napi rendeletek szakítatlan láncá nyilvánvalóvá teszi, hogy a szórványban, majd később a tömbben élő magyarság fennmaradásának elbotlítása a tét. Végzetes és tényleges fenyegetettségben élünk: anyanyelvünk elapasztásának "kaszása" az iskoláink és templomaink kapujában áll. Ma téged nem is, de unokádat várja, hogy velük téged, apádat-anyádat és múltunk lekaszálja tarlóra. A Bibliával kérdelem ezek után, hogy mi megállni és megtartatni akarunk-e? A kérdés jogos, mert egyfelől másként láthatjuk a megmaradáshoz vezető utat, amit az ellenállás megszelídítésével "udvarképessé" tudhatnánk udvarolni; és merőben ellentétesen láthatjuk a megmaradás-megtartás esélyét ellentétes előjellel. A jövődő ajtaján a mi kilincsünket keressük: Hogyan tovább? Itt jelentkezik a létkérdés: továbbélni vagy túlélni?

A történelem a tanúm, hogy a megalkuvások árán fennmaradó nép, nem ugyanaz a nép; talán úgy is tekinthető, mintha fenn sem maradt volna! Példának idézem Jézus népét. A próféták keményen kinyilatkoztatták, hogy egyszerű továbbéléssel nem tudnak kibékülni: túlélők akarnak lenni, megtartatni Istenben, hagyományban, nyelvben. Az öngazoló jövőt tekintik a célnak és nem a megtűrésbe nyomorító jelent. Úgy tartják, hogy a közömbösök: öncsonkítók, ellenségek.

Sok a kétségünk, a feloldatlan kérdésünk: tudjuk-e igazolni önmagunkkal népünk és anyanyelvünk összetéveszthetetlen létjogát, mert ha nem ez, fokról-fokra való perifériára csúszást, végül fölszívódást, fölszippantást jelent. Tudunk-e, a látszólagos múltbeli ellentétek múltbeli hagyományával a jelenben-jövőben közösen gondolkodni a továbbélés vagy túlélés pódiumáról, úgy, hogy a földrajzi, történelmi, hagyományi vallási vagy felekezeti falakat lebontva - de önmagunkat megtartva -, az egy közös Istenünknek egy templomot építsünk önvédelemért és végső menedékért, amely az egyházközösség összeforrottságában úgy tud megállni, hogy mindvégig megtartson? Különbözőzünk vagy azonosuljuk egymással, vagy másokkal? Napjainkban az alárendelés ellenértékét, a toleranciánk valutájában kérik. Van-e öntudatunknak "valutája"? Létszámcsökkenésünk nem jelent értékcsökkenést, ha mindvégig azonosak tudunk maradni őszinte önmagunkkal? Eldöntetlennek látszik látszólag az a kérdés is, hogy jellemáldozó politizálásra vagy kérlelhetetlen jellemű fantasztákra van-e szükségünk?

A megmaradás, a megtartás, továbbélni vagy túlélni szempontjából sok gyötrő kérdésünk van, de a felelet csak egy lehet, a jézusi: mindvégig állhatatosan és öntudatosan megállni és betölteni a magunk helyét. Célunk nem a pillanatnyi túlélés, hanem a mindvégig való továbbélés unokáinkon keresztül a megtartásért, a megmaradásért, a folytonosságunkért.

Biztos, hogy a történelem nem a jog és az erkölcs nélküli ítélkezők tetteit tanítja, hanem a mindig az általuk elítéltekét, üldözöttékét.

Küzdelmünk hátszaga a templom és az iskola: bírása a tiszta lelkiismeret; tudományának iránytűje az öntudat, eredménye a megmaradásban való megtartás. Bárd Oszkárral ismétljük egyen-egyen és közösen: "E ránk szakadt világban/ Hol senki sem mutatja azt, ami,/ E félretódult zagyva árözönben/ Én meg akarom magam tartani/ embernek és magyarnak, válsztófalak nélkül!"

Ehhez adjon az Isten áldást és jézusi segítséget, melyet az Unitárius Egyházam nevében kérek és kívánok. Ámen.

SIMÉN DOMOKOS

NYILATKOZZÁL MEG!

Mk 7, 32, 34

Úgy tűnik, hogy a 20. század is a süketek párbeszédének a kora lett: gyilkoljuk egymást szóval és fegyverrel: technikánkkal felelőtlenül pusztítjuk Földünket; az éhhaláltak koporsója mellett kórusban zengjük: "Nem a mi halottunk". Az egyéni önzés nagy kirakóvásárát tartja bennünk. Egyértelmű, hogy vagy a világunkat zártuk ki magunkból, vagy magunkat zártuk ki Isten világából. Önmagunk foglyaivá, fogházává váltunk. Bezárkózásunk ÉNvilágunkba, - magunkra húzzuk az ajtót -, s így magunkba-magunkra maradunk. Elszigetelődünk, a Biblia szavával értve, modern "süketekké és nehézbeszédűvé" válunk. Elmarad a lelki szomszédolás, a világi értelemben is vett "gyónás", az őszinte keresztény emberi megnyilatkozás. A görcsök így oldatlanok maradnak, az egymás terhének hordozása olvasására analfabéták maradunk, és nem értjük, hogy miért fogy csontvázzá bennünk a lélek, a hit.

Betegség ez, mely nem mérhető a gazdasági, politikai, jogi, kereskedelmi lázmérőn. Jellemző tünete a közömbösség és az egymás iránti felelősség vérszegénysége. Ez korunk emberének lelki és szemléleti pestüse. Tünete az elmagányosodás, az atomizálódás, az önzés, az elszigetelődés. A bibliai képen így leszünk vakká, süketté és nehéz beszédűvé, képtelenek az őszinte szóra és tetterre. Bárd Oszkár versével jajdulunk fel, magunkon túl a jövőndő felé tekintve: "Mihez kezdhetnénk, jaj mihez... A két fiammal, Úristen mi lesz? ... Velünk vagy nélkülünk; a jövőndővel, gyermekeinkkel így mi lesz? Áldozatok vagy hősi halottak lesznek?" Az ökológiai katasztrófa után jönni fog a lelki katasztrófa, mikor a logikus, kézügyben lévő értelmet, ha csökkent is, tetemre hívja a szélsőségekbe görcsösen kapaszkodó lelki szükség tapasztaltak alapján. Vagy a túlméretezett rideg értelem boltozata, lelki földrengések idején rászakad hitünkre, egyéniségünkre, világnézetünkre, és süketté válik bennünk az öröm, a jóság, a békesség és nehéz beszédűvé válik a szeretet, a megértés, az igazság, az emberség. Lakatlanná válik így bennünk vagy az értelem, vagy

a hit s a lélek. Ez keresztény emberségünk halálát jelentené, hitvallásunk szerint istenfiúságunk megtagadását.

A belső egyensúly, a békesség és a boldogság hullafoltjai vernek ki rajtunk. Érezzük, hogy ez így nem jó. Sejtjük, sőt tudjuk, hogy van gyógyulás, mert a jobbik önmagunkkal, a lelki-szellemi egyensúlyt keresők találása ezt határozottan bizonyítja. Közösségünk felelősségtudatában valamit valakiknek tenni kell! Évtizedeken keresztül tolvajt kiáltottunk kirablottakként. Most orvost kiáltunk és a kórházba vivő szirénázó mentő érkezése előtt várjuk, hogy valahová, valaki elvigyen, gyógyulást adjon.

A nagy kórház 2 ezer éve áll, éjjel-nappali szolgálattal. Benne a főorvos, Jézus, mindenik osztályon szolgálatos. Segítői lelkészek, lelki gondozók, ápolók. Ide jöttek és ide hozták évszázadokon keresztül a jelképes nehezen megnyilatkozókat, szólókat, a magukba fulladtakat, a magukat halló süketeket, vakokat. Ebben a jelképes kórházban gyógyulást nyert mindenki, bármelyik osztályán is volt, ha betegségét megvallotta, ha megnyilatkozott, aki, ha ki tudott lépni öntudattal zárt önmagából, ha meg tudott nyilatkozni, őszintén, és a hitbéli tisztújítását ha megélte. A főorvos, Jézus, a maga életével és tanításával gyógyít. Feltekint az égre, Istenre. Imádkozik és megadja a receptet: "Nyilatkozzál meg!" Nyílj meg! Mutasd meg őszinte önmagad! Lásd meg, hogy nem az egyes ember nyomorúsága ez a lelki sivatagosság, hanem a világunké, közös. Nem vagy egyedül, magadba szorultan, veled van a világ főorvosa, Jézus, és szól mindenkire, kik nehezen értjük egymást, belesüketültünk a magunk jajába: nyilatkozzál meg! Tekints fel Istenre, nyílj meg és nyítsd meg emberi jobbik önmagad. Tudom, hogy nehéz, de ha segítünk egymásnak, meggyógyul az ember; azonos lesz önmagával, a békesség összhangja lesz magával és a világgal; megtalálja egyensúlyát a világ és a lélek a vergődő emberben.

Megnyilatkozásod igazolásaként a cselekedet pecsétje legyen életeden. Így tudsz segíteni magadon, hogy segíthess másokon is, és így lesz béke veled és lesz béke velünk. Ámen.

PÁLFI DÉNES

A LÉLEK MAGVETÉSE

Gal 6,7b-8

Minden új mezőgazdasági év kezdetét a vetés jelenti. Az a fontos mezőgazdasági művelet, amit a földműves igyekszik minél hamarabb elvégezni, hogy a búzamazgok már a tél beállta előtt talajba kerüljenek és a jövő kenyere biztosítva legyen. A drága, életet és kenyeret jelentő búzamazgokhoz, a vetés imádságos műveletéhez kapcsolódik Pál apostol meghagyása, tanítása is: "...Amit vet az ember, azt fogja aratni is: mert aki a testnek vet, az a testből arat majd pusztulást; aki pedig a Léleknek vet, a Lélekből fog aratni örök életet".

Első hallásra ellentmondásba ütközünk e szavak hallatán: "...aki a testnek vet, az a testből arat majd pusztulást...", s meghökkenve kérdezzük: hát az áldott búzavetés nem a testnek, nem a testért, nem a testet életető-tápláló mindennapi kenyér megterméséért van?! Miért jelent ez számunkra pusztulást?! Világos, hogy az apostol sorait jelképesen, átvitt értelemben kell magyaráznunk, mely szerint: a testnek vetni - a testiségből adódó gyarlóságok, gyengeségek, kicsinyesség, önzés, gyűlölet magvetése, míg a léleknek vetni - a lelki - és szellemi értékek, "mennyei kincsek" magvetése. S míg az előbbi minden esetben pusztulást, halált, megsemmisülést, addig az utóbbi örök életet, üdvösséget, lelki boldogságot, békességet terem, gyömolcsöz. Jól mondja Pál apostol: "Amit vet az ember, azt fogja aratni is", vagy ahogy a szenvedő Jób fogalmaz: akik "gonoszsgot vetnek, ugyanazt aratnak". (4,8) Ehhez pedig hozzátehetjük: akik jóságot, szeretetet, emberséget, egyszóval lelket vetnek, ugyanazt aratnak is.

A test magvetésének pusztulás az aratása. Az egyik faluban egy kisgyermek felgyújtott egy házat. A nyomozáskor bevallotta, hogy édesapjának akart segíteni, akinek a kárvallott haragosa volt. Az édesapjától többször is hallotta, hogy ellensége megérdemelné, hogy felgyújtsa a házat. Meg is tenné, csak nincs rá ideje... Nos, amire az apának nem volt ideje, arra időt kerített a fia! Magvetés történt: a harag, a gyűlölet, bosszú magvetése, amelynek aratása lett a leégett ház, a kár, a pusztulás!

Újságban olvastam, hogy egy hónappal ezelőtt három, egymáshoz közel fekvő hazai helységben, szinte ugyanazon a napon, három embert holtan találtak saját otthonukban. A vizsgálatok kiderítették, hogy a három harminc és ötven év közötti emberrel - két férfiról és egy nőről volt szó - nem erőszakos bűncselekmény, hanem alkohol végzett! Íme, a testnek vetettek, s a mértéktelen alkoholfogyasztás, a szeszes italokban való tobzódás pusztulást, halált termelt számukra!

A test pusztulást termő magvetéséről beszél a hazai politikai élet is. Hisz hány olyan magas polcra felkerült "földi fejedelmet", "világi hatalmast" láthatunk, akik az ellenségeskedés, gyűlölet, viszály és széthúzás konkolyát hintik testvérlelkekbe, akik különben békésen meglennének egymással, megférnének egymás mellett. Az ilyenek, úgy tűnik, elfelejtenek a szomszédos ország népeire figyelni, ahol a gyűlölet, ellenségeskedés magvetése nyomán évek óta arat a háború, a vérontás, a pusztulás, a halál. Az ilyenek nem olvasták soha Pál apostolt: "Amit vet az ember, azt fogja aratni is!" - és nem szívlelik meg Hóseás próféta szavait: akik szelet vetnek, vihart aratnak! (8,7)

"Aki pedig a Léleknek vet, a Lélekből fog aratni örök életet". Vallásórán gyakran énekeljük gyermekeinkkel: "Itt, aki jót vet, jót arat./ Mindig süt a nap!" - s valósággal élvezem, hogy sokszor csintalan csemetéink, egy-egy szép, lelket gazdagító történet, tanítás hallatán, szemrebbenés nélkül csüggnék ajkamon, figyelik szám mozdulását. Sokszor nehéz lekötni figyelmüket, fáradtak és szétszórtak, inkább játszani szeretnének... Nehéz, de szép ez a vetési művelet, a lélek magvetése, de itt, aki jót vet, jót arat: a szeretet, a jóság, a hit, az emberség magvainak lelkünkbe hullása vallásos életünk zsendülését, megmaradásunkat, örök életünket jelenti.

Az első keresztények sorait gyakran ritkította az üldöztetés, a vértanúság, a mártírúm. Tertullianus így ír erről: "ha a Tiberis kiönt a város faláig, ha a Nílus nem önt ki, ha az ég csatornáit bezárulnak és nem esik az eső, ha földrengés vagy ragály és éhhalál támad az emberekre, tüstént ordítják: oroszlánok elé a keresztényekkel! Minket okolnak értük, mondván: Nem tisztelitek az istenteket és nem áldoztok a császárnak. Ezért zúdítják ránk a vádat, hogy istentelenek és felségsértők vagyunk, de számunk azért mégis növekszik, valahányszor letipornak. A keresztények vére mag." Igen, mag volt drága vérük, amellyel a léleknek vetettek. S hiába volt a sok borzalmas kivégzés, vértanúság, kereszt és máglya, mindezt vállalták az örök élet, az üdvösség reményében, s áldozatos magvetésük nyomán mindig újra éledt a kereszténység annyiszor letiport vetése, s örök, lelki értékeket hordozón ma is áll a keresztény anyaszentegyház közel két évezredes épülete!

Egy derűs, de igaz, tanulságos történettel zárom beszédemet. Egy lelkész negyven éven át szolgált hűséggel az egyik németországi faluban. Mégis fájdalommal kellett látnia, hogy bár igehirdetéseit vasárnapról vasárnapra sokan hallgatják, munkálkodásának kevés gyümölcse van. Négy évtizeden át folyt a magvetés, de a várva-várt aratás ideje soha nem jött el. Halála előtt végrendeletet hagyott a gyülekezetre. Temetésén az egész falu jelen volt, nagy pompával temették el. Az első presbiteri gyűlésen ünnepélyesen felolvasták a végrendeletet. Ebben többek között az állt, hogy a lelkész többek között egy pénzesládát adományozott a gyülekezetnek, ezt azonban csak félév elteltével a közjegyző jelenlétében szabad felnyitni. A gyülekezet meghatottan, hálás szívvel emlékezett hűségére, s közben alig várta, hogy félév elteltével a pénzesládát felnyithassa. Az ünnepélyes alkalmon mindenki ott volt, énekszámok és elismerő beszédek hangzottak el az elhunyt lelképásztor hű szolgálatáról. Ezt követően a közjegyző felolvasta a megboldogult lelkész utolsó sorait:

"Kedves Gyülekezet! Bizonyára kíváncsian várjátok, hogy mik lesznek öreg lelkészeteknek utolsó sorai, szavai felétek. Negyven éven keresztül vettem szívetekbe a jó magot. Ma azzal a gyümölcscsel fizetek nektek, amit eközben arathattam. Ebben a pénzesládában őriztem meg a gombokat és érvényüket vesztített pénzerméket, amelyeket negyvenéves szolgálatom során a perselybe dobtatok. Ma mindezeket köszönettel visszaszolgáltatom. Ki mint vet, úgy arat."

Átvitt értelemben: aki a test gyarlóságainak, gyengeségeinek, kicsinyeségének elértéktelenedett érmeit, aprópénzeit veti, annak soha nem lehet része a lélek gazdag, bő, dús aratásában, de aki a léleknek vet, a szeretet, jóság, igazság, becsület magvait veti saját és embertársai lelkébe, aki lelkének tiszta magvait hinti Isten szántóföldjébe, annak örök élet, boldog lélek és nyugodt, örömteli szív lesz dicső aratása. Ámen.

ESZMÉK - GONDOLATOK

Dolgozni és nem kétségbeesni. (Carlyle)

Amiért a szenvedésnek e sötét taposómalmát kibírom, azért van, mert megismertem egy csodás érzést, amit eddig soha nem ismertem, s ez a részvét! (Oscar Wilde)

Mindenki annyit élt, amennyit szeretett. (L. Tolstoj)

Napsugarak zúgása amit hallok / Számban nevednek jó íze van,/ Szent mennydörgést néz a két szemem,/ Istenem, istenem, istenem. (Ady Endre)

Mert ha sehol is: otthon állok,/ mert az a való, amit én látok,/ akkor is, ha mint délibábot,/ fordítva látom a világot. (Illyés Gyula)

Pénzt, egészséget és sikert / Másoknak Uram, többet adtál,/ Nem kezdek érte mégse pert,/ És nem mondom, hogy adósom maradtál.

Nem én vagyok az első mostohád,/ Bordáim közt próbáid éles kését / Megáldom, s mosolygom az ostobák / Dühödt jaját és hiú mellverését.

Tudom és érzem, hogy szeretsz: / Próbáid áldott oltó-kése bennem / Téged szolgál, mert míg szívembe metsz,/ Új szépséget teremni sebez engem. (Tóth Árpád)

Dolgaim elől rejtegetlek,/ Istenem, én nagyon szeretlek. (József Attila)

Vágd meg a fűgét. Mi van benne, csak mag? / Vágd szét a magot, mit látsz benne, semmit? / Ez a semmi a magban, ez nő meg fává, ez a láthatatlan; / Ez a lélek a mindenség csírája, / Ez a valóság, ez a könnyű pára. (Szabó Lőrinc)

Epévé változzék a víz, mit lenyelek, / ha téged elfelejtelek! / Nyelvemen ízzó vasszeget / üssenek át, / mikor nem téged emleget! / Hunyjon ki két szemem világa, / mikor nem rád tekint, / népem, te szent, te kárhozott, te drága! (Dsida Jenő)

Az emberi élet és a történelem Isten-keresés. (Paule Ákos)

A gondolkozó keresztény a hitben állandóan növekszik. (C. H. Spurgeon)

EGYHÁZI ÉLET – HÍREK

Egyházi Képviselő Tanács

III. évnegyedi ülését 1995. szeptember 28-án tartotta. Tárgysorozatán szerepeltek: a június 21 - szeptember 27 között elnökileg elintézett fontosabb adminisztratív és gazdasági ügyekről készített jelentés, az állandó bizottságok üléseinek jegyzőkönyvei, a Teológiai Intézet Unitárius Fakultásán tartott szakvizsga jegyzőkönyve, valamint a kolozsvári és székelykeresztúri teológiai szemináriumokkal kapcsolatos ügyek. Előterjesztés történt a millecentenárium megünneplése tárgyában, Enyedi György püspök halála 400. évfordulójára való megemlékezésre és kórházi lelkészi állás létesítésére. Végül gazdasági és pénzügyi kérdések szerepeltek a tárgysorozaton.

Egyházköri Közgyűlések

1995. augusztus 20 - szeptember 20 között tartattak meg a következő sorrendben: kolozs-tordai egyházkörben augusztus 20-án Kövenden, az istentiszteleten a lelkészi szolgálatot Rüszt Fogarasi Tibor tordatúri segédlelkész végezte; háromszék-felsőfehéri egyházkörben Ürmösön, a lelkészi szolgálatot Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkész végezte; maros-küküllői egyházkörben szeptember 9-10-én Jobbágyfalván, a lelkészi szolgálatot 9-én este Kelemen Szabolcs székelykáli gyakorló segédlelkész és ifj. Kozma Albert marosvásárhelyi gyakorló segédlelkész végezte; a székelyudvarhelyi egyházkörben szeptember 17-én Városfalván, az istentiszteleten a szószéki szolgálatot Ilkei Árpád homoródújfalvi gyakorló segédlelkész végezte; a székelykeresztúri egyházkörben szeptember 20-án Gagyan, a szószéki szolgálatot Nyitrai Csongor kobátfalvi lelkész végezte.

Az egyházköri közgyűlések tárgysorozatán az esperesi, család- és beteglátogatási, valláserkölcsi nevelési, szórványgondozási, aranykönyvi, építkezési, valamint az egyházközségek anyagi helyzetéről szóló jelentések szerepeltek. Választások voltak: a székelyudvarhelyi egyházkörben, ahol felügyelő gondnoknak választották Tordai Árpádot, a homoródalmási és a háromszék-felsőfehéri egyházkörben, ahol Tóth Miklós tusnádfürdői egyháztag személyében választottak felügyelő gondnokot.

Az egyházi központ részéről a közgyűléseken Gálfalvi Sándor főgondnok, András György előadótanácsos, Kovács István teológiai tanár és Szabó Zoltán titkár vettek részt.

Lelkésznevelés

A Protestáns Teológiai Intézetben az 1995-1996. tanévtől kezdődően életbelépett az új Alapszabályzat, amelyet a fenntartó egyházak főhatóságai már előzőleg jóváhagytak. Ennek értelmében a közös vezetés: Szenátus és Közös Tanári Kar fenntartása mellett, három fakultás létesül a felekezeti hovatar-

tozás szerint: Református-Evangélikus (magyar) Fakultás, Unitárius Fakultás Kolozsvárt és Evangélikus (német) Fakultás Nagyszebenben.

Az unitárius tanárok javaslatára az Egyházi Képviselő Tanács szeptember 28-iki ülésében dr. Szabó Árpádot választotta meg az Unitárius Fakultás dékáni tisztségére.

Szakvizsga

1995. július 17-22. napjain tartott szakvizsgára 7 hallgató jelentkezett, mivel Molnár Lehel betegsége miatt az őszi vizsgaszesszióban áll vizsgára. A hét hallgató közül haton sikeresen vizsgáztak; Krizbai Béla egészségi okok miatt az utolsó szóbeli vizsgáját ősre halasztotta.

A vizsga eredménye: Jakab Zsolt 7,65; Józsa Lajos 7,54; Kriza János 8,41; Lázár Levente 7,51; Pop Mária 9,77; Zsigmond Kinga 8,93.

Lelkészképesítő vizsga

1995. augusztus 31-én Kovács Sándor kolozsvár-monostori gyakorló segédlelkész képesítő vizsgát tett 8,03 eredménnyel.

Felvételi vizsga az 1995-1996. tanévre

1995. szeptember 11-15. között tartották meg a felvételi vizsgát az E. K. Tanács által meghatározott 6 fiú és 1 leány helyre. A vizsga eredménye alapján a következő 5 fiú és 1 leány hallgató jutott be: Cseh Dénes, Fazakas Levente, Jenei Csaba, Pavelka Attila, Pitó Attila és Szilágyi Annamária.

Alapvizsga

1995. szeptember 25-27. között a II. évet végzett hallgatók: Berei István, Demeter Erika, Kiss Zoltán, Simó Rozália, Simó Sándor és Szabó Tünde, alapvizsgát tettek, valamennyien eredményesen.

Az alapvizsga letétele után Kiss Zoltán kilépett az Intézetből.

A teológiai hallgatók létszáma az I-V. évfolyamon 31 (22 fiú és 9 leány).

Lelkésztovábbképzés

A lelkésztovábbképző tanfolyamot 1995. július 24-28. napjain tartották meg, amelyen a teológia 4 szakcsoportjából dr. Erdő János, dr. Szabó Árpád, dr. Rezi Elek és Kovács István tartottak előadást megbeszéléssel.

Az 1995-1996 tanévben külföldön tanulmányokat folytatnak: Székely Miklós kövendi lelkész-esperes a Manchester-i Unitarian College-ban (az I. félévben) és az Oxford-i Manchester College-ban (a II. félévben); Kovács Sándor kolozsvár-monostori lelkész a Berkeley-i Starr King Teológiai Intézetben.

Személyi változások

A lelkészek sorában:

Állásáról lemondott és egyházi szolgálatból kilépett: Nagy Attila kökösi segédlelkész 1995. július 1-től.

Nyugalomba vonult:

Léta Áron pipe-szásznádasi lelkész 1995. szeptember 1-én. 1931-ben született Bölönben, Sepsiszentgyörgyön tett értettségi vizsgát, teológiai tanul-

mányait 1954-1958. között végezte a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Tagozatán. 1958-59-ben gyakorló segédlelkész az alsófelsőszentmihályi egyházközségben; 1959-től politikai elítélt, 1964-ben kapta vissza szabadságát. 1964-68-ban az iszlói, 1968-70-ben a firtosmartonosi, 1970-72-ben a homoródjánosfalvi, 1972-93-ban a lupény-vulkáni és 1993-tól nyugalomba vonulásáig a pipe-szásznádasi egyházközségben szolgálta egyházunkat odaadással és hűséggel.

1995. július 1-től nyugalomba vonult Benczédi Ferencné Solymosi Erzsébet küküllődombói énekvezér, aki 1963-tól 32 éven át lelkiismeretesen és eredménnyel szolgálta gyülekezetét és egyházi énekkultúránkat.

Isten áldása legyen nyugalomba vonult afiai életén.

Kinevezések

A. Lelkészek:

Kovács Sándor Kolozsvár-Monostorra, 1995.szeptember 30-tól, rendes lelkésznek.

Mezei Csaba petrozsényi segédlelkész, 1995. augusztus 1-től áthelyezést nyert az ádámosi egyházközségbe.

Gyakorló segédlelkészi kinevezések 1995. szeptember 1-től:

Jakab Zsolt Újszékelyre, Józsa Lajos Kökösbé, Kriza János Kolozsvár-Monostorra, Krizbai Béla Homoródszentmártonba, Lázár Levente Szentháromság-Kisadorjánba, Pop Mária Szentivánlaborfalvára, Zsigmond Kinga Homoródszentpéterre, és Sándor Szilárd Pipe-Szásznádasra.

B. Változások az énekvezérek sorában:

Kinevezést nyert a küküllődombói egyházközségbe rendes énekvezérnek Hunyadi Mária 1995. július 1-től és László Árpád a homoródszentmártoni egyházközségbe rendes énekvezérnek 1995. augusztus 1-től.

Unitárius Világszövetség (IARF) konferenciája

1995. július 7-9. napjain került sor az IARF rendezésében a németországi Bad Bollban tartott konferenciára, amelynek témája: A vallás és gazdaság volt. A konferencián tartott előadások: dr. Henk Tieleman: A gazdasági érem másik oldala; Keethlin Tyson-Quah: A gazdasági erkölcs kiterjesztése; dr. Georg Böckermann: A keresztények nem lehetnek kapitalisták; Jean Marie de Bourquency: Az egyéniség fejlődése a gazdaság és hit területén; Marc Boss: A vallási értékek felülmúlják a gazdasági értékeket. Az előadásokat vitacsoportokban beszéltek meg és összegezték a konferencia konklúzióit a következőkben:

1. Az alapértékek: munka, környezet megbecsülése, az erkölcsi magatartás közös és mindenki számára irányadó.
2. A rendelkezésre álló forrásokat felelősséggel kell felhasználni; itt találkozik egymással a gazdaság és a vallás.
3. A vallás és a gazdaság kapcsolata hasonló a gondolkodás és cselekvés közti viszonyhoz: először gondolkodni kell (vallás, filozófia) és azután cselekedni (gazdaság, környezetvédelem, erkölcs).
4. Az egyén és közösség kapcsolatának modellje az "eklézsia"; az egyén csatlakozása és a közösség elfogadása, amely kölcsönös kifejezése egymás identitásának.
5. Korunk a változások idő-

szaka, meg kell tanulnunk a gondolkodás új módszereit és útjait, ezért kell elméleti megközelítésben nézni a kérdéseket.

Egyházunk részéről a konferencián részt vettek: Andrási György, Farkas Dénes, Kovács István, Kiss Alpár, Máthé Sándor, dr. Szabó Árpád és Szász Ferenc.

Unitárius Ifjúsági Konferencia

1995. augusztus 10-13. Bözödön gyűlt össze az unitárius ifjúság a 89-es változások utáni V. Országos Ifjúsági Konferenciára, melyen több mint 300-an vettek részt. A megnyitó istentiszteleten a szószéki szolgálatot Ilkei Árpád homoródújfalvi gyakorló segédlelkész és Kelemen Levente oklándi lelkész-elnök végezték. Az üdvözletek során dr. Erdő János püspök javaslatára a konferencia jelmondata lett: "De új eget és új földet várunk az ő ígérete szerint, amelyekben igazság lakozik" (2Pét 3,13). Kolcsár Sándor esperes köszöntő beszédében feltette a kérdést: "Mit jelent ma ifjúnak lenni?"

A konferencián elhangzott előadások:

Benedek Mihály bözödi lelkész: Bözöd és a bözödi unitárius egyház-község története; Kiss Károly medgyesi lelkész: Van-e jövője a családnak? Van-e jövő család nélkül?; Szász Ferenc brassói lelkész és Bardócz András tanár: Holtomiglan, holtáiglan; dr. Rezi Elek teológiai tanár és Bocz Judit pszichológus: A család helyzete Erdélyben. Az előadásokat vitacsoportokban beszéltek meg.

A pétek és szombat reggeli áhítatot Ferenczi Enikő és Koppándi Botond teológiai hallgatók végezték. A konferencia záróistentiszteletén Benedek Mihály helybeli lelkész végezte a szószéki szolgálatot.

Péntek és szombat este kultúrműsor egészítette ki a konferencia programját. Ennek keretében a magyarsáosi és bethlenszentmiklósi ifjúság színdarabot mutatott be. A hasznos szórakozást népdalok és táncok, az iskolában rendezett népművészeti kiállítás, videofilmes néprajzi előadás, a bözödújfalvi emlékmű megtekintése egészítette ki.

A konferencia keretében Krizbai Béla homoródszentmártoni gyakorló segédlelkész felovasta az Ifjúsági Egylet egy évi tevékenységéről szóló titkári jelentését. Augusztus 13-án, vasárnap került sor az új vezetőség megválasztására. A küldöttek egy része a választást döntően befolyásoló javaslatot terjesztett elő. Mivel a javaslat későn érkezett ahhoz, hogy a gyakorlatban alkalmazni lehetett volna a választmány előterjesztésére, a Közgyűlés úgy határozott, hogy a régi vezetőség ideiglenes hatállyal tovább működik. Az öt egyházkör ifjúságát pedig megbízta, hogy 1995. november 1-ig állítsa össze a jelöltlistát és válassza meg az új vezetőséget. Addig is figyelembe véve Krizbai Béla gyakorló segédlelkész elfoglaltságát, a titkári teendők elvégzésével Kriza János kolozsvár-monostori gyakorló segédlelkészt bízta meg.

A konferencia nyilatkozata:

1995. augusztus 10-13-án a Maros megyei Bözödön gyűltünk össze a XIX., 1989 utáni V. Unitárius Ifjúsági Konferenciánkra. Konferenciánk az alábbi nyilatkozatot teszi közzé:

1. Az elhangzott előadások fontos kérdésekre adtak választ. Kiss Károly medgyesi lelkész VAN-E JÖVŐJE A CSALÁDNAK? VAN-E JÖVŐ CSALÁD NÉLKÜL?, Szász Ferenc brassói lelkész és Bardócz András tanár HOLTOMIGLAN, HOLTÁIGLAN?, dr. Rezi Elek teológiai tanár és Bocz Judith pszichológus a SZERELEM , PÁRVÁLASZTÁS, HÁZASSÁG útvesztőiben próbálták eligazítást adni.

2. A résztvevők számát tekintve - 287 személy - örömmel állapíthatjuk meg, hogy sem a távolság, sem az anyagi nehézségek nem jelenthetnek akadályt az unitárius ifjúság jövőt építő optimizmusának útjában.

3. A megvitatott kérdések, ha nem is teljes mértékben, de részben megvilágították a követendő utat az élet egyik fontos lépésében, a család-alapításban.

4. Jó eredménynek tartjuk, hogy jelen konferencián sikerült megvitatni és szükség szerint kiegészíteni az új Szervezeti Szabályzatunkat. Ezzel lehetőséget teremtettünk az ifjúsági élet szervezettebb kibontakozására, önállósulására.

5. Olyan helyen gyűltünk össze - Bözödújfalú közelében -, ahol a múlt szomorú emlékei elevenen élnek az ittlakók lelkében. A töből kimagasló el-tűnt falu templomtornyai indíttatást jelentettek, hogy számot vessünk a múlttal és a jelennel, s igyekezzünk úgy élni és dolgozni, hogy a múlt tragédiái ne ismétlődjenek meg.

6. "De új eget és új földet várunk az ő ígérete szerint, a melyekben igazság lakozik" (2Pét 3,13) jelszóval tiltakozunk a Tanügyi Törvény ellen, mely sérti alapvető emberi jogainkat és veszélyezteti kulturális és vallási fennmaradásunkat.

7. Határozottan kérjük iskoláink, egyetemeink helyreállítását, egyházi vagyonunk visszaszolgáltatását, hogy ifjúságunk biztos léptekkel indulhasson a tanulás, önmegvalósítás útján anyanyelvünk korlátlan használatával.

8. Jelen konferenciánkon is tanúbizonyságát tesszük annak, hogy mi maradni kívánunk ősi hazánkban, társnemzetként vállalva a küzdelmet, hogy gyermekeink új világot örököljenek.

9. Az Unitárius Ifjúság bözödi konferenciája ezúttal is hálás köszönetét nyilvánítja az Egyházi Főhatóság erkölcsi és anyagi támogatásáért. Illese köszönet a bözödi egyházközség vezetőségét, híveit, ifjúsági- és nőegyletét, Benedek Mihályt és feleségét, Enikőt, hogy a konferenciának és résztvevőinek otthont biztosítottak.

A gondviselő Isten áldása kísérje további munkánkat és mindnyájunk életét.

A zsilvölgyi unitárius tanulók anyanyelvi táboroztatása

1995. augusztus 14-24. között másodszer szervezte meg az egyházi főhatóság a zsilvölgyi tanulók anyanyelvi táborozását két egyházközségben: a homoródszentmártoni Dávid Ferenc Ifjúsági és Művelődési Központban és a homoródalmási iskolában és kántori lakásban. A tanulók száma 21 volt; III. osztályos kortól XII-ig; a lupény-vulkáni, petrozsényi, vajdahunyadi, beszercei gyülekezetekből jöttek.

A homoródszentmártoni táborban 12 tanuló tartózkodott, vezetőjük Czire Irma magyarszakos tanárnő és Lőrinczi Lajos s Gyerő Dávid IV. éves teológiai hallgatók. A homoródmalmási táborban 9 tanuló (IX-XII. osztályosok) vettek részt, vezetőjük Bencző Dénes esperes-lelkész, Bardócz András tanár, Szabó László, Koppándi Botond, Tódor Csaba teológiai hallgatók. Meghívott előadók voltak: Kelemen Levente, Pop Mária lelkészek, Tódor Albert tanár.

Mindkét tábor munkaprogramja: anyanyelvi és vallási ismeretek tanítása, irodalom, történelem, népdal, valamint a tanulók személyiségének fejlesztése. A résztvevőknek kellemes nyári programot biztosítottak. A zsilvölgyi tanulók táboroztatása eredményesnek bizonyult, amelyet Egyházunknak a jövőben is folytatni és támogatni kell.

- *A felvételi vizsgát* a kolozsvári és székelykeresztúri teológiai liceum IX. osztályába július 4-7. és augusztus 29- szeptember 2. között tartották. A vizsga eredménye alapján Kolozsváron 28 és Székelykeresztúron 29 tanuló iratkozhatott be a IX. osztályba.

- *A tarcsafalvi egyházközség felújított templomát* és az épülő új lelkészi lakást 1995. július 16-án hálaadó istentisztelet és ünnepély keretében avatták fel. A szószéki szolgálatot dr. Erdő János püspök végezte; Szombatfalvi József beszolgáló lelkész a templomjavítás és lelkészi lakás építésének történetét ismertette. Az iskola tanulói kultúrműsort mutattak be.

A tarcsafalvi gyülekezet, a beszolgáló lelkész odaadó vezetésével, nagy áldozatkészséggel és közmunkával javították ki templomukat és kezdték meg a lelkészi lakás építését. Az ünnepély szeretetvendégséggel ért véget.

- *Magyar-Andrásfalván* az unitárius és református hívek által építendő templom alapkövét 1995. július 22-én helyezték el istentisztelet keretében. Egyházunk részéről Kolcsár Sándor esperes-lelkész végzett szolgálatot.

- *Egyházunk tiltakozó nyilatkozatot adott ki* 1995. július 24-én az új oktatási törvénnyel kapcsolatban, melynek szakaszai ellentétben állanak az Alkotmánnyal, sértik a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról kihirdetett elveket, és alkalmazásuk gyakorlatilag a romániai magyarság asszimilációjához vezethet.

- *A Magyarok Világszövetsége* 1995. július 27-én a debreceni református templomban tiltakozó nagygyűlést rendezett az erdélyi, felvidéki és délvidéki magyar iskolák, a magyar nyelv egyenrangúsága és a nemzeti közösségek jogegyenlősége védelmében. Egyházunkat dr. Erdő János püspök, András György és Mikó Lőrinc előadótanácsosok képviselték.

- *Énekvezér kibúcsúzó Küküllődombon.* 1995. július 27-én búcsúzott el gyülekezetétől Benczédi Ferencné Solymosi Erzsébet, aki 32 éven át lelkiismeretesen és kiváló eredménnyel szolgálta egyházi énekkultúránkat. Az egyházközség részéről a gondnok, Szabó Sándor a férfikar, Csiki Istvánné a női kórus, Nagy Jánosné a nőszövetség és Hunyadi Mária új énekvezér köszöntötték a kibúcsúzó énekvezért.

- *Székelyudvarhelyen tartott Polgári Fórum* keretében, 1995. szeptember 2-án, nemzeti közösségünk tiltakozott az új tanügyi törvény ellen. A gyű-

lésen számos lelkész és híveink népes csoportja vett részt, az egyházfókkal együtt.

• *Az Unitárius Nők Országos Szövetsége* 1995. szeptember 3-án Csokfalván tartotta éves közgyűlését, melyen 34 nőszövetség 221 küldötte vett részt. A gyűlésen beszámolók hangzottak el az egyházközségekben folyó nőszövetségi tevékenységekről, az előző évi közgyűlés határozatainak megvalósításáról. Előadást tartott Jakabháziné Nagy Vera alelnök a Biblia nőalakjairól. Végül megejtették a háromévente esedékes tisztújítást.

Az istentiszteleti szolgálatot Szabó Tünde III. éves teológus végezte. A csokfalvi nőszövetség új zászlaját Kolcsár Sándor esperes-lelkész avatta fel. A közgyűlés színvonalas kultúrműsorral ért véget.

• *Templomavatás Baróton.* Történelmi jelentőségű esemény volt a baróti egyházközség életében a templom felavatása 1995. szeptember 10-én. A templomépítés terve visszanyúlik az 1986-os évre, amikor a gyülekezet elhatározta egy imaház építését, ami abban az időben, mikor templomokat romboltak le, szinte elképzelhetetlennek tűnt. A hívek megkezdik az anyagi alap megteremtését. 1989 tavaszán megkapják a megyei hatóságtól az építési engedélyt. A decemberi változás következtében 1990 tavaszán a gyülekezet imaház helyett a templomépítést határozta el.

A hívek minden tőlük telhető megtesznek ahhoz, hogy az építés haladjon; áldozatkészségből és önkéntes munkavállalásból jelesen vizsgáztak. Külföldi barátok és hittestvérek fokozatos érdeklődéssel fordulnak a baróti gyülekezet felé és támogatják vállalkozásukat.

1995 nyarán elkészült a templom. Az avató istentiszteleten az új templom zsúfolásig megtelt mintegy 300 lélekkel, a többi, mintegy 500 résztvevő, a templom előtti térségen felálított sátor alatt - esős, hűvös idő miatt - hallgathatta hangszórókon keresztül az istentiszteletet. Az avató szószéki szolgálatot dr. Erdő János püspök végezte, Isten áldását kérve az új templomra és a baróti gyülekezetre. Ezt követte Máthé Sándor esperes úrvacsorára előkészítő beszéde. Az úrvacsorát püspök, esperes és a felkért lelkészek szolgáltatták ki a híveknek.

A felavatást követő ünnepélyen Austin Fitzpatrick angliai unitárius lelkész átadta a gyülekezetnek az oxfordi Manchester College adományát: ezüst úrvacsorai kelyhet, tányért és kancsót. Ezután Kiss Alpár lelkész köszöntötte a résztvevőket és ismertette az egyházközség rövid történetét, figyelemmel a templomépítésre. Egyben köszönetet mondott a bel- és külföldi támogatóknak, akik lehetővé tették a templom felépítését.

Ezután következtek a külföldi egyházak, szervezetek és résztvevők üdvözlétei: dr. Murvay Sámuel főgondnok (Magyarország), David E. Bumbaugh és felesége lelkészek (Summit New Jersey) a testvéregyházközség részéről, Ruth Vogler és Ruth Saw (Egyesült Államok), Austin Fitzpatrick (Angliai Unitárius Egyház és Leeds városának képviselője, valamint az "Erdélyi Unitáriusokért" alapítvány elnöke). Sorra került a külföldi táviratok/levelek felolvasása: Gyarmathy György (Svájc), a HEKS elnöke, valamint az Amerikai Unitárius Univerzalista Egyház üdvözléte.

Az ünnepély keretében fellépett a helyi "Rozmaring" vegyes kórus, a baróti "Kájoni Consort" régizene együttes, szavalt Ráduly Klára orgonán klasszikus darabokat adott elő Benczédi Hunor orgonista.

Nemzeti imánk eléneklése után a templom kertjében fogadást tartottak. Az esti órákban hivatalos vacsorára került sor, amelyen pohárköszöntők hangzottak el a polgármester, a református, az ortodox lelkészek, a felügyelő gondnok és más egyházi és világi személyek részéről.

• *Tanévnyitó ünnepélyt* tartottak 1995. szeptember 15-én a kolozsvári és székelykeresztúri unitárius szemináriumokban. Kolozsvárt dr. Erdő János püspök, Székelykeresztúron Gálfalvi Sándor főgondnok vett részt a megnyitón.

• *Templom- és iskola-napi* istentiszteletet tartottak az ökumenikus összefogás szellemében, a hazai testvérfelekezetekkel karöltve, valamennyi gyülekeztben.

• *Dr. Jakab Jenő kibúcsúzóját* 1995. szeptember 24-én, az őszi hálaadási istentisztelet keretében tartotta a pestlőrinci egyházközségben. Az ünnepélyen és az istentiszteleti szolgálatban segítettek dr. Erdő János püspök és dr. Szabó Árpád dékán.

Halottaink

Dr. Fazakas Miklós ügyvéd, volt RMDSZ szenátor, az Alkotmánybíróság volt tagja, az Egyházi Képviselő Tanács és az Egyházi Főtanács tagja 1995. augusztus 12-én 78 éves korában Brassóban elhunyt. Augusztus 14-én temették Kézdivásárhelyen a református temetőbe. A temetési szolgálatot Máthé Sándor esperes-lelkész végezte, a sírnál Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkész búcsúztatta.

Dr. Szathmáry János nyugalmazott egyházi gazdasági tanácsos, 1995. szeptember 7-én életének 87. évében Kolozsváron meghalt. Szeptember 11-én temették a Házsongárdi temetőbe. A temetésen a lelkészi szolgálatot Bálint Benczédi Ferenc kolozsvári lelkész végezte.

Simó Attila nyugalmazott lelkész 1995. szeptember 20-án 79 éves korában Szászrégenben elhunyt. 1916. június 2-án született Székelyhodoson, 1936-ban tett érettségi vizsgát a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban. Teológiai tanulmányait 1942-ben fejezte be a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián. 1942-1946 között Kocsordon (Magyarország), majd tábori lelkészként, 1946-1983 között mint a nyárádszentmárton-csíkfalvi egyházközség lelkésze szolgálta egyházunkat. Szeptember 22-én temették a magyarrégeni református temetőbe. A temetésen a lelkészi szolgálatot Kolcsár Sándor esperes-lelkész végezte, az egyházi központ nevében Szabó Zoltán titkár mondott beszédet. A sírnál Varga Sándor nyárádszentmárton-csíkfalvi és Szén Sándor jobbágyfalva-nyárádszeredai lelkész, valamint Kilyén Károly főtanácsi tag és Kiss József nyárádszentmártoni tanító búcsúztatta.

Emlékük legyen áldott!

KÖNYVSZEMLE

Orbán Balázs örökösei. (Válogatott tanulmányok, esszék, naplójegyzetek Orbán Balázs személyéről és életművéről.) Szerkesztette Majla Sándor. Székelyudvarhely, 1995. 128.

Orbán Balázs szobrának 1995. február 4-én Székelyudvarhelyen tartott avató ünnepélyére kiadott könyv. Közreadja huszonnét ismert író, történész, néprajzkutató - Tavasz Sándor, Benkő Samu, dr. Kós Károly, Mikó Imre, Egyed Ákos, Erdélyi Lajos, Albert Dávid, Imreh István, Lászlóffy Aladár, Zepezaner Jenő, Tamás Tímea, Sütő András, Kántor Lajos, Páll Szilárd, Dávid Gyula, Léstyán Ferenc, Lóricz György, Banner Zoltán, Róth András Lajos, Beke György és Gaal György - Orbán Balázsról írott tanulmányait, esszéit.

Orbán Balázs kiemelkedő erkölcsi személyiség, magyarságának öntudatos képviselője, akit áthat hűség és nemzetszerelme. Magyar és ember, haza és európaiság összefüggésében tudott gondolkodni és politizálni. Vallásáról és példaképeiről így vallott: "az én vallásom az, melyet Plato, Pythagoras, Sokrates, Krisztus hirdettek, s melynek apostolai Savonarola, Dante, Petrarca, Thököly, Rákóczi, Washington, Robespierre, Petőfi és mások. Az én szenteim azok, akik elhaltak a szabadság hirdetésében, a nép jogainak védelmében." Soha nem adta fel az 1848-49-es szabadságharc függetlenségi eszméjét, mert úgy vélte, hogy a függetlenség lehet biztosítéka annak, hogy Magyarország múltjához méltó szerepet tölthessen be Európában.

A könyv kiadásának célja a szerkesztő szerint az, hogy "a mai ember, akivel az elmúlt évtizedek politikai erői feledtetni akarták Orbán Balázst is, fedezze fel újra őt, az ifjabb nemzedék pedig megtalálja, találkozzék vele..., hogy gyakrabban időzzünk gondolatban Vele és az eszméivel, merítsünk közösség szeretetéből és szívleljük meg aggodalmait, hogy jobban vigyázhasunk önmagunkra. Hogy méltóbbak lehessünk örökösökként használni önmagunk biztonságáért azt a szellemi vagyont, amit reánk hagyományozott." Ezt az Orbán Balázs szellemet próbálja idézni a könyv is, felsorakoztatva értékeit és gyöngyeit, megvilágítva a történelmet, a néprajzkutatót, a politikust, az erkölcsi személyiséget.

Orbán Balázs munkái, mindenekfelett főműve, A Székelyföld leírása, mely történeti és néprajzi tevékenységének legszebb eredménye, nagy tudományos kutatáson alapul, színes és sokoldalú képet nyújt a Székelyföldről. Mind a mai napig nélkülözhetetlen forrása az erdélyi múlt felleltározására vállalkozó történettudománynak. Hatalmas anyaggyűjtése pedig a kutatók valóságos kincsesbányája napjainkban.

Történetírói munkásságának botlásai, tévedései, romantikus történeteszemlélete a kor általános tudományos színvonalának természetes következményei. Ezek azonban eltörpülnek emberi és tudományos értékei mellett.

Örök érdeme marad nagy anyaggyűjtése, mellyel műveltség- és művészettörténetünket gazdagította.

A magyarság joggal büszkélkedik Orbán Balázzsal, akinek életműve erőforrás és biztatás a jövőre.

A grafikák és a borítóterv Molnos Zoltán festőművész munkáját dicsérik. Köszönet illeti a kötet szerzőit: Majla Sándort, Dávid Gyulát és Cseke Gábort. A könyvet olvasóink figyelmébe ajánljuk.

(-)

Balázi Dénes: *Ne nézze senki csak a maga hasznát...* Szerkesztette: Cseke Péter. Székelyudvarhely. 1995. 128 l.

Ízléses, szép kiadásban jelent meg Balázi Dénes könyve, amely kisebb terjedelme ellenére egy jól dokumentált, részletes, felrázó szándékot, útmutatást és tudományos igényt egyaránt magába sűrítő munka.

A szerző megismerteti velünk a század elején kibontakozó és a világháborúk alatt megpróbált, majd a némaságba fojtott székely-magyar szövetkezeti mozgalmak, egyesületek létrejöttét, működését. A figyelem középpontjában a homoródmenti falvak állanak.

A könyv első részében képet kaphatunk a szövetkezet történeti típusairól, úttörőiről egészen a Hangya Szövetkezet létrejöttéig, amely országos szinten a legnagyobb irányító szerepet vállalta magára. Megtudjuk, hogyan jött létre a Székely Egyesület, a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Ipari Kamara, valamint a Székelyföldi Gazdasági Akció. Ez után következik a homoródmenti helyzet részletezése, sorra tárgyalva az egyes falvakban láncszerűen terjedő gazdaság alapításokat.

Amikor a szellemi-anyagi nyomorból való menekülést nagy tömegek a kivándorlásban látták, akkor érkezik Ürmösi József, unitárius lelkész 1904. július 5-én Homoródszentpálra. A jövő fele reménytelenül tekintő nép között fáradhatatlan munkájával csakhamar felemelő apostollá válik. Nyolc évvel utána érkezik a faluba Pálffy Ákos énekvezér-tanító, aki Ürmösi első számú segítő-társává válik.

Balázi Dénes nagy részletességgel és szemléletesen mutatja be a meg-elevenedő élet érzékelhető eredményeit a népkönyvtár alapítástól a faragókörig, a vetítéses előadásoktól az irodalmi pályázatokig és csatornarendszerek építéséig.

A mozgalom kiszélesedik. Recsenyéden méhészkör alakul, Városhalván napszamos- és cselédségélypénztár, a különböző falvakban tejszövetkezetek. Ürmösi lap indítását szorgalmazza; megjelenik az Erdélyi Gazda, majd a Szövetség; Pálffy Ákos iskolaszövetkezetet szervez.

Az Ürmösiék által kezdeményezett népnevelő munkát folytatja a Székelykeresztúrra nevelőként érkező unitárius lelkész, Balázs Ferenc. Ugyanakkor a kezdeményezést átveszi az Unitárius Egyház, amely 1931-ben megnyitja a Homoród-, Gagy- és Nyikómente székely ifjai számára az "unitárius téli gazdasági iskolát" Székelykeresztúron. A példa követésre talál más felekezeteknél is Kézdivásárhelyen és Csombordon.

A szerző szól az első világháború alatti pangásról, hitel- és gépszövetkezetek kialakulásáról egészen az államosításig és az ötvenes évek gazdaságpolitikájáig, mely megbénított minden magánkezdeményezést, önálló gazdálkodást.

"Mit hoztak a szövetkezetek a homoródsíkok számára?" röviden bemutatja az egyes falvak nyereségét és a nyereség felhasználását.

A szerző valódi célja az, hogy párhuzamosan a múlt feltárásával előre mutasson a megtorpant jelenben. "Az udvarhelyszéki RMDSZ szélmalomharca és meddő helyben topogása is arra indított, hogy sürgősen tenni kell valamit gazdasági talpraállításunk, megerősödésünk érdekében."

Balázi Dénes az Epilógusban követi nyomon az erdélyi magyarság gazdasági helyzetének hullámváltozását 1945-től egészen napjainkig. Ugyanakkor felsorolja a jelenleg megalakult és működő homoródsíki gazdaköröket, valamint statisztikát közöl az ország területén működő magyar gazdakörök vidékszerinti eloszlásáról.

Az Epilógust egy "Töprengés" követi, amelyben röviden összegezi a jelenlegi nehézségeket, buktatókat és kínál néhány előremutató ötletet.

A könyv nemkevesebb értékes része a végén található melléklet, amely bőséges szemléltetést és dokumentációt nyújt a mozgalom vezéregyéniségeiről, a falvak elöljáróiról, egyházközségekről, tanfolyamokról, hivatalos okmányokról, nyomtatványokról, folyóiratokról, gyűlésekről és hasonlókról.

Balázi Dénes könyve egy egész sor "roppant időszerű" kérdést vet fel. Nem egy nosztalgia a régi idők felett, hanem a mai ember gondolkodásához igazodik. Határozottan józanít ki, hogy egyházunk mindenekelőtt erdélyi egyház, ezzel a jellegével maradt fenn annyi évszázadon keresztül és maradhat fenn a jövőben is. Vagyis belső erőből, önjellegéből táplálkozva és nem (csak) kívülről várva a segítséget. Ha az előttünk járóknak sikerült megérteniük az idők jeleinek intését, nekünk is meg kell találnunk a mai korét, hogy továbbéljünk általuk. Mintát mutat arra, hogy miként vehetünk véget az állandó földvesztésünknek s védekezhetünk egyszerre a nyomor és a nemzeti asszimiláció (szolgává süllyedés) ellen. A könyv nem arról beszél, hogy tenni kellene valamit, hanem konkrétan arról szól, hogy mit.

Köszönjük Balázi Dénesnek a könyvet és ajánljuk minden olvasónknak.

Czire Szabolcs

ELŐFIZETŐINK FIGYELMÉBE!

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön 6000 lej, melyet a lelkészi hivatal útján vagy közvetlenül az egyházi központban (Episcopia Unitariana, 3400 Cluj-Napoca, B-dul 21 Decembrie nr. 9.) lehet befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére évi 20 dollár.

Annual subscription from abroad \$ 20 (postage included) should be sent to the Unitarian Church Headquarters, B-dul 21 Decembrie nr. 9, 3400 Cluj-Napoca, Romania.

